ČASOPIS ZA KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA • GODINA XX • 2011. • BROJ 99 • CIJENA 20 KN

BEHAR

RIJEČ UREDNIKA:

Sead Begović: Svi animoziteti i liblinzi uvaženog muftije

TEMA BROJA

Filip Mursel Begović:

IZBOR IZ MLADE BOŠNJAČKE POEZIJE

Ervin Jahić: Libijsko-bosanski poučak u stihu

INTERVJU: Asmir Kujović

U FOKUSU:

Vesna Miović: Zgode iz vremena Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva

Edin Urjan Kukavica: Alkemija - vještina, znanost ili sveta umjetnost

Aida Abadžić Hodžić: Osvrt na neke aspekte umjetničke produkcije u BiH 1990-ih

Senad Hasanagić: Osmanska tolerancija

BEHAR, dvomjesečni bošnjački časopis za kulturu i društvena pitanja

Nakladnik:
Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske PREPOROD

Glavni i odgovorni urednik:
Sead BEGOVIĆ

Izvršni urednik:
Filip Mursel BEGOVIĆ

Uredništvo:
Senad NANIĆ, Ervin JAHIĆ, Sena KULENOVIĆ, Azra ABADŽIĆ NAVAEY

Rukopisi i fotografije se ne vraćaju

Adresa:
BEHAR
KDBH "Preporod"
Ilica 35, 10000 Zagreb, Hrvatska
Telefon i fax: 00385 (0)1 483-3635
e-mail: kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
seadbegovic@yahoo.com
web: www.kdbhpreporod.hr

Cijena po primjerku 20 kn, dvobroj 40 kn, godišnja pretplata 100 kn
Cijena u BiH: 5 KM, dvobroj 10 KM, godišnja pretplata 20 KM.

Kunski žiro-račun:
ZABA **2360000-1101441490**

Devizni žiro-račun: SWIFT ZABA HR 2X:
703000-280-3755185
(S naznakom: Preporod, za Behar)

Grafički dizajn i prijelom: **Selma Kukavica**

Tisak: **"STAJER GRAF", Zagreb**

Tiskano uz financijsku potporu iz Državnog proračuna Republike Hrvatske putem Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske.

ISSN 1330-5182

Mišljenja i stavovi koje zastupaju autori, nisu nužno i stavovi uredništva.

SADRŽAJ

RIJEČ UREDNIKA
Sead Begović: **Svi animoziteti i liblinzi uvaženog muftije** 3

TEMA BROJA: **MLADA BOŠNJAČKA POEZIJA**
Filip Mursel Begović: **Lirske zavjere pjesnika ponad nesklona svijeta – o mladoj bošnjačkoj poeziji** 4

Kad zora razrjeđuje strah (izbor iz poezije) 8

DRUŠTVO SA OGRANIČENOM ODGOVORNOŠĆU
Ervin Jahić: **Libijsko-bosanski poučak u stihu** 22

INTERVJU
Asmir Kujović (razgovaro Filip Mursel Begović):
Ne bih se usudio "kačiti" s kulturtregerskom i literarnom mafijom - oni u ovoj državi drže praktično sve u svojim rukama 24

POVIJESNA ČITANKA
Senad Hasanagić:
Osmanska tolerancija: u poređenju sa tolerancijom u evropskom okruženju i njegovim aktima 29

Vesna Miović:
Mudrost na razmeđu: zgode iz vremena Dubrovačke Republike i Osmanskog carstva 34

LIKOVNO OKNO
Aida Abadžić Hodžić:
Od oblikovanog prostora do prostora koji oblikuje: osvrt na neke aspekte umjetničke produkcije u BiH 1990-ih godina. 39

JEZIČNA PITANJA
Amira Džibrić:
Jezične osobitosti Pisma Resul-age i Sulejmana Agića knezu i dubrovačkoj gospodi iz 1675. 43

ZVUKOMJER
Damir Horvat Zacskai:
Bulbuli & Ismet Kurtović – urbani 'hrvatski' sevdah 49

ESEJ: TOKOVI MISLI
Sead Alić:
Kriza i mediji 50

PRIJEPORI HISTORIOGRAFIJE
Dželaludin Hodžić:
Uloga Islamskih informativnih novina Preporod u afirmaciji kulturnog identiteta Bošnjaka 52

ČASOPISI
Edvin Ćudić:
Kulturni opstanak Život-a našeg doba 56

PRIKAZI I KRITIKE
Sead Begović:
Strpljivo nizanje bisera u nisku 58

Ajka Tiro Srebreniković:
Potresna svjedočanstva s hladnog sjevera 60

ZNANOST I DUHOVNOST:
Edin Urjan Kukavica:
Alkemija – vještina, znanost ili sveta umjetnost 61

Behar je prvi slavni bošnjački list tiskan latinicom u Sarajevu godine 1900., a izlazio je sve do 1911. godine. Prvim mu je urednikom bio Safvet-beg Bašagić, a vlasnik Ademaga Mešić. Objavljivao je tekstove "za zabavu i pouku", izvorne i prijevodne književne priloge bosanske i islamske obojenosti. Beharov se sjaj nije dao integracijom pretopiti u bliske susjedne kulture, a niti preimenovati. Od 1992. godine izlazi zagrebački Behar ocijenjen "najboljim što su Bošnjaci dosad imali". On je najbolji izraz povezanosti nacionalne manjine sa životnom sredinom, dijasporom u svijetu i matičnim narodom u Bosni i Hercegovini. U desetogodišnjem razdoblju (1992.-2002.) glavni i odgovorni urednik zagrebačkog izdanja bio je književnik Ibrahim Kajan, a potom ga je zamijenio dr. Muhamed Ždralović koji je tu službu obnašao do ljeta 2006. godine.

SVI ANIMOZITETI I LIBLINZI UVAŽENOG MUFTIJE

Krajem prošle godine predstavljena je velebna monografija pod naslovom "Islam i muslimani u Hrvatskoj" koju potpisuje najveći vjerski autoritet muslimana u Hrvatskoj – muftija Ševko ef. Omerbašić. Na 712 stranica raskošno opremljenog izdanja autor je pregledno obradio svekolike i žarišne povijesne trenutke muslimana u Hrvatskoj, te pokušao biografski predstaviti uglednike i značajnike koji su tu povijest gradili, na primjer: razdoblje predislamskog doba, zatim, islam i muslimani u Hrvatskoj u 16. i 17. stoljeću, islam i muslimani u novije doba, problem muftijstva i muftija, Domovinski rat u Hrvatskoj i udio muslimana i Bošnjaka u njemu. Posebno su interesantna poglavlja pod naslovom "Od inicijative do gradnje džamije", "Osnove islamske zajednice" te "Opisi islamskih zajednica u petnaestak hrvatskih gradova", "Podrijetlo današnjih muslimana u Hrvatskoj", njihovi običaji i drugo.

Suvremenost koju je muftija živio i za koju je po mnogo čemu dobrom zaslužan - iscrpno je obrađena. Po svemu sudeći pred nama je kompendij saznanja o hrvatskim muslimanima, ali koji podliježe i nekim kritičkim opaskama. Naime, uvaženi i cijenjeni muftija, za kojeg pretpostavljamo da je dostigao viši nivo na ljestvici samouzdizanja, i tim više, ne bi si smio dopustiti nikakve malicioznosti te zalihu osobnih liblinga spram nekih uvaženih muslimana u Hrvatskoj. Isto tako, na drugoj strani, promicanje vlastitih adoranata kada je riječ o zastupljenosti nekih imena koja zaista ništa ili malo znače na mapi hrvatske i bošnjačke – prije svega kulture, ali i povijesti. Suočivši se s time, suočili smo se sa saznanjem da nije muftija jedini vrijednosni prosuditelj svega onog što je muslimansko u Hrvatskoj.

Izostavljajući (sabotirajući) neke, kao što su to istaknuti predstavnici i kulturni poslenici KDBH "Preporoda",

Sead Begović

primjerice: sve dosadašnje uspjehe časopisa "Behar", obilni "Preporodov Journal", Ženski zbor "Bulbuli" (koji nastupa diljem ex Jugoslavije), Dramski studio (koji također dobro djeluje), simpatični časopis za djecu "Jasmin" - to je naprosto neshvatljivo. Te su edicije i ostale djelatnosti na kulturnoj sceni Hrvatske postigli zavidnu prepoznatljivost – te takvi postupci uvaženog muftije zaista bolno odjekuju jer su kažnjeni upravo amblematični predstavnici svog naroda u Hrvatskoj (...a to si znalački i pošteni ocjenjivač ne bi smio dopustiti). Preporodovi časopisi u više su navrata, iako nisu dio institucije Islamske zajednice Hrvatske, tematskim brojevima direktno pronosili interese i programe te institucije. "Preporodov Journal" jedini redovno i iscrpno prati rad Islamskog kulturnog centra Zagreb kao i svih drugih važnih događaja koji su od vitalne važnosti za Islamsku zajednicu. Također, KDBH "Preporod" je prva bošnjačka kulturna udruga osnovana u Hrvatskoj od njene samostalnosti. Uz to, sam muftija je bio jedan od osnivača. Neki će to objašnjavati kao osobnom taštom strategijom s obzirom na neko ljudsko zamjeranje, zatim kao ranjivost i gordost, a to je nedopustivo – pitamo se tko pritom strada? Naime, svaki autor, bilo koje povjesnice, vodi rat s objektivnošću pristupa te ponekad ističe one sadržajne i strukturne elemente, biografizma i djela, koje su srodne njegovom poimanju.

Kako to da "Behar", pitamo se, koji je zastupljen u "Hrvatskoj književnoj enciklopediji, sa svim relevantnim podacima, kojemu je na Sajmu knjiga u Sarajevu, 2010. godine, dodijeljena prva nagrada Sajma za najbolji časopis i grafičku opremu, nije istodobno zaslužio da uđe u muftijinu monografiju. Na Sajmu knjiga Sarajevo Preporod je 2011. godine dobio Nagradu za životno djelo na području izdavaštva. Takva eliminacija i zaobilaženje jednostavno je nemoguća u višenacionalnoj Hrvatskoj, odnosno, u Hrvata katolika koji u svojim enciklopedijama nisu mimoišli ni jednog Milu Budaka. No, ova (ne)namjerna omaška priređivača knjige, s obzirom na navedene Preporodove uspjehe, i neće previše boljeti. Jedan od zaista znamenitih hrvatsko-bošnjačkih umjetnika s europskom reputacijom, koji je također nedostatno predstavljen, je Munir Vejzović. Upravo je on, jednom prigodom, kada smo pripremali njegovo predstavljanje u "Beharu", na upit da li ga boli što ga Bošnjaci uporno zaobilaze, poučno odgovorio: "Kada te priznaju i nagrađuju i kupuju od Milana do Rejkjavika, zar da te boli što te ne priznaju neki u Zagrebu i Sarajevu?"

Na kraju bih spomenuo i niz tipfelera u ovom izdanju, zatim, pomalo kičasto grafičko i likovno uređenje. No, to prije svega pripisujemo urednicima i redaktorima s amaterskom reputacijom. Zašto se, primjerice, nije angažirao vrhunski dizajner Fadil Vejzović već dva bezimena autsajdera. Kako rekosmo, više boli minimiziranje nekih književnika i likovnih umjetnika, ali i znamenitih branitelja Bošnjaka u Domovinskom ratu, primjerice brigadira Mesuda Šabanovića. To dokazuje da uvaženi muftija ili ne zna njihove zamašne opuse (zamjetne i u Hrvatskoj i u Bosni), ili je naprosto nemušt kada je riječ o modernosti.

Lirske zavjere pjesnika ponad nesklona svijeta - o mladoj bošnjačkoj poeziji

(Izvadak iz pogovora knjige "Kad zora razrjeđuje strah" u izdanju KDBH "Preporod")

Piše: **Filip Mursel Begović**

UVOD

Sustavno prateći srodne južnoslavenske književnosti, pa i tokom studija južne slavistike, u poslijeratnom razdoblju devedesetih, kao i ostali zainteresirani, svjedočio sam promociji mnogih mladih pjesničkih osobnosti u sklopu časopisne produkcije. No, razočaravalo me je što nisam primjećivao izrazitiju potrebu da se netko pozabavi mladom bošnjačkom poezijom kao legitimnim podsustavom bosanske književnosti. Naime, samim time što je uvelike proizišla iz "bureta baruta", smatrao sam da mlada bošnjačka poezija itekako može doprinijeti komparativnom proučavanju srodnih južnoslavenskih pjesničkih modela poslije devedesetih godina prošlog stoljeća. Možda i stoga što je politička zbilja Bošnjaka tokom ratnih devedesetih, ali i ona dvijetisućitih, bila, i još uvijek je, kudikamo traumatičnija i složenija od one koju su kusali hrvatski, srpski i slovenski pjesnici, a time i tipološki zanimljivija. Isto tako, sasvim je razumljivo da inzistiranje na nazivu *bosanski* ima i priželjkivani pomirbeni karakter. Također, posve je opravdano da se usporedo s izradom izbora ili antologije bosanske poezije rade i nacionalne - bošnjačka, hrvatska i srpska. Na kraju krajeva, zašto bi se pjesnici različitih nacionalnosti u BiH, koji pripadaju istom naraštaju, nužno razilazili u tematizaciji, primjerice, ljubavi ili urbanosti? Tim prije što, u suštini, ne postoji ni rigorozna jezična barijera koja ih dijeli, ali i zato što su očito oslabili razlozi prijepora i umanjile se međusobne predrasude.

Posve je moguće da je svjetonazorna i jezična razlika veća između Bošnjaka u BiH i onih u dijaspori, nego između različitih etničkih skupina u toj postdaytonskoj zemlji. Štoviše, nedvojbeno je tako ako se izbor radi "iznutra" (tj. ako ga kreira netko od aktera bosanskohercegovačke književne scene). Ovaj izbor, međutim, na izvjestan način pogled je "izvana". Ne želim time isticati kako je on time i objektivniji, ali nesumnjivo je da ponešto drugačije gledam na neke pojave unutar bošnjačkog i bosansko-hercegovačkog književnog korpusa. Svjestan činjenice da većinu današnjih antologija i izbora sastavlja "koterijski" kriterij, a ne onaj temeljen na objektivnom, neostrašćenom i neprivatističkom principu, čini mi se da je upravo taj "pogled izvana" u mom slučaju prednost, a ne manjkavost. Sastavljati izbor iz bosanskohercegovačke mlade poezije, kakav je sastavio Miljenko Jergović pod nazivom "Ovdje živi Conan", za mene jednostavno nije bilo dovoljno izazovno iz nekoliko razloga. Prvi je da je takav izbor već, dakle, urađen, drugi proizlazi iz toga što smatram da većina ponajboljih mladih pjesnika u BiH jesu etnički Bošnjaci, a trećega nalazim u svojevrsnom ispravljanju nepravde prema pjesnicima koji, za razliku od svojih kolega iz

susjedstva, nisu dobili zasluženu panoramsku verifikaciju pod zajedničkim etničkim nazivom.
Sve to nuka nas da drugačijim očima gledamo i na stvaranje određenog broja pjesnika koji u sebi nose identitetarnu podvojenost, da ne upotrijebimo izraz "kompleks" dviju domovina ili genetski usađena sjećanja na neka zajednička ishodišta. Kada govorimo o Bošnjacima rođenim u Hrvatskoj i Srbiji, dakle, nemoguće ih je svrstati u korpus bosanskohercegovačke književnosti jer on tada postaje geografski pojam, te je time naziv bošnjački unekoliko u prednosti jer nije omeđen granicama i mjestom rođenja. Ovaj izbor, iako svoje težište ima u BiH, zanimljiv je i zbog svojih rukavaca koji se nalaze u Hrvatskoj i Srbiji odnosno Sandžaku. S druge strane, netočno je, upravo zbog interkulturalnih i jezičnih bliskosti južnoslavenskih naroda, govoriti o nekoj vrsti dijasporne ili, u ovisnosti od kuta gledanja, manjinske književnosti. Poezija naprosto ne trpi takva ograničavanja i teško je pravdati postojanje manjinske poezije ili poezije dijaspore ili poezije u progonstvu kao neke zasebne kategorije koja zahtijeva poseban tretman. Pridjevak *manjinski,* iz perspektive Bosne i Hercegovine, Hrvatske ili Srbije, dobiva na smislu ako se poezija, primjerice, piše na talijanskom, mađarskom ili romskom jeziku. Uostalom, nekom Hrvatu štokavcu razumljiviji je bosanski jezik od onog pisanom na čakavskom ili kajkavskom idiomu. Ervin Jahić i Enes Halilović nisu manje bošnjački pisci zato što žive u Hrvatskoj i Srbiji. Upravo je ta situacija izmještenosti, a ponekad zbunjujuće raspršenosti, poticajni radni zamašnjak mlađe bošnjačke poezije. Rekli bismo, u duhu procesa decentralizacije književnog stvaranja u Europi. Mlada bošnjačka poezija, koja nastaje u graničnim područjima Europe i "sumnjivog" Balkana, intrigirat će svojom komunikativnošću i originalnošću, a ovaj izbor, mimo bilo kakvih ideoloških premisa, barem se nadam, nenametljiv je pokušaj njena sustavnijeg istraživanja. Pritom on ne računa s bezrezervnim slaganjem i prihvaćanjem korištenog terminološkog instrumentarija. Sigurno je, međutim, da ne želi biti linearna inventura, ali ni konačna klasifikacija mlade bošnjačke poetske ponude jer je najteže odrediti modelske jezgre koje su u stalnom pomicanju.

STRATEŠKI POGLED I NABOJI SLIČNOGA I RAZLIČITOGA

Možda više nego ikada dosad, pa i nakon trauma i stradanja u posljednjem ratu, osjeća se punina bošnjačkog književnog života u sklopu nacionalne književnosti, tim prije što i mlada pa i najmlađa bošnjačka poezija ide ukorak s recepcijom o sebi, što istodobno znači da ni književnokritička ni teorijska prosudba o njoj ne kasni. Stoga se ovaj izbor nema nakanu otkrivalački i periodizacijski odnositi prema novim imenima, nego kvalitativno (i u tom smislu, naravno, selektivno) intervenirati unutar postojeće mreže mlade i najmlađe bošnjačke poezije. Pritom nije nevažno spomenuti i neke poetikološke i komparativne srodnosti s mladom i najmlađom hrvatskom poezijom, a poveznica su pjesnici Bošnjaci koji su se rodili ili žive u Hrvatskoj, i to upravo stoga što uz svoj osviješteni nacionalni identitet neminovno koriste znatne količine književnih postupaka iz hrvatskog i bošnjačkog kulturnog prostora, posebno kad je riječ o generacijskim suputnicima i suvrsnicima koji istodobno ulaze u književnost prije i nakon posljednjeg rata.
Brojne poetičko-stilske sličnosti unutar korpusa mlade bošnjačke poezije govore nam o kreativnoj pjesničkoj maštи pjesnika u ovom razdoblju; riječ je, prije svega, o ožiljcima rata, premda su se, naravno, neomodernističke i postmoderne nakane u bošnjačkih pjesnika donedavno (i samo jednim svojim dijelom) oslanjale i na vlastitu tradiciju, odnosno na svoje "folklorno patrijarhalno naslijeđe" (sevdalinka, balada...). To, međutim, nije pravilo i osjeća se tek u natruhama.
Raznolikost formi svedena je na minimum (slobodni stih ili, ako je vezan, s nepravilnom rimom) i nije toliko izražena kao u strožim pjesničkim formama modernista s početka i sredine prošloga stoljeća: M. Ć. Ćatića, H. Hume, S. Kulenovića, M. Dizdara, A. Sidrana, I. Horozovića, H. Hajdarevića, Dž. Latića, R. Ličine, Z. Ključanina i tako dalje. Valja nam spomenuti i međašne pjesnike (sad već srednje generacije) poput Semezdina Mehmedinovića, Selima Arnauta, Almira Zalihića, Amira Brke, Damira Uzunovića, Samira Hanuše i Enesa Dazdarevića. Neki od potonjih autora, budući da su se prvom knjigom javili u devedesetima, zasigurno bi se (generacijski) našli s mnogim pjesnicima uvrštenim u ovaj izbor. Međutim, autor izbora postavio je dobnu granicu koja ne ide ispod 1970. godine, smatrajući da pridjevak *mlada* nije adekvatan za autore koji su dobrano prešli četrdesetu godinu života.
Dakle, što to određuje mlado bošnjačko pjesništvo? Koje uzorite poetikološke odrednice? Bit će to uglavnom heterogeni pjesnički modeli koji su se utjecali prijevodima europske i svjetske poetske scene te, iako nesustavno i sporadično, pjesničkim školama ili pravcima. Jednim dijelom te "posudbe" odnose se na susjede s prostora bivše Jugoslavije, iako su one u većini slučajeva obostrane, barem kada je riječ o formativnim pjesnicima. Tako će se autori koji su pjesnički manjak životne perspektive pretočili u nekovrsni neoegzistencijalizam - u slučaju, na primjer, suvremenog slovenskog pjesništva - ugledati na egzistencijalističku praksu Dane Zajca.
Manjak intertekstualnih zahvata, koliko nam je poznato, uglavnom je u koliziji sa sličnom situacijom na prostorima bivše države. Grafička, vizualna, fonična i gestualna poezija trenutačno ne posjeduje atraktivnost. Od njene privlačnosti odvlače je senzacije i spektakli elektronskih

medija koji svojim stilizacijama i rješenjima popunjavaju ono što je intermedijalni pjesnik u ranijim desetljećima znao direktno, ad hoc intervencijama, ugrađivati u poetski tekst. No, takav model pjesništva nikada nije posve zaživio u Bosni i Hercegovini. Naprotiv, prije se radilo o tradicionalnom modernitetu i njegovu kontinuitetu, odnosno ovisnosti jedne generacije o drugoj.

Jezik koji je toliko puta dosegnuo ono neizrecivo, pa i ono prazno ništa, odjednom pokazuje svoju moć da izrazi ratnu zbilju, ali ne u poetskoj cijelosti, jer se ponekad srozava na dokumentarno i izravno, što ga unekoliko i opravdava (ratna zbivanja ne predočavaju se metaforama). Takav jezik, međutim, još ne pokazuje svoju nemoć u vlasti pjesnikove imaginacije kad želi ovladati poviješću. Kada je riječ o ratnoj strahotnosti, pjesnik doseže svoje poetske vrhunce onog trenutka kada se oslobodi patetike i ishitrenog domoljublja (kao što je to nerijetko bilo izraženo u Hrvatskoj). Tek kada, u ratnom požarištu, pjesnik sebe gleda iz velike daljine, a nametljiva kategorija srca samo je neizbježni emocionalni iktus, iznad sjećanja na ono proživljeno, pjesma zadobiva posve novi smisaoni rakurs. Rat je dakle "pomaknuto" iskustvo jezika u poeziji u kojoj krhotine nikada neće zamijeniti cjelinu.

Utoliko posljednji bosanskohercegovački rat mladim bošnjačkim pjesnicima uvelike omeđuje poeziju, na sreću, bez ratnog pokliča i mržnje. U usporedbi s mladim pjesnicima u Hrvatskoj, Bošnjacima je poetski kompas još uvijek *hladni sjever* koji se sporo otapa te je rat još uvijek zahvalna tema.

Očito, uspostavlja se neomodernistička tradicija koja zasad nema potrebu za evolutivnim preobražajima koji se temelje na modernoj stilematici fenomenologije postojanja ili pak na hermeneutički autoreferencijalnom stavu pri kojem je neupitan i neovisan vlastiti nacionalni identitet. Također, ispuštaju se iz zone interesa izravni duhovni izvori orijentalne poezije koji su nekad bili neizostavna popudbina bošnjačke poezije. No, zamjetno je ipak kombiniranje mističnog iskustva, te domoljubno-ratnog, erotskog i socijalno egzistencijalnog. Druga bi pak poetska razina obuhvaćala odnos prema zbilji (svakodnevlju), bez stilskih ukrasa i uresa, bez figurativnosti i manirističke ponesenosti. Dakle, na ovoj se razini želi nešto reći, a ne razmišljati kako to reći. Premda se dosad često impostirala teza o "mistično-čulnim gibanjima" (Enes Duraković) u bošnjačkih pjesnika, u novije se doba ona pojavljuju odjelito, u posve novim povijesnim okolnostima kao ezoterijsko (sufijsko) iskustvo i, na drugoj strani, kao ono čulno koje se osjeća poput kolanja tjelesnih sokova i erotičnih trnaca što je svakako primjereno mladosti. Ezoterijsko iskustvo, kao zamjetna osobitost, teško da u naše doba može biti nalik na arhetipsku magiju, ili na stilsko-izričajnu gustoću magičnog i čulnog kao u jednog Skendera Kulenovića.

Vjerojatno se slična iskustva crpe nešto više od Maka Dizdara, kada je riječ o aluzivnim i alegorijskim mitskim iskustvima, mističnoj uznesenosti, mjestimičnoj zainteresiranosti za bogumilsku riječ i njihovu simboličnu ikonografiju, odnosno za prošlost (u ovom slučaju za netom odigranu). To će se primijetiti u slučajevima kada mladi pjesnik želi podsjetiti na autentičnu bosansko-bošnjačku duhovnost. Ali on će se kadšto ugledati i na dionicu Dizdareva intimističkog opusa, odnosno ljubavne pjesme ("Koljena za Madonu"), gdje će saznavati o ljubavnoj žudnji bez koje se ne živi, ali mimo transcendentnih gibanja u tome, mimo žene kao apsolutnog poetskog ideala i panerotskog misticizma, već kao ljubavne univerzalizacije stvarnosnog. Treći pjesnički velikan koji svoj karizmatični torzo duguje i izvanliterarnoj popularnosti jest Abdulah Sidran. Od njega su mladi pjesnici mogli preuzeti časovitost ljepotnog bljeska i njegovu začudnost te opuštenu stihovnu harmoniju dokučive semantike. Četvrti, i najmlađi, koji najizravnije emitira mistična (sufijska) iskustva, i od kojeg se mogli podosta naučiti, svakako je pjesnik Džemaludin Latić, no čini se da mladi bošnjački pjesnik izravno uzima s takvih formalno-stilskih izvora, barem kada je riječ o ilahijama i kasidama. Tek bi valjalo istražiti koja su stvarna zajednička iskustva i radne pouke između mladih bošnjačkih pjesnika i pjesnika Bošnjaka iz Hrvatske koji imaju bilateralni književni status (Ibrahim Kajan, Tahir Mujičić, Enes Kišević, Sead Begović i Ervin Jahić) - iako su ona, čini se, barem zasad, minimalna - s obzirom na to da su oni dobili zasluženu verifikaciju unutar suvremene bošnjačke i hrvatske poezije.

Pa ipak, smatramo da je manje riječ o suvremenom mnogoglasju mlade bošnjačke poezije, a više o pjesmama koje svoju snagu nalaze u disparatnim područjima modernog objektivizma (to se može odnositi i na neoavangardne istupe, dakle na već pojmljenu avangardu koja to više nije), zatim na novu stvarnost (novu subjektivnost) čija sila teže vuče prema hipnotičkoj moći realnosti, zatim na putovima moralnosti (religijski rekvizitarij, ratna iskustva, unutrašnji svjetovi) i, naravno, na neumornoj dosjetljivosti (vrckavosti duha) i ironiji. Nije manje značajan unos mitologema i teoloških pa i filozofskih utjecaja. Pritom će kaos jednog vremena, usuprot pjesnikovoj koncentraciji, ponekad poroditi spiritualnim, a to su tada pjesme i pjesnici iza kojih stoji čvrst misaoni sistem, kao što je to islamska kozmologija.

Česta prispodoba s engleskim imažistima i simbolistima (pretpostavljamo, francuskim) od nekih kritičara (Enver Kazaz) posve je utemeljena jer ukazuje na osnovne odlike i vrline moderniteta, iako su pred nama samo njegove prezrele inačice koje se pretaču silinom europske i svjetske povijesti. T. S. Eliot samo je još jedan od takvih prispodobivih (predobrih) uzora. Na ovom je mjestu neizbježno još jednom spomenuti zadnji rat, koji je uzrokom nesigurnih moralnih, intelektualnih i estetskih mjerila i koji ih

je preispitao, ne bi li pjesnici, oslanjajući se na fotografsku stvarnost i njenu objekciju, koja je formirala emocionalno-čulne dojmove, uspostavili ravnotežu, bez zamršene jezične mreže i zatamnjenja smisla, a što posebno prakticiraju pjesnici bliski "stvarnosnom" poimanju svoga lirskog osjećanja i pukoj evidenciji zbilje. Doživljaj rata neminovno potiče univerzalnost koja proishodi iz zla. No, kako je pisao T. S. Eliot, "emocije potiču sukob karaktera". Dakle, čini se da mlada bošnjačka poezija u svojoj jezično-izričajnoj i tematsko-motivskoj ponudi otvara nove perspektive ne omeđujući ih trajno. Uostalom, i pojam "stvarnosno" ima svoj suton, prepuštajući pjesnicima nove jezične izazove.

Jedinstvo prošlog i sadašnjeg omogućuje potpun ostvaraj dominantnog lirskog ja, jer su rijetki oni koji bježe od svoje ličnosti te će personalizacija objediniti disparatna iskustva. Identitarno je velika vrlina mlade bošnjačke poezije i ono pomaže da se čitava jedna generacija u kauzalnim pomacima ne obezliči. Dakle, zanatski zrela zaokruženost u predočavanju te prisutnost povijesnog diktata i tradicije sačuvat će ovu poeziju od razlivenosti. Zamjetna je i disciplina (ekonomija) emocija (prezentirana putem objektivnog korelativa što je ujedno i već rečena veza s T. S. Eliotom) uz učestalu narativnost, jer obnoć ostarjela mladež jednostavno ima što reći, uz mnogo koncentracije i bez apstraktno hermetičkih nakana i guste metaforike. Iznimke, koje su također uvrštene u ovaj izbor, naravno, postoje. No, većinom se pokušava oformiti dohvatni smisao i njegova preciznost, a ne imaginarni skup ideja i slika uslijed kojeg je primjetno prepariranje prepariranih činjenica ili njihova reciklaža.

Namjesto lociranja čvrstih poetskih koncepcija, razdiobe i periodizacije po poetičkim modelima, ovaj izbor priklanja se kritičkom katalogiziranju i interpretaciji pojedinih osobnosti. U tom smislu bit će interesantan urbano-luzerski pogled na svijet koji posve različito odjekuje kod mladih Bošnjaka jer je i on toniran ratnom faktografijom, oproštajem i nezaboravom, a ponekad i crnohumornom autoironijom. Upravo zbog ratne aplikacije urbano-luzerski svijet predočen je bez utopijske letargije. Kod pjesnika mistične provenijencije (ako nije riječ o vrstama kao što su kaside i ilahije), uočljiv je također jedan fenomen. Iako, naime, nisu indiferentni na Božje prisuće, ipak neće otvoreno zauzimati neki od religijsko-moralnih stavova s obzirom na atribute, simbole, ambleme, evokacije, poštovanja itd. Ti će pjesnici oživjeti vrednote starine koje fiksiraju u povijesne trenutke kao samobitne jezične i kulturološke entitete. Oni će izvorište svoga pjeva potražiti u duhovnim imperativima koji tendiraju smisao i razloge "posljednjih pitanja". Zatim, iako bi se jedna struja ovoga pjesništva, koja je postavljena u senzibiliziran odnos spram jezika, mogla imenovati kao "pjesništvo označiteljske prakse" (Z. Mrkonjić), na oprezu smo s tim jer je hipermetaforizam i stilsko-jezični ekvilibrizam, uopće tekstualizam, zaista minimalno prakticiran u mladoj bošnjačkoj poeziji.

Već je rečeno da su zamjetni utjecaji novosimbolizma, a tu će pojavu biti korisno reinterpretirati sociokulturološki, kao zamor vanjskim zbivanjima unutar agresivne svakodnevice te uranjanje u *unutarnji svijet* književnosti, zapravo u neprolazne vrijednosti. Stoga ne postoje zabranjena mjesta bošnjačke književnosti - ni ona tekstološka, ni ona semantička. Začudo, ne pretjeruje se ni s mjestima društvene kritike i neposrednog angažmana, pa iako su poruke odaslane, one su s poetskom, a ne dokumentarnom porukom. Neke nove tendencije u najmlađih bošnjačkih pjesnika, koji do sada nisu oknjiženi, društvenu stvarnost tretiraju u izrazito satiričnom tonu koristeći se dosjetkom, kalamburom, persiflažom ili onim što ruski pisci nazivaju pučkom *častuškom.* Nažalost, takva vrsta angažiranosti ponekad ne doseže kvalitativne visine već će trajati kao potrošna roba, provokacija ili dnevni poriv koji obično dijelimo s drugima kao nasušno potrebnu "zajebanciju". Važno je ovdje naglasiti da je ponuđena tipološka rešetka privremena, kao i ona aksiološka, jer će je ubrzo pjesnici osobno, a potom i drugi selektori sustavnije nadopuniti. Ovaj nacrt bošnjačkog mladog Parnasa blizak je, primjerice, hrvatskoj podjeli poetske građe u sklopu mladog pjesništva, iako je obilježje tradicije pjesništva scene označenog kao i pjesništva označiteljske scene karakteristično prije svega za hrvatsko mlado pjesništvo. Dakle, nipošto se ne bi moglo govoriti o dvije suprotstavljene modelske jezgre, jer će se ipak dorečenija podjela odvijati po principu nositelja semiološke i gnoseološke modelativne matrice ili, po drugoj strani, nositelja filozofsko-ontološkog usmjerenja i postmodernog prijeloma iskustva jezika, dok je ona razina koja pripada bukoličkim rapsodima uglavnom posvuda slična te je mladi zaobilaze ili koriste u fragmentima kao anakronizme.

Novi, mladi pjesnici uglavnom znaju što hoće reći. Nema utopijskih gesta o novom čovjeku i novom svijetu kao što to sugeriraju ekspresionistički zamasi. Dominantniji su oni neoegzistencijalistički, pri čemu je Bosna ishodišna točka pod kojom još nije iscrpljena paradigma moderne i postmoderne. Naraštajna heterogenost i izdiferenciranost autorskih poetika mjeri se tinjanovskim poimanjem književnosti (poezije) kao "dinamične strukture u kojoj modelativna dominanta nastaje u procesu odnosa teksta s drugim tekstovima u određenom vremenskom i prostornom kontekstu". No, iako stalno govorimo o stabilnom smislu, mladi bošnjački pjesnik svjestan je dekonstrukcijskog poimanja po kojem je jezik neizbrisivo obilježen nestalnošću i neodređenošću značenja.

Naposljetku, možemo zaključiti da se mladi bošnjački pjesnici podjednako dobro služe konotativnim egzistencijalijama ugroze, arbitrarnim jezikom stvarnosti, kao i premisama islama temeljenim na osobnom iskustvu.

KAD ZORA RAZRJEĐUJE STRAH – izbor iz mlade bošnjačke poezije

Izabrao: **Filip Mursel Begović**

U izbor iz mlade bošnjačke poezije, autora Filipa Mursela Begovića, koji je izašao sredinom 2011. godine, u izdanju KDBH "Preporod", uvršteni su sljedeći autori: Aras Borić, Ervin Jahić, Senadin Musabegović, Mirsad Sijarić, Faruk Šehić, Mustafa Zvizdić, Asmir Kujović, Damir Ovčina, Haris Rekanović, Damir A. Saračević, Sead Vrana, Aladin Lukač, Elvedin Nezirović, Sanid Zirak, Enes Halilović, Šejla Šehabović, Edina Osmić, Adisa Bašić, Anila Gajević, Ajla Terzić, Adnan Žetica, Nadija Rebronja, Bjanka Alajbegović, Naida Mujkić, Almin Kaplan, Dinko Kreho, Emina Džaferović, Jasmin Saletović. U izboru pripremljenom za časopis "Behar" predstavljamo samo dio iz bogate pjesničke produkcije mlađih pjesnika.

Ervin Jahić (1970.)

Ervin Jahić se s prvim pjesničkim istupima javlja u sklopu hrvatskog književnog korpusa i, kao Bošnjak, do danas zadržava bilateralni status unutar dviju književnosti. Na početku kao pjesnik najdublje žudnje spram jezika, s vjerom u njegovu dinamičnu mrežu koja emanira beskonačne jezične kombinacije, s vremenom se priklonio (obratio) umnažanju i nadziranju pjesmovnog smisla te u njemu postupno otkrivao impulse transcendentnog. Time je elegantno izbjegao komunikaciju s generacijskim "skidanjem do gole kože" i popularno puko prepisivanje stvarnosti, posebno stoga što se nije htio riješiti lijepog metaforičkog oslikavanja.
Književno obrazovan, posve prijemčljiv za suvremene izazove (ne samo kao pjesnik, već i kao esejist i antologičar), postao je pjesnikom koji umije ezoterijski doživljavati počela - da se ne istroše u egzistencijalnoj muci. S druge strane, Jahić umije zaroniti u svijet, i to vrlo angažirano, što nam predočava njegova izvrsna knjiga "Kristali Afganistana". On će tako u inverzivnom postupku, u nekim pjesmama, namjerno hipertrofirati opise zlostavljanja (pjesma "Guantanamo") ne bi li još jednom podsjetio na njih - na strahote koje su drugi činili muslimanima. I naravno, shvaćen je kao pjesnik koji umije prepoznati rituale svakog totalitarizma. Kao funkcionalist i akcionist, on skida koprenu s praktične stvarnosti, koju preispituje, ali je istom diže na višu potenciju. Jahić najveće poštovanje iskazuje etičkim principima, a ponajviše kada sebe privodi Vrhunskom principu.
Mogli bismo reći da je riječ o pjesniku posve iznimne i rijetke geste, koji svojim stihovnim teizmom širi opseg viđenja usuprot svjetovnom oportunizmu. U nekim lapidarnim iskazima - "molitvama" zazivat će: "Bože /obdaruj me milošću,/ znam sadržaj". Stihovi su mu garnirani islamskim simbolima, najčešće alegorijskim pričama sufijskoga porijekla, a i mjestimični judeokršćanski elementi također formiraju njegovu neomodernističku lirsku misao. Jahić je s jezičnom hipertrofiranošću, zatim ezoteričnošću i sa slikama fotografirane stvarnosti znalački proširio slobodu svoga poetskog kretanja i onda kada emitira ljubav (spram drugog, prema obitelji), kao i ono spiritualno ili politički angažirano.

Moj obračun s rakom

Kad preseljavao je moj dido,
Bilo mi je važno ne bit sam.
Od njegove smrti štitio me zid
Zajedničke naše kuće,
Spojenog dvojnog objekta.

I htio sam nekako
Da ta uzbuna potraje,
Da taj ljudski metež u mom i životu moga dide
Barem vječno traje,
Ali da ga rak ne ruje
Svojim podmuklim kliještima po grlu i plućima.

Htio sam, naime, produžit svoj život
Njegovim životom.

Sve se zbilo munjevito kao na nekoj reklami;
Nisam mu iz pluća
Znao izvuć raka na suho
I ščepat ga za glavu
Konačno obračunavajuć s njime,
Nisam ga umio pronać u mršavom
Arhipelagu didinih plućnih gulaga.
Skrio se kako i dolikuje podmuklici.

Godine su prolazile,
A ja sam svejednako mislio,
A i danas mislim,

Da je moj dido zbog nečega
I dandanas na tavanu naše kuće
I da živi tajno.
Da nas sve gleda iz potaje
Jer mu je tako draže.
I da ima akvarij i raka u njemu
Jer ga je umio pripitomit.

Bože,
Kakav je to čovjek bio!
Moj dido
I od raka je umio napravit prijatelja.

Kad me jednom bude pitao sin moj

Kad me jednom bude pitao, a jednom hoće svakako,
Moj sin gdje i što sam bio, kakve sam žene ljubio,
O čemu sam sanjao, koje knjige sam čitao,
Jesam li se često tukao, u kakve slike sam zagledao,
Ma kad me jednom o svemu bude pitao,
Reći ću mu, tako mi Boga,
O trešnji uz roditeljsku kuću s koje sam više puta
Padao naglavce premda je pametnome i jednom dovoljno
I o tome kako Učka zavija prijeteći
I o kilometrima hoda uzgor nizdol
Oholoj plemenitašici
I o jodu što zrele žene ostavljaju za sobom u stanovima samaca
I o beskrajnom gaženju asfalta u gradovima koji nisu tvoji
I o besparici i mladalačkoj besperspektivnosti
O ludilu ljudi i njihovim ubojitim namjerama
O umjetnosti riječi kao nadomjestku za samoću
O povijesti svjetske književnosti kao pravu na uzaludnost
O slikarskim majstorima koji su muku Isusovu rekonstruirali
Kao neprekidnu klanicu svijeta
I reći ću mu još, kad me bude pitao,
Da ne žuri odrasti, da bude na oprezu s ljudima
Da ljubi tek kad mora, da ne mora kad ljubi
I reći ću mu što je bilo s Bosnom, i s Hrvatskom,
I s Palestinom
I o Ruandi ću mu reći
Ništa neću prešutjeti o Iraku i Afganistanu
O svim američkim predsjednicima saznat će na vrijeme
O Georgeu W. Bushu znat će do najsitnijih pojedinosti
I moj će sin znati o svojoj majci i tuđim majkama
O očevima sviju nacija će znati
Moći će minuciozno analizirati početke i krajeve
Sveg na svijetu
Svakako će imati priliku ući u povijest filma
I povijest glazbe
Znat će takozvane bizarne stvari
Znat će sve o mrtvim i živim jezicima
I onima koji su na umrlu
U tamu ljudskih duša ću ga uputiti
U slutnje i zanose glazbenih genija
O svakodnevici glasovitih filozofa znat će naizust
Nietzsche i Schopenhauer mu neće biti mrski
Sve o sablastima vjekova imao bi znati sin moj
Kad me jednom bude pitao, a jednom hoće svakako,
Reći ću mu čemu služi znanje

Cipele

Prema mom izračunu, čovjek za života
Iznosa tri, možda četiri odijela, ako ne živi
U nekoj nemogućoj zemlji, ako dobiva
Kolikogod plaću i nema nereda na ulicama,
Ako studenti ne jurišaju na vlade
I zemljom ne vladaju generali

Ako, dakle, istom živi u Taškentu
Ili Tirani, toliko se odijeva
Običan čovjek
Po prilici

Ali, koliko čovjek za čitava života
Promijeni pari cipela
Šesnaest pari, možda sedamnaest
To valjda nitko ne zna, nit je ikad brojio
Ako, međutim, i jest
Što je s ratovima
I s cipelama u njima
I s hodom u zlovremenima
Je li narušena progresija hoda, uostalom, štednja
Na cipelama ili tek zakidanje ratnih profitera
Trgovinska oseka možebitno

Strogo uzevši, ja zapravo ne znam ništa o tome
Premda opsesivno držim do odgovora

Ako nema rata i ako nam je život
Prosječno poduzetan
I ako, štono se kaže, traje
Dulje od životnog vijeka leptira
Koliko, dakle, cipela promijeni
Puki čovjek za cijelog cjelcatog života

Jel možemo, naprimjer, reći
Što se taj nahodao cipela
Pitam ja vas

Senadin Musabegović (1970.)

S pozicije snažnog lirskog subjekta Musabegović pjeva o zadnjem ratu u iskrenim emotivnim nakupinama, dakle iskustveno, poetski zazivajući svijet da se sklupča u jednu točku. Tada ga on ogoljuje i jedino tako podnosi. Uostalom, samo se tako može progovoriti (pjevati) o ratu: bez stilsko-jezičnih performansa da se ne bi žrtvovao čitatelj i da bi pjesnik bio pouzdani svjedok. Za Musabegovića ne postoji autistična stvarnost i to će, uz ekonomični raspored slikovne prezentacije ali i neočekivanog semantičkog viška koji čvrsto kanalizira priču, biti njegova velika snaga. Autoru je stalo do predmetnotematske skladnosti te čitatelju nikad neće oduzeti lagodnu poziciju kritičara, dapače, pretvorit će ga u izravnog sudionika njegovog lirskog svemira (pa i kada je riječ o privatno-kućnom planetariju) koji je tematsko-motivski dorečen.
Takav logocentrizam, koji izdvaja potresne sadržaje, ujedno je i vrlo uspješno označavanje alogike rata. U tim strahotnim slikama ("...sama slika sebe dovršava u smrti...") konstituira se pjesnik posve "dorastao" egzodusu. U tom smislu i tema Aušvic (u mladića Musabegovića koji je u zadnjem ratu imao 26 godina) odjekuje kao još jedno ljudsko crnilo koje s količinom zla nadmašuje čak i bosanske ratne tuge ali tko će to tuge izmjeriti? I tada, kada je usredotočen na posve obične stvari, pjesnik će spretno izbjeći ustaljene jezične konfiguracije i naseliti prostor pjesme akcentima upozorenja: "...u tami groba / samo će zjenice / dva usamljena krika / dozivati / tvoje dlanove / na kojima se / samoća neba / ucrtala". Musabegović sintetizira vlastita iskustva te možemo sa sigurnošću reći da tema rata u njegovim pjesmama ne ostaje tek na pukom obrascu tzv. ratnog pisma.

Skice za portret bolnice Koševo

Dok su doktori u rukavicama,
kao bijeli vampiri,
razdvajali mrtve od živih,
u namrštenim obrvama,
nad modrim pogledom mrtvaca,
skupljala se sva tišina svijeta.

Medicinska sestra,
masirajući uvehle bore starice,
zakačila je laktom ljubičastu zavjesu
i pod prstima osjetila mlaz nježnosti.

Iz džepa šehida, položenog na truhle daske,
ispadale su mrvice hljeba.
Detalji su se oštrili u vrapčevom kljucanju.

Zemlja, na obližnjem groblju Lav,
u kostur je daidžu pretvorila.

Smrt nema lica, samo tišinu koju probijaju tam-tam zvukovi
ludaka, što je ležeći na zemlji,
glave okrenute prema nebu,
udarao rukama po svom truplu
dozivajući nekog.
I dok je, pod ravnomjernim udarcima,
ispisivao božije šare
u svoje tijelo,
čulo se pucketanje kostiju.
"Ovaj grad je bliži Bogu nego žrtveni oltar" —
pomišljam dok gledam njegovu glatku ćelavu glavu
zagnjurenu u pijesak, na kojoj crnim slovima piše:
RAMBO.

Odrastanje domovine

Dok nas provode kroz dugački hodnik,
puštaju
da nam se dlačice na tek obrijanim vratovima
lijepe o hrapavu kragnu košulje,
kao uz oficirovu ruku
na kojoj su žuti žuljevi
urezani.

Uvlače nas u svlačionicu, skidaju nas
i puštaju
da u sobi gdje se samo ventilator okreće:
tragovi končanih čarapa po izblijedjelim venama crvene,
šnjura gaćica kožu pored crnog pupka nabira,
bijela potkošulja na ramenima dvije crvene linije
utiskuje.

Poredaju nas i vode na tuširanje
puštaju
da nam hladna voda
spira sav stid
što su nam ga očevi prsti
u pucketavu kožu
ubrizgali.

Ukoče nas u uniforme,
deru se na nas
puštaju
da nam toplina majke zemlje
ispod sivih dugmadi na grudima
dah gladi.

Umjesto ženskih poljubaca
puštaju
da crveni karmin petokraka,
u kojima se krv heroja zgrušala,
na znojnom čelu se razmazuje.

Naveče nam daju pornografske
časopise,
puštaju
da zajednički jauknemo dok pesnicama kurčeve čupamo.

Ovdje nema intime,
pregradni zidovi za klozetske šolje ne postoje
puštaju
da
čučimo
jedan naspram drugog
s namrštenim stisnutim obrvama
po kojima se plave vene
napinju.

Sa opranim nogama u čaršafe se uvlačimo
sanjamo da vrhovima žileta po venama prelazimo
puštaju
da lagahno iskapamo krv po tek utegnutim plahtama,
da umažemo uglačane podove,
da se prašina pretvori u crvene grudvice po šupljinama parketa,
da natopimo sasušene grudi rodne zemlje našim plodom.

- Diž se gore!
Zbunjeni,
dok vrhom šiljatih prstiju uvlačimo plastično dugme u uski otvor
na znojnoj kragni,
puštaju
da u sebi unutrašnjeg neprijatelja tražimo.

Poljubac na šamiji moje majke

Sjedimo na klupi u parku.
Otvaraš usta kako bi me poljubila,
i ja u dubini tvojih usta
vidim mrak što mi se približava.

U njemu vidim
uhvaćeno šarenilo ptičijeg perja što se u mačijem zijevu ogleda.

U njemu vidim psa,
ratnom pustoši luta,

nostalgično se prisjeća gospodareve ogrlice,
zabija njušku u sive haustorske kante za đubre,
pod bijelim zubima
rastapaju mu se ostaci porodičnog ručka
nalijepljeni za listove pornografskog časopisa.

U njemu vidim titraj djevojke,
kako se na telefonskoj slušalici
došaptava sa svojim mladićem,
dok joj se približava poljubac snajperskog metka
što dere prozorsku foliju
u obliku razrokoga oka
kroz koje
u poslijepodnevnu tišinu sobe
proviruju:
klupa u parku na čijim crvenim daskama zahrđali ekseri
ispuštaju oblačiće boje;
vrh jablana čiji zeleni listovi ližu vjetar zvukom
jevrejske molitve;
nas dvoje po čijim skamenjenim licima krik kao opali
crni pramen kose
klizi.

U njemu vidim sebe,
u sobi u kojoj samo frižider zuji,
kako se naginjem nad posteljom majke,
čije se lice,
pod šarenom šamijom,
s dženetskim paunovima
tankim koncem izvezenim,
topi.
Dok ispušta posljednji dah
ispucale ružičaste usne joj se
uz klimavu protezu
priljubljuju.

Mirsad Sijarić (1970.)

Sijarićeva poezija nedvojbeno je još jedan značajan doprinos bošnjačkoj ratnoj poeziji. No, to kao da nije njegov poetski "svetokrug". Kao da ga je nešto u svevidećoj slobodi pisanja prekinulo i zakinulo. Stoga, kada govorimo o njegovoj "izravnosti koja to nije jer se realizira kao dvomislica" (E. Kazaz), moramo, svakako, preispitati ponuđene modele tvorbenih jezgri njegova pjeva koji nam nudi različite mogućnosti. S jedne strane, vraćanjem u davninu i, s druge u sadašnjost pjesmovne čistoće s kojom će fragmenti života slikovito sažeti povijesnu prtljagu kroz mišljeno i osjećajno. Potonje svakako računa na raspad svjetova, što znači da ovaj pjesnik sa svojom individualnošću umije globalizirati rat, misliti na mrtve kad i njih više ne bude. Ponekad epski raspjevan na uštrb bogatstva poetskih slika i unutrašnjeg žamora te simultanosti pjesme (kao u njegovoj drugoj knjizi "Raskrečeni sabuhi"), pjesnik želi izmamiti neku arhiosjećajnost koja bi morala na neki način kolidirati s našim vremenom, no česta uporaba aorista pokriva riječi starinskom patinom slavnih antičkih epova ("i pogled vješto skrih nadolje / i rovih po džepovima / i mišljah o stidu svom i sramoti / o neizrecivoj drskosti njenoj...") i njihovom mitološkom dramaturgijom koja priječi figurativne oštrice prema nekom drugom području spoznaje "ideje svijeta". Kad na svoj način reciklira helenske spjevove trageda i lirika na rubu besjedovna stiha, Sijarić zasigurno neće ni na koga utjecati novinom, budući da osobno ne može nadići i nadmašiti uzore. Sijarić jest komunikativan (s obzirom na rečene "Raskrečene sabuhe"), ali na posve demode način (što s obzirom na vrijednu tradiciju uopće nije loše). Naime, može se zadržati oblik antičkog stiha, ali ne i oblik antičke retorike. Ondašnja tipska realnost života zadržana je samo u ovodobnom objedinjujućem simultanizmu koji će odčitati strpljivi čitači. Za Sijarića svakako imamo strpljenja. Više adoracije spram sebe, a manje spram starih pjevača i sinkopiranja njihova pjeva polučilo bi neke posve nove i neslućene korelacije između vremena prije rođenja Krista i našega doba u kojemu je, naravno, Orfej i dalje u potrazi za Euridikom. Sijarić je u svakom slučaju vrsni pjesnik koji umije kretenizam zbilje izokrenuti u zbiljski konkretizam te trivijalne stvari, na visokoj nozi, vrlo jednostavno komentirati. Jednog će dana Sijarić, sigurni smo, čitajući svoju knjigu "Raskrečeni sabuhi", odlučiti pisati i malim slovima, jer skromnost upućuje na vrlinu.

Strah je slikar

strah je slikar
boji lica u blijedo
ulazi jednako i u tebe i u mene
valove je na kamen natjerao
barbare je na Rim doveo
izgrizao korito broda sidra lanaca prekinuo
strah je u haremu Fridriha II Hoenštaufa
vreba ispod zarova
svilu je u vatru bacio
strah je u mraku
podbada bika u štali ovna u toru
šunja se oko šatora
budi pastira psa čini opreznim
strah ženi zadiže suknju
ljubavnicima sumnju donosi
strah djeci kvari igračke
strah je konobar na maturskoj večeri
toči besramnu krv u vino
podapinje u plesu
kvari gramofon
gorči u plavom dimu hašiša
priziva duhove
u ponoć kači maske na plafon
i lupa po potkrovlju
strah je za stolom u fotelji
puši tvoje cigare čita Kafku
liječi korijen u ordinaciji
skida kamenac
suši mastilo u peru
gužva papire
propast u posao donosi
strah je na tabutu opružen i smiješi se
postavlja mine na polja
pali ljetinu
strah je u kahvi u pepeljari u pepelu
gura se u autobusu vozaču skreće pogled
podstiče nerede
i livce tjera u štrajk
strah je demagog
u knjigama u Bogu u đavolu
strah je vjera
zapisan nacrtan uslikan izmišljen
strah je crno vrane
strah je u jezi crnog vrane
koja prelamajuć se nestade u zraku.

Braniti

Priključujem se braniocima
bilo je krajnje vrijeme
borbe traju već dugo
i mada smo organizovali odbranu
neprijatelj sigurno napreduje
grad se sužava predgrađa gotovo nema
zidovi naše kuće su čvrsti
vijesti govore o našim uspjesima
moral boraca je na visini
ali ne osjećam se baš sigurno ovdje
pitam se koliko ćemo izdržati
situacija je sve teža
ponestaje zavoja
hrana samo jednom dnevno
municiju uzimamo od mrtvih
a šta će biti kad ni njih više ne bude...

Faruk Šehić (1970.)

Književna kritika već je zarana vrlo visoko valorizirala pjesnika Faruka Šehića te ga evidentirala kao predvodnika takozvane pregažene generacije. Bez srditosti i opakih ironičkih sjekira (prije bismo rekli sarkastično-humornih: "umri mlad i budi lijep leš") on se neće libiti ni melankolično-nostalgičnih povratnih sjećanja na djetinjstvo, na koje se odmah nadovezao rat. Inverzivan uz snažnu jezičnu kinetiku ("trombloni, zolje, ručne bombe, bio je to sjajan vatromet"). Uz sve to, ako Šehić poželi, nimalo elegijski, odražavati zrcalnu stvarnost, bit će to odista u totalu gologa života ("Totalna pjesma") koji se može plakatno (razumljivo) istaknuti, ali i slikovitim razmještajem viđenog i doživljenog ukrasiti (naravno i onim estetski ružnim) te, što je važno, sintetizmom dosegnuti. Rečeni sintetizam neće podrazumijevati jezične parole i urlike (po uzoru na Allana Ginsberga) postratnog vremena, a ni raskalašnu jednostavnost bitka, sadržanog u jednom trenutku (ponajčešće čulne naslade pisanja i namire tijela). U svakom slučaju, Šehić je pjesnik koji lebdi između nametnute stvarnosti i fantastizacije stvarnosti. I jedno i drugo poželjet će dojmljivo pojačati isticanjem poznatih osobnih imena (Oprah, Haris Džinović, Merlin, Copperfield, Tesla, Tito, Franjo Asiški, Sokrat, Shakespeare i tako dalje) i mjesta: Wimbledon, Kosovo Polje, New Orleans i, naravno, Sarajevo.
Opskurno bi bilo reći da je rat dobrodošao Šehićevoj stvaralačkoj mašti, ali jedno je sigurno - od njega se on, kao i veći dio mladih bošnjačkih pjesnika, nije mogao emancipirati kao što se to moglo od društva. Ne radi se ovdje o kontinuiranoj fascinaciji smrću, ali je sigurno to da je smrt fascinantnija od života za pjesnikovu imaginaciju; stoga se često miješaju prizori patnje i gubitka s ljubavnim osjećajima. Lakonski izričaj začuđujućih rezultata, usuprot patetičnom, intelektualno disciplinirano i maniristički dotjeranom jeziku, nudi se kroz lirsku difuznost i spregu nostalgičnog govora s otpacima govora urbanog porijekla. U njega odista osvježavajuće djeluje rock sintaksa nastala iz kontrakulturnih pobuna koju on sada aplicira na tragični bosanski ratni pejzaš.
Pjevajući u opuštenoj poetskoj naraciji, Šehić je posve predmetno-tematski dostupan. Doslovnu, razgovornu komunikaciju ukrašavat će osobnim lirskim pogledom na stvari, povezujući prostor i medijsku kulturu. Njegova stilska autentičnost proizlazi iz kolektivne svojine pjesničke generacije devedesetih iz BiH i Hrvatske, no u Bošnjaka se potvrđuje među najsnažnijim pjesničkim osobnostima. Faruk Šehić autor je koji ne pristaje na unutrašnji egzil već na osobni krik koji nas još jednom podsjeća na nužnost i nezaobilaznost pjesnika u oskudno doba.

Kad sam prvi put vidio komad ljudske lobanje

imao sam dvadesetdvije godine
bili smo tek došli na liniju
decembar je donio suhu zimu
lišće obloženo mrazom
hrskalo je pod čizmama
na kozijoj strani vidio sam
nekoliko kapi krvi
komad ljudske lobanje:
sa vanjske strane busen kose
sa unutrašnje, hrapava površina
sluzava i nalik mjesečevoj,
bilo je to sve što je ostalo na zemlji
od Šarić Seduana.

Umri mlad i budi lijep leš

tako su govorili rokeri
ali ovo je sasvim druga planeta
na Padežu
protiče jedanaesti dan smjene
prvi nakon Smajine smrti
ispušili smo kesu industrijske trave
Sadmir je jedinačno pucao preko grudobrana
i rasuo prednji nišan automata što je ležao
po trupcima kojima smo utvrdili prilaz zemunici
nekoliko sitnih gelera iz nišana
pogodilo ga je iznad lijeve arkade
Hajrija mu je previo ranu prvim zavojem
ona nije bila dovoljna ni za 24 sata bolovanja

umri mlad i budi lijep leš
tako su govorili rokeri
srao sam na lopatu u udubljenju iza krova brloga
te prebacivao vrela govna na ničiju zemlju
pišao u Ikar konzervu zgrčen u tranšeju kao crv
zalijevajući buđ šumske stelje
rekoh sebi:
neću prati ruke
ni umivati se brijati
ni kidati nokte
je li važno kakav će mi leš biti

rebra ću darovati bogu za buduće Eve
moje usne školjke će postati gljive
od spletova živaca razviće se miceliji
boljeg čovjeka.

Ja nisam čovjek iz Sarajeva

u Sarajevu
april je zaista najokrutniji mjesec
gdje se miješa fantastika i horor u retortama tijela
duhovi vise u zraku, duhovi literarne šizofrenije
samo ih trebaš uzbrati, te tužne grozdove vasiona
zašto ćeš plaćati vlastitom krvlju
na Bistriku i Kovačima kuće su ograđene visokim
zidovima
a ljudske duše otvorene ko kupole otomanskih džamija
zrak je britak kao mjesec mrtvih
u kafanskim pričama rat nikad ne završava
raspoređuju se divizije među pivskim flašama
priča se o Srbima, Muslimanima i Hrvatima
o krivcima i žrtvama
stoput utvrđena "istina" mjerka se nanogramskom vagom
jer je epska naracija plod crvenih krvnih zrnaca
ako je Brazil zemlja sa najviše fudbalskih selektora na
svijetu
ovdje stanuje najveći broj drvenih filozofa i mizantropa
uprkos svemu što me razara i nakrivo oblikuje
i dalje učestvujem u tvom paradoksalnom mitotvorenju
Sarajevo, nisi mi dalo ništa
izuzev svoju poeziju.

Mustafa Zvizdić (1970.)

Estradno-recitativan, iskričava duha, dakle, duhovit i zaigran, Mustafa Zvizdić je i pjesnik koji višeslojno "zadire" u čovjekovu nevolju, njegovu sudbinu, koja, naravno, nije uvijek raspjevana kao ni svijet u kojemu opstoji i koji sustavno korozira u ratnim nevoljama (pjesma "Dom"). Izvanredno će to ilustrirati njegova pjesma iz knjige "Igre voskom" pod naslovom "Discipliniranje užasa" u kojoj gradacijom užasa rata i furioznom ritmičnošću lirskog kazivanja dokazuje da u ratnim zbivanjima nema discipline već samo registracija bezdušne artiljerije i njenih reskih fijuka iz 1993. godine. Jedno je sigurno, Zvizdić nije izbjeglica ni prognanik iz svoje pjesme, iz svoga stvarnog zavičaja, on je dobrodošao muhadžir koji skuplja zrnca pameti i koji beznađe pretvara u nadu, stalno se pitajući: zašto?
Lirska predmetna i psihološka realnost u sebe će upiti stvarne prizore i pretapati ih u slikovite jezične atrakcije. Razgovijetnost "željeznog" logičkog i slikovnog poimanja reaktivirat će neposrednu povijesnu djelotvornost poetske riječi koja i užas može pretočiti u gorku idilu. Izrazita "trijeznost" pjesnikova, ono povlašteno osobno, u pjesnika kojega više nitko ne može prevariti, zatim interes za bitne životne manifestacije (kojima se približava kao jedinim spoznajnim istinama) oblikovat će vlastiti glas pjesnika koji zaista čuva poštovanje prema vlastitoj temi. Zvizdić je hvalevrijedan pjesnik koji umije prezentirati ono izrazito potrošno i ono prešutno - duhovno.

Izrekao Mustafa od plemenitih i ludih Zvizdića

Nemam doma, imam strah.
Kofer imam, u koferu strah.
Sa koferom putujem.
Putujem, putujem,
uz suhe rešetke lice priljubljujem.
Ne osvrćem se, nema konduktera,
za zaludo besplatna je vožnja.
Historija ima svoju logiku,
a ja maniju gonjenja.
Treći u krdu slijeva,
smiješim se pred pogubljenje.
Hladnoća je nož,
za milost nikog moliti neću.
Sve sam to ja:
šuštanje kaputa,
mreškanje čaja.

Sve sam to ja:
češanje ispod kape,
usta sa zadahom duhana.
Iz ogledala ko se smiješi?
Od smrti vašeg muža, gospođo,
i vaš sin je naglo popustio u učenju...
Mustafa je mutav čovjek,
ne zna ispričati nijedan vic...
Mustafa je prevarant,
poezija mu vrvi općim mjestima...
Isti Šantić, isti Šantić,
moj sin je pravi Hercegovac...
Imaš dara, Mustafa,
koliko i u Sidrana...
Mustafa je slabić,
Mustafa je sjena od čovjeka...
Klizim niz vrijeme
kao riba između dlanova.
Neću potonuti u kafanski sto,
nije dotle došlo.
Bog voli ljude bez nade.
Oni su najkrotkiji.

Bio sam

Bio sam u kraju
gdje mrtvi na drveću cvjetaju.
Bio sam u kraju
gdje bogovi kao umorne ptice pjevaju.
Bio sam u kraju
gdje se brkata djeca rađaju.

Brkata djeca rađaju,
ubivši mrtva padaju.
Mrtva padaju,
mrtva cvjetaju.

Bogovi nebeskim nožem prizemljeni,
bogovi zemaljskom psovkom oplemenjeni.

Zima je - cvjetanja doba.
Zima je - krv kola.
Zima je - mladenci idu u kolone.
Zima je - djeca pucaju na avione.

Bogovi kao umorne ptice pjevaju,
brkata djeca na drveću cvjetaju.

Damir Ovčina (1973.)

Zbog povezivanja riječi i stvari i izraženog autoreferencijalnog stava (koji pretpostavlja znanje, iskustvo, umijeće pjevanja i umijeće o pjevanju) Damir Ovčina zasad se nudi kao zanimljiv glas koji tek mora izdiferencirati rečene riječi i stvari, stapajući ih u jedinstven lirski ornamentarij. S vremenom će bezdan vremena, životno i metafizičko iskustvo, vraćanje jeziku kao zbornom mjestu predaka i vršnjaka, postati biološka fatalnost ovog pjesnika i njegove biti i to u interakcijama funkcionalnog, svakodnevnog života. Pjesnikova skrb za slobodu riječi, njenih elementarnih gibanja, zasad ga spašava od poetskog prosjeka. Naime, Ovčina umije organizirati dojmljivu pjesmu pa se može očekivati da će u dogledno vrijeme osmisliti i cjelovite pjesničke semantizacije.

Svud oko nas

sve je gusto naseljeno poezijom
rudnici riječi po ljetnim poslijepodnevima
gomile već isklesanih stihova
od kojih se teško prolazi drvoredima
u snu pojavljene sintagme
ujutro nam se čini da ćemo ih se lako sjetiti
mračne jesenje strofe što dobuju
niz oluke
zimi čisti simboli
proljetne euforije donose lavine sazvučja

svud oko nas bujaju riječi
mi ponekad ugrabimo neku
šuteći mudro od sreće
dižemo ju visoko
i trčimo s njom pobjedonosno
kao sa Zastavom

Asmir Kujović (1973.)

Asmir Kujović pjesnik je koji zaista umije dovesti u spregu trivijalno i uzvišeno. On ne koristi uvijek zahtjevnu formu pa će nešto nalik na kalambur i poetsku dosjetku (primjerice pjesma "Borbeni izvještaj") biti ponekad dovoljno da izrazi faktografiju ratnog užasa. Druga uporišna nadogradnja u ovoj poeziji jest numinozno zazivanje svetog kao ljuvenog - evokacijom i eksplicitnim zazivanjem (pjesma "Hidr"). Rat pospješuje bogoljubni, a ne bogohulni stav prema životu te će mu neke pjesme biti otvoreno prožete molitvom i zazivanjem Boga u njegovoj neupitnoj prisutnosti. Bogoiskateljsko nadahnuće nalazimo i u pjesmama s ljubavnom tematikom iako se ono može iščitati u interakcijama sa socijalnim i općenito egzistencijalnim odnosima. Upravo na tim korelacijama odvijaju se bogate denotacije i konotacije.

Kujović također dijeli muklu sudbinu i koreodramu rata sa svojim sudruzima kojima je već rečeno da sloboda nije zauvijek dana. Pa i kada je zagnjuren u takvu besperspektivnu zbilju, s izražajnom jednostavnošću on indicira potrebu za postavljanjem takozvanih posljednjih pitanja, odnosno zanimaju ga temeljna pitanja smisla života. Stoga i ne čudi što je ovaj pjesnik, po mišljenju kritike, ispjevao neke od najdojmljivijih pjesama u zadnjem ratu i to svjedočeći iz neposrednog iskustva i ugroze: straha, sumnji, trijumfa, žrtve, smrti te tjeskobnih i ironijskih zamjedbi. Nesumnjivo, neke od tih pjesama napisane su kao patološki psihogram rata, a neke će poslužiti pjesniku osobno, kao i čitaču, u autoterapijske svrhe.

Kujovićeva knjiga "Vojni sanovnik" sugerira biološku i mentalnu ravnotežu, odušak nakon stradanja i uspostavljanje koliko-toliko podnošljive egzistencije sve do trenutka u kojem se neznatne stvari počnu transcendirati kao tumorno tkivo. Njegov je "sanovnik" pod spisateljskim nadzorom i svakako mu osmišljava proces pjesničke individuacije te će razgoniti svaku fantazmagoriju o ratu. S jasnim etičkim stavom, sa slikama koje su bremenite smislom i afektivnošću, pjesnik ignorira vlastite fikcije i društvenu prisilu rata te oslikava pozadinu, "djevičansko mjesto u sebi... Usnama dotiče grumen zemlje / što ga je Adem donio iz dženneta". U svakom slučaju "Vojni sanovnik" se ne otuđuje od odgovornosti pjesnikova lirskog subjekta iako je sve prepušteno Višem rasporedu po kojem je "Bog stvorio snove da bi ljudima pokazao put kad ne mogu vidjeti budućnost" (stara egipatska sentenca). Kujović umije uspostaviti poveznicu između tradicije bosansko-bošnjačkog pjesništva s islamskom tradicijom te s onim novodobnim, a da pritom ne bude nimalo anakron. S jedne strane, on u metafizičkom duhu vrši preobrazbu svijeta, dok će, s druge, u kompleksnim suodnosima vršiti kritiku te preobrazbe.

Hidr

Pred Tvojom svjetlošću, Gospode,
srce mi gori, k'o svijeća sred dana.
Tvojom Svemoći obasjana. Kad nam plimom plača.
osekom sna oči otvaraš
plamen sunca zvijezde zaklanja.
I ja se stidim svakog svog koraka
pred vrelom Tvoga svevidećeg oka
kad ovdje je biti
leđa Ti okretati
s Tobom se rastajati
i Tebi se vraćati
i zato ja se radujem smrti
jer se bojim da ću Tvoj Dah ublatiti
pepelom kojim džini su zastrti.

Kad se raziđe dimna zavjesa šejtana
i dan se probudi u po noći
kroz prorede safova slova i brojeva
u zrcalu put mi tijelo zaklanja.

Oko Te moje od mene zaklanja!
Al' ja gledam, ja Tobom gledam
Tvoj odsjaj na svim tim licima.
I što sam manji u mojim očima
to više vidim od Tvojih visina.

I stidim se Fleba Feničanina.

Kad u zoru, na glas mujezina,
ustaje iz mrtvih vojska, poredana,
tolike kolone Bože, i svi sa licima!
Sunčevim zracima!

I šta, pred Vama, da pokažem
umiven snovima i molitvama,
sem da ime Tvoje šapućem travama.
O Bože, ja sam sa Tobom nasamo
dok Ti bdiš nad svim svjetovima.

Otkada Svjetlu obratih lice
više ne pamtim svoje korake.
A pogledaj nevjernike -
njihove korake, k'o rake.
Sa neba vidim cijelog puta trake
pokretno stubište suprotnog smjera:
izlaz iz ovog lazareta
kružno stubište minareta.

Vatra se ova Tebi pokorava
plamen se sada na sedždu savija

i dok tinja čitava buktinja
ja molim Rabijinim glasom:
"Ako te obožavam iz straha od Pakla
spali me u Paklu, Bože moj,
i ako te obožavam iz nade u Raj
istjeraj me iz Raja i prokuni me,
al' ako je to samo od čežnje za Tobom
ne liši me Tvoje Vječne Ljepote".

Golo Brdo

Vidio sam, rođenim očima,
kad je odletio, na sve strane.
Sanjao je da postane najbolji golman
bješe to Igitina posljednja parada.

Trenutak ranije, smiješio se.

Sutra je trebalo da se sastane sa Indirom
pomiri sa Almirom
vreću drva ponese kući
staroj ubere hajdučke trave.
Sutra je trebalo da pusti korijene.

Ne znam šta da osjećam.
I ne mogu da vjerujem
jer za rastanak se nismo pozdravili.

Otkako je rat, govorio je,
učim da hoću što Allah hoće.
I da neću što Allah neće.
U tom je sve umijeće.

Ne mogu da vjerujem
jer trebalo je, još nešto, da mi kaže.

Hotonj

Godinama sam gradio tu kuću.
Ona je bila sva moja diploma.
Do grla u kreditima, dugovima,
a djeca gladna po sobi cvrkuću.

Jedna mi je tenkovska granata
poljski klozet, u bašti, iskopala.
Za ljiljane naše. I neka je vala.
Druga mezar, odmah, pored vrata.

Elvedin Nezirović (1976.)

Nezirović je pjesnik jednostavnih rješenja i uzdisaja, ali s nakanom da nas izvijesti o iskonskom i nedohvatnom tkivu života te s primjetnim osjetima metafizičkih dimenzija. Iako jednostavnost njegovih pjesama (asketske forme koja ponekad poprima i pripovjednu širinu) ne zavarava, pjesniku uspijeva opjevati teško prihvatljive istine "o nama". Sa začuđujućom svježinom slika orisat će, nakon razdoblja inkubacije sjećanja, ozljeđivanje poznanika i prijatelja, smrt grada i prijatelja. U knjizi "Bezdan" nailazimo na više frekvencije smisla sa spiritualnom osnovicom kao u pjesmama "Spoznaja", "Mekka", "Ti koji možeš sve", "Mezar", ali je mnogo bolji rukopis knjige pod naslovom "Zvijeri iz hotelske sobe" u kojoj se osjeća odsutnost pjesnikova ega (čak i u ljubavnom ciklusu "Usne za Veneru" u kojemu do izražaja dolazi procesualnost erosa i tanatosa), ali i prisuća lirskog subjekta koji je identificiran s objektom.
Za Nezirovića je imperativ reći nešto (ispjevati) u jednom intervalu dojmljiva govora i sadržaja - u jednoj spoznajnoj percepciji i emociji. Zbog te vrline on će biti rado čitan i slušan pjesnik budući da uvijek donosi nešto neophodno, bez brbljavosti i u smirenoj konstrukciji. Ponajbolje rezultate dostići će u etičkim ratnim preispitivanjima u kojima nas vodi upravni govor iz usta trećeg lica (pjesme "Usud", "Azra" i "Ljudi i knjige").

Usud

Zovem se Ragib i nekad sam bio klesar. Već Tri Hiljade Devet
Stotina Šezdeset i Četvrti dan sam, evo, nakaza i bogalj,
crkavam u vlastitom tijelu i po rukama one
što se potajno od mene zgraža - moje žene, Vasvije.
Mina mi posječe noge i iskasapi tijelo
pa sam ćorav u jedno oko i, k tome još, nijem.

Zovem se Ragib i rijetko izlazim iz svoje sobe. Odavno je zgasla moja žeđ za ljudima. Staro pero sa sedefnim poklopcem, jedina je moja veza s ostalim svijetom. Njime govorim i razlučujem se od mrtve tišine stvari i zidova. Njime bivam ono što mi je od Boga uskraćeno da budem - insan. Ime mi je Ragib, onaj na čijem je prozoru jutros uveho cvijet. Oko još jednom imam al suza nemam da ga zalijem: presaho bunar u meni, pa mi dato
da patim a zabranjeno da plačem.
Jes', zovem se Ragib i o meni ste čuli ako ste nekad prošli
sokakom. Ne umijem da govorim pa zapisujem ono što mi kroz usta ne more izać. Ne idem nigdje i ne pokazujem se nikom. Tako moja muka biva manja jer je ne dotiču drugi.

Zovem se Ragib i otkako sam bogalj nisam usnuo –
ne bojim se zaspati već se bojim probuditi. I tako
vazda - jedno oko u ovaj drugo u Onaj gleda svijet!

Zovem se Ragib. Onaj kojeg je jučer prevarila žena.
U ratu sam ostao bez nogu, ali su mi zato u miru izrasli rogovi. Ne pitaj me jer ne znam koji mi je Usud veći.

Zovem se Ragib. Klesar sam koji od ruku
kleše riječi. Riječi od kamena.

Enes Halilović (1977.)

Interesantno je primijetiti da se neke Halilovićeve mikro priče mogu odčitati kao pjesme u prozi (pjesme "Jednačina" i "Uslišene molbe" iz knjige "Potomci odbijenih prosaca" iz godine 2004.) upravo zbog svoje ritmizacije, ali i dobro formirane simboličke kompozicije koja spaja vizuelnu imaginaciju s magično privlačnim realističnim obrascem pripovijedanja. Te će forme (koje se s lakoćom mogu prestrukturirati u stihovnu formu) varirati između poetske scene, skice, iskrice i tako dalje. Nesumnjivo da je ovaj pjesnik, Sandžaklija, pod utjecajem suvremene srpske poezije koja također, jednim dijelom, svoju poetikološku okomicu bazira na nekoj upjesmljenoj priči, a pjesmom postaje tek u sinestezijskom, aluzivnom, asocijativnom i sintetičkom postupku doživljaja svijeta - svijeta koji nastanjuju male stvari i neznatni akteri, plediraući uvećavajući zbilje.
Mitologemi i natruhe zavičajnih legendi u Halilovićevim pjesmama (knjiga "Listovi na vodi" iz 2008.) nisu razvijeni u cijelosti već se podastiru (ugrađeni kao implantanti) kao izlika ne bi li se posredno progovorilo o nekom drugom subjektu ili pak kao poetski materijal u službi pojačavanja općeg dojma pjesme. Pjesnik zna, inverzivnim putem, religiozni rekvizitarij (primjerice, simboli smokve i masline te toponimima kao što je Gora Sinajska) dosjetljivo preobraziti u socioloski problem. Pritom se uvodi snažni misaoni obrat na kraju pjesme, tzv. twist, što nas nedvojbeno podsjeća na poetsku dosjetku. Izražajna gracioznost u tome neće nedostajati, a paralelizmi s povijesnim imenima i krajevima vješto izmiču jednoznačnoj interpretaciji svijeta.

Kosti

Majka umiva stablo trešnje jutarnjim mlijekom. Desni ovnujski rog
zatne za rakalj, lijevi u zemlju zakopa. Onda se okrene oko sebe, pa
oko trešnje, i sveže na koncu čvor.
Konac sa pedeset dva čvora njen sin nosi oko ruke.
"Čuvam ti kosti", kaže majka.

Legenda o heroini

Takav je bio voda kineske revolucije
Mao Cedung.

Povede 86 hiljada vojnika
Na veliki marš.

I pregaziše 12 provincija,
18 planinskih vijenaca i 24 rijeke.

I dobiše više od trista bitaka.

Vođa je tokom velikog marša
Nosio 2 ćebeta, nekoliko knjiga i mušemu,
A 370 dana jahao je na jednoj kobili.

Kad ga, na kraju, upitaše kako je izdržala,
Vođa reče:

Prije polaska smo joj sakrili ždrijebe,
Još bi ona mogla da ga traži.

O jednom putu u selu Hotkovu na poluostrvu Balkanu

Nebojši Gajtanoviću

Tiho! Nebojša, kad ovim putem prolazimo!
Tiho!

Znaš li ti kakav je ovo put?

Lijevo kad skreneš, na brdu Hober, staro latinsko groblje.
A pod Hoberom groblje pravoslavno
Gdje kopaju se komšije Srbi. Dakle,
Možeš i ti

Ovamo desno brdo Grkovina,
Na njemu staro grčko groblje,

A malo ispod, groblje muslimansko
(Još Turci su ga ogradili)
Tu ukopani moji su svi. Dakle,
Mogu i ja.

Tiše!
Znaš li ti kakve vojske put ovaj prolaziše?
Bili i prošli Grčka, Rim i Turska.

I naši rodovi, sitna istorijska boranija,
Jednom će konačno u čitanke leći.
Možda opet navrate Mongoli, Germani il Ugri.

Da zastanemo ovdje
Da malo kušamo tišinu,
Da malo slušamo sudbinu.

Da učimo šta je put.

Šejla Šehabović (1977.)

Pomislili bismo da je naslov knjige Šejle Šehabović "Make - up" (dotjerivanje, šminkanje lica) iz 2004. godine ciljano upotrebljen u obranu svih stigmatiziranih i uglavnom poželjnih ženskih atributa čime pjesnikinja otvara stari žensko-muški dijalog (budući se autorica bavi i feminističkim studijima). To donekle jest točno, ali Šejla Šehabović kroz feminilnu vizuru i žensku antropocentričnu optiku ne postaje zatočnica ženskog identiteta, u mjeri po kojoj bi rezolutno promicala tzv. žensko pismo. Dapače, oslobođena je od tog obvezujućeg osjećanja. Ipak, žensko iskustvo bit će njen tematsko-motivski predmet pjesmovnog iskustva, ponekad s oštrim ironijskim stavom, kao u pjesmi "Teretana".
Česte su njene iskustvene komparacije s putovanja kada do izražaja dolazi problem nasilne i nenasilne komunikacije. Pritom, njen jezik je čist i slijedi tekstualno naslijeđe recitativno-estradnog miljea onih sarajevskih pjesnika koji su s minimumom kićenosti i figurativnosti postizali efektne dojmove. Sintagma njene rečenice (stiha), uz lucidne intervencije i interkulturalne zaključke, svjedoči o moći govora, hrabrog i beskompromisnog - o sebi i drugome. Njen buntovni spol utišan je do razumne mjere, jer do izražaja dolazi autoričin duhovni identitet s autobiografskim crticama i argumentacijama "o sebi", bez većih konfliktnih signala.

Šljokice

30.5.2003.

Noćas si opet govorio da sva sijam
To je od šljokica na dekolteu
Koje nisu prišivene, nego docrtane
To je od tuđih pjesama
Što sam ih slušala danas
To je od ljudi i žena u bašti
Koji su noćas tako lijepi i dosadni
To je od umora, ne spavam, plačem
I mislim, naporno mislim
O reflektorima u TV emisijama
O poeziji koja govori o samoći
O odjeći koju nosim i zašto to radim
Zašto slušam kako govoriš
Uvijek o istim stvarima
O tome kako ljudi & žene izdaju
Nizašto
Zato što ne znaju drugačije biti
ljudi
niti
Žene
poslije sam opet malo plakala
Tako, eto...
Valjda se od toga sija.

Adisa Bašić (1979.)

Koliko god to paradoksalno zvučalo i nipošto na opscen način, već s bitnim analogijama svoga zrelog mišljenja, oštro i prodorno, Adisa Bašić dokazala je da se može biti pjesnikom ljubavi i alogike rata, odnosno postratnog ozlijeđenog prostora. Unutrašnji emotivni tonovi zrcale sliku s psihološkim otiscima bez podvojenosti vida i privida kao u završnom tercetu soneta pod naslovom "Pogled unazad" iz knjige "Havine rečenice" iz godine 1999.: "Da mi je samo da rastjeram mrak / I da iz kraja gdje Scila sudi / Uzletim brzo na čisti zrak". Iako u njenim pjesmama nema eksplicitne slike rata, već samo one posredne kroz suicidne nagone i tamne egzistencijalne ugroze, osjećamo rastuću tenziju konotacija na jednostavnom, narativnom planu pjesme. Gotovo su svi semantički planovi lako dostupni iako se promatraju u oksimoronskim vezama - ljupki u svome nespokoju, nevično jezoviti (posebice pjesma "Stariji brat") i s mirisom i okusom simultano izraženih emocija.
Gradacijom i sabiranjem sadržaja, jezgrovitošću te snažno izraženom i dojmljivom poantom, pjesnikinja nas vraća na sržni početni znak: tihu gorčinu i osjetilni čemer. Na neki sebi svojstven način Adisa Bašić zrači prisebnošću te se izdiže iznad svoga ratom poharana svijeta. Kao da preispituje svaki svoj naredni korak, ugrađujući sebe u pjesmu, ona nalazi svoju stabilnost i emocionalni red bez obzira na skamenjeni užas koji je već upisan u zajedničkoj svijesti.

Stariji brat

Moj brat, bivši vojnik, ubio bi za mene.
Golim rukama.
Samo nek me neko krivo pogleda.

Najskuplje stvari bi mi kupio,
da ima...
i dok je njega,

ja nemam razloga za strah.
Brat je monolit koji mi čuva zaleđe.
On bi mi dao ruku. Bubreg. Rožnjaču.

Brat ne pamti kakvu kafu ja pijem,
ne zna šta sam ono studirala,
mojih se rođendana ponekad ne sjeti.

Moj brat, bivši vojnik, ubio bi svakog
ko me krivo pogleda. Golim rukama.
I život bi za mene dao. Da ima...

Ajla Terzić (1980.)

Riječ je o pjesnikinji koja zaista zna upjesničiti suvremene trendove života, dovesti u vezu neznatno s fascinantnim i potom to očudotvoriti kao pjesmovnu cjelinu. Ritam svakodnevice, potpomognut citatnošću iz svih područja kulture (rocka, stripa, književnosti, filma, kazališta, likovnosti), ali i političkih referenci, filmskim se kadriranjem stapa u jednu monolitnu sliku u oku moćnog lirskog subjekta. Ajla Terzić kao da svakodnevnoj događajnoj svečanosti ili stratumu pristupa kroz osvježavajuću inovaciju i renovaciju jezične komunikacije. Svaki je njen pjesmovni uradak odlična tekstualno konkretna (s obzirom na sadržaj) konstelacija samo njenog izdvojenog svijeta prenapučenog značenjima. Interesantno je pritom zamijetiti da pjesnikinja znalački poetizira tzv. riječi s ulice ili iz različitih apoetičnih strukovnosti. Anglo leksik također je njen posve uobičajeni pjesmovni inventar s kojim nam pjesnikinja dočarava ambijentalnost suvremene percepcije i komunikacije mahom mlađih intertekstualnih govornika. Po grafostrukturi, koja prati dobro skrojenu smislenost, privući će nas pjesma pod naslovom "Cornflake girl" iz knjige "Kako teško p&šem".
Ajla Terzić još je jedna od pjesnikinja koja s potresnom lakoćom dotiče goruće teme iz rata (pjesma "Potočari, Bosna"), ali i bizarna celebrity zbivanja kojima umije dodati malko vlastitog hemoglobina, da zažive, uz privid hermeneutičke ozbiljnosti. Svijet je njena nesanica i treba ga napokon uspavati. Ima nešto što u ovim pjesmama podsjeća na "gard" slavne Erice Young i njenu knjigu "Voće & povrće", i to ne samo u vezivnom znaku "&" (primjerice, "sijelima & veselicama", "Winettou & Old Shatterhand", "mete & žene", "benzin & pokoji abortus"). Terzićka s lakoćom šeće od jedne do druge pojmovne točke želeći nas toponomastički zbuniti i obogatiti za one spoznaje koje do sada nismo dosegnuli ili pak podsjećajući nas na osobna imena koja su označila epohu, a sada se u funkciji njene pjesme baš dobro snalaze.

Potočari, Bosna

Besmisleno je
brinuti se za sudbinu
Aleca Leamasa
dvoumiti se: zeleni ili crni
čaj
sušiti hlače na radijatoru
sliniti nad kakvom sapunjavom
siroticom
staviti *Lucky Day* na
repeat
žaliti za propuštenom epizodom
Zapadnog krila
brisati prašinu
propovijedati o oprostu...

Da - besmisleno je sve to
kada znam da
postoji
žena koja je držala
ljudske zube
u rukama i rekla:
Da, ovo je moje dijete

Oversize

U kući gdje sam odrasla
bila je drvena ptica koja je
po naredbi uzimala cigarete u kljun
i misteriozni tavan sa orasima
što se suše
i tirkizni kredenac
koji je - fotoćelijski korektno -
zvonio kad prolaziš pored njega
i bio je keks od meda
koji sam zaštekala
između džempera
da se iznenadim, u budućnosti...
I omiljeno mi udubljenje u prozoru
sa kog sam gledala
moje Brdo

Later on...
Brdo se smanjilo
ptica je zacijelo u sanatorijumu
na tavanu se suši neka
next generation oraha
iz kredenca boje skakavaca
se ne čuje *kristalni pijanisimo staklarije*
keks sam pojela poslije četiri dana
bez suvišnog faktora iznenađenja
I svakako najtjeskobnije -
u najdraže udubljenje
u prozoru
već odavno ne mogu da stanem...

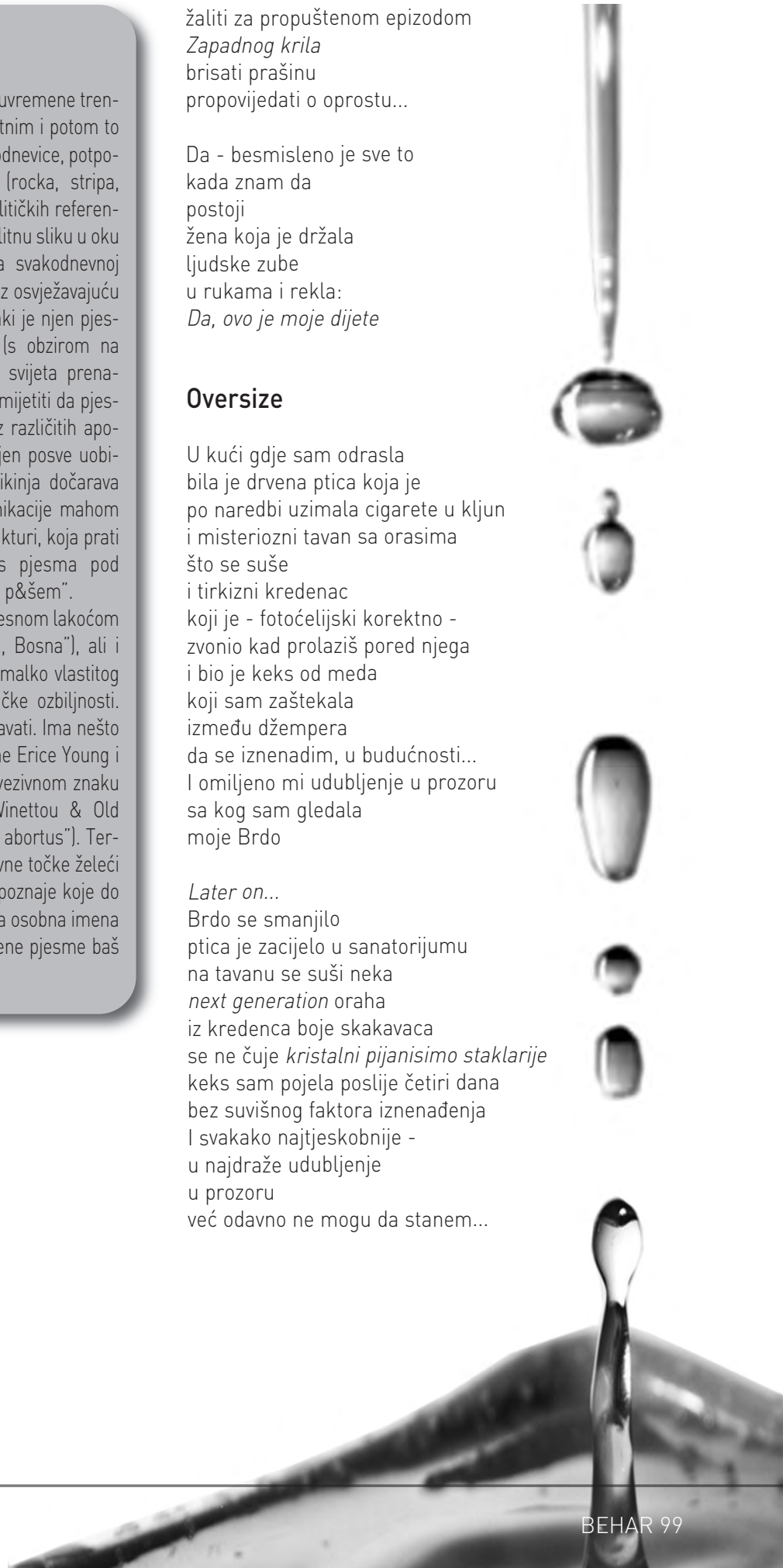

Adnan Žetica (1980.)

Na prvu, rekli bismo da je Adnan Žetica pjesnik visoke komunikativnosti, no on nas umije iznenaditi izuzetnom egzistencijalnom gravitacijom u pjesmi, osmišljenom ljubavnom zgodom s kontroverznim osjećanjima i, napokon, s aluzivnim i simultanim slikama rata. U svakom slučaju, u njegovim pjesmama posreduje autentičan jezik ispunjen sintaktičkim lomovima i istrzanom sintaksom. Takva vrst gramatičnosti neće oštetiti logiku stiha i pjesme - na kraju se ipak dobro zna što rafinirani pjesnik, ovaj neobični komentator "nove stvarnosti", želi reći. Njegovi stihovi kao da nailaze u nanosima slika koje su odraz realija svijeta: djetinjstva, mladosti i bremenite sadašnjosti. Svaka pjesma je ispjevana u jednom sadržajno-pojmovnom vrtlogu gdje naslov gotovo uvijek komunicira s tijelom pjesme, na primjer: "Rambo", "Vozač", "Med", "Košarkaš", "Novine", "Dizenterija" i druge pjesme iz knjige "Ljudi poslovice".

Namjerni djetinji naivizam, bez zamuckivanja, osim u gramatološkim rezovima, prepoznatljiva je inkantacija s kojom, napokon, ništa nije izvedeno do kraja u pjesmi - ništa nije definitivno i definirano. Onkraj ove gramatičke norme, velike su afektivne mogućnosti u jeziku Adnana Žetice, posebno kad se želi izraziti o ratu; uvijek će biti interesantno otkrivati i razumijevati što je to drugo što pjesnik želi reći. Iako je pred nama pjesnik izravne riječi, on će sve što upjesničava uposebiti i na neki način vraćati nam dokinute operativne mogućnosti jednostavna jezika.

Ateista

Posađena tik do ulice
preblizu asfaltiranom putu,
ili kažu nekada na mjestu septičke jame
bili su neki od mogućih razloga
što nije rađala kruška petrovka.
Ali početkom rata kako kažemo mi što vjerujemo
ako Bog nešto oduzme na neki način i vrati.
Ne bi brašna, ali petrovača bi
ne bi soli jer petrovače ne treba soliti
ne bi šećera jer su petrovače dovoljno slatke,
ne bi ni pitke vode,
petrovače jedosmo neoprane
jer prali smo jedino mrtve.

Naida Mujkić (1984.)

U odsutnosti "drugog" i s velikom sviješću o vlastitom tijelu (riječ je o vođenju ljubavi s vlastitim tijelom - pjesma: "Kupanje"), s kojim je u prijateljskoj igri zavođenja svog drugog "ja", Naida Mujkić, po uzoru na prirodu, neprestano stvara i razara mentalni odnos muškarca i žene. Svođenje autoričina identiteta na egzistencijalni i biološki determinizam bilo bi isuviše uprošćen zaključak iako majčinstvo (pjesma "Pravda" i "Luda maternica pjeva uspavanku) metamorfozira u supružništvo (pjesma: "Prozor") znajući da opis vođenja ljubavi ne otkriva uvijek pravo stanje stvari, a ipak, osjetno je autoričino saznanje da upravo neseksualni trenutci daju krivu sliku tajne svijeta. Pjesnikinju u zbirci pjesama "Oscijalcije" previše ne zanima takozvano skidanje tabua, kao što se to dešava kod većine bošnjačkih pjesnikinja. Naida Mujkić želi probuditi kreativne i receptivne emocije koje su najizravnije povezane s muškim i ženskim uzajamnostima. Materijalni univerzum postojanja žene, bez potiskivanja, jednak je psihičkom labirintu nevidljiva svijeta koji se predočava bez osjećaja grijeha.

Egzistencijalno propitkivanje, iz rakursa ženskog senzibiliteta djevojke /majke, nameće se u poeziji Naide Mujkić kao *defloracija* fizioloških i emotivnih stanja - hrabro i odriješito, ne prezajući ni pred dilemama ljubavi ni pred dilemama smrti. Personalna u kadriranju svakodnevnog života, koji ponekad pod njenim vodstvom metastazira u osobnu tragiku, pjesnikinja pokazuje veliki smisao za detalj koji presuđuje nastanku i nastavku života. Njena je žudnja prirodna, poput gladi i žeđi. Pjesnikinja emitira spoznaju da su kratkotrajni tjelesni užici ujedno i najintenzivniji. Na kraju, ako se stvarnosna poezija doslovno služi izjavnim rečenicama (stihovima), njen je izričaj svakako prepun nedoslovnih značenja koji, napokon, funkcioniraju kao istina.

Luda maternica pjeva uspavanku

Na freskama tvog mauzoleja
bit će naslikane žene kako leže
na raskošnom ginekološkom stolu
Pitome ruke blijedi instrument maze
I ja sam kostur
u vjenčanici s dvije mrlje crvenog laka za nokte
Uzbuđujem te, moj neprijatelju?
Poslije tristo pedeset šest godina ne prepoznaješ
glas
lude maternice položene na brdo iskasapljene
djece
Samo jedno je tvoje
Ovaj put umireš pažljivo sporije
One žene se smiju
Ja ti pjevam uspavanku

Libijsko-bosanski poučak u stihu

Piše: **Ervin Jahić**

Na ovom mjestu zanima nas kako je poezija mladih bosansko-bošnjačkih pjesnika, danas uglavnom 30-godišnjaka i 40-godišnjaka, odgovorila na doba razaranja i sunovrata vrijednosti. Jesu li im pjesme ukaljane mržnjom i osvetom? Jesu li im proživljene traume devalvirale humanistička načela, je li duh slobodne poezije abdicirao pred ideološkim umom? Ima li u tim pjesmama šovinizma i fašizma ili restauracije kakvih natražnih kolektivnih mitologizacija? Konačno, prema uočenom libijsko-bosanskom poučku uvaženoga predsjednika Josipovića, nazire li se u mladih bosanskih pjesnika sjeme radikalizacije?

Sindrom potrebne laži ili kooperativne laži, čini se, dominantno kreira planetarni politički diskurs. Dogovor oko laži naručuje krupni kapital i politički oligarsi koji upravljaju svjetskim zbivanjima. Iritantno agilno, upravo snishodljivo podupiru ga totalitarne demokracije. Nipošto tome nije kriv politički marketing koji s predumišljajem previđa da nas ratovi ne čine sigurnijima, osobito uzme li se u obzir da on kruh svoj zarađuje na tenzijama, na antagoniranju, na srazu fundamentalističkih ideja. Zapadni, laicistički fundamentalizam živi tako od islamskoga a ovaj pak od njega, neki nastajući od nekog postojećeg itd. Strogo uzevši, svaki od njih hrani se strahom ili tek preventivnim strahom od Različitog.

U tom svjetlu uputno je tumačiti nedavnu "prvoloptašku" (zašto ne reći – onu toka svijesti) asocijaciju poštovanog Predsjednika Republike o tijesnoj vezi libijske ratne apokalipse s mogućom radikalizacijom bosanskih muslimana. Posrijedi je, zacijelo, novovjeki diskurs političkog marketinga, kojim se ponajprije uspostavlja identifikacija s globanim političkim kursom i njegovim neoliberalnim arhitektima, a manje je u pitanju zloća, zadrtost ili nekovrsna rehabilitacija hrvatskih političkih pretenzija prema Bosni i Hercegovini. Zato ne bismo trebali biti naročito zgroženi, možda tek zbunjeni Predsjednikovim "proročkim", iako, ruku na srce, itekako nategnutim "libijsko-bosanskim poučkom", tim više što je on dosad politički višekratno zastupao pomirbeno akcijašenje i, ma koliko se ponekad činilo da je sve to nekako nahero, nepatvorenu zauzetost za nužnu stabilizaciju regionalnog političkog pejzaža. Naše možebitno razočaranje, međutim, tanji se činjenicom da je on izgovarač više-manje unificiranih kooperativnih laži, koje su projektirane daleko od Zagreba, i da mu se u ustima, bezmalo, našao megafon s "nasnimljenim glasom" kojim je, nedužan i nevin kakav uglavnom i jest, pustio "u eter" jednu od najispra(z)nijih bjelosvjetskih političkih mantri koja svoje pravovjerje demonstrira demonizacijom jednog dijela svijeta i njegove uljudbe. Utoliko je izjava o "radikalizaciji", doimlje se, samo "naša", domaća vizitka za sudjelovanje u igri na eurobirokratskoj političkoj mapi i zapadnim stranama uopće.

Mimo tog klasičnog žetoniranja moćnom svijetu i krupnih riječi, opet strogo uzevši, predsjednik Josipović, smatramo, tom izjavom nije potrošio ozbiljan socijalni, ali i simboličan kapital neratoborna, zapravo miroljubiva birokrata, te je ideja o vezi koja to nije – o Libiji Muamera Gadafija i BiH troočlanog Predsjedništva, naime – već za nekoliko mjeseci, s pravom, postala lanjski snijeg, jer teško da bi nas itko mogao uvjeriti da je građanin Josipović i predsjednik Josipović islamofob, nazadnjački politički faktor i čovjek s figom u džepu. Uostalom, čovjek se ispričao. Bolji običaji, ali i građanska pristojnost obavezuju nas da ispriku uzmemo na znanje i s dostojanstvom je prihvatimo, ni bolji ni gori od onoga od koje je primamo, s vjerom u riječ.

Književnost, međutim, ima tu povlasticu da, mimo političkoga nadzora i kombinatorike, ponudi svoju sliku vremena, ono što je njegova unutanja morfologija, ono što se krije ispod njegove fasade. Konačno, ono što je najbliže unutarnjem biću stvari i pojava u nekome dobu. Pjesništvo, za razliku od historije koja bilježi opće istine važne za čovječanstvo, skrbi o istinama važnim za pojedinca, pounutruje ih i osvješćuje, i nerijetko proročki i asocijativno – u srazovima i doslusima svijesti i podsvijesti – daje kudikamo precizniju, točniju sliku pojedinčeve i općeljudske egzistencije.

Bosanski rat bio je klaonica, jednadžba sačinjena na mržnji i razaranju. Pokrenuše ga palikuće i silovatelji, fanatici i hulje raznih fela koji se pozivaše na Boga, naciju, domovinu, krv, gene i krupne riječi. I kao što Aurelije Augustin, na samom koncu 4. stoljeća, raspravu *De mendacio* doslovce započenje riječima "Krupno je o laži pitanje", tako je početak te ratne apokalipse izveden na lažnoj, štoviše monstruoznoj manipulaciji kojom su kobajagi "interesi radničke klase" zamijenjeni "interesima naroda". I sve su hulje odtad mogle profitirati zloupotrebom višnjega imperativa "u ime naroda". Pa ipak, konkretan rat, znano nam je, ponajviše je

vođen za teritorij, za promjenu demografske strukture. U konačnici, on je najuzoritije promovirao doktrinu destrukcije i "svetost" nasilja.

E sad, čemu ovo podsjećane? U rukama nam je izbor iz mlade bošnjačke poezije *Kad zora razrjeđuje strah* što ga sačini mladi književni kritičar i publicist Filip Mursel Begović. U nimalo nategnutoj vezi s Predsjednikovom izjavom i bez obavezujuće i nasilne korespondentnosti, upravo ta knjiga može poslužiti za pouzdanu detekciju "bosansko-bošnjačkoga osjećaja vremena", ali i jednog književnog naraštaja čiji relevantniji dio stasava u bosanskim ratnim devedesetim. Odmah nam valja ustvrditi da je Begovićev kitab složen s mjerom i ukusom, te da je u načinu po kojem se određuje prema svojoj radnoj temi nemonoton, dinamičan i dobar primjer sustavizacije jednoga dosad nepročitanog pjesničkog korpusa. A s obzirom na to da su Bošnjaci i svojim što nemarom, što trudom počinili svojevrsnu književnu likvidaciju vlastita kulturno-identitetska obrasca, ona je istodobno i jedinstvena i neusporediva po tome što se nema s kojom drugom ni odmjeriti, ni ogledati. Nacionalnih književnih pospremanja mlađega naraštaja, naime, do ove stihovne inventure nije bilo, a integralno čitanje bošnjačke poezije unutar 100 godina do dana današnjega svedeno je na, iako monumentalnu, jednu jedinu antologiju, onu profesora Durakovića otprije 15-ak godina. Dakle, Begović se poduhvatio čitanja generacije rođene od 1970. do 80.-ih godina prošloga stoljeća koja je književno formirala unutar posljednje dvije dekade, započevši stihovati s ratom. Ima tu, po crti estetike, naravno, različitih glasova – onih koji istinski pjevaju, i onih koji galame. Autor ih je sve marljivo zabilježio, vrednovao i odredio im mjesto u nekoj imaginarnoj knjižnici naših života. No prije negoli deskripcija poetskih strategija, na ovom mjestu nas zanima kako je poezija mladih bosansko-bošnjačkih pjesnika, danas uglavnom 30-godišnjaka i 40-godišnjaka, odgovorila na doba razaranja i sunovrata vrijednosti. Jesu li im pjesme ukaljane mržnjom i osvetom? Jesu li im proživljene traume devalvirale humanistička načela, je li duh slobodne poezije abdicirao pred ideološkim umom? Ima li u tim pjesmama šovinizma i fašizma ili restauracije kakvih natražnih kolektivnih mitologizacija? Konačno, prema uočenom libijsko-bosanskom poučku uvaženoga Predsjednika, nazire li se u bosanskih pjesnika sjeme radikalizacije?

Barem trojica, četvorica autora u ovoj knjizi, čiji stihovi upućuju da to da u bosanskim devedesetima zaista nosiše pušku, i barem petorica njih koje rat temeljito obilježi, premda bijahu pošteđeni pucati, svi oni, dakle beziznimno, ispisuju stihove koji nam posvjedočuju da su smrt gledali u lice. Izravno i posve zbiljski. No bez nekog umišljaja historijskog ili mesijanskog angažmana, zauzetosti, prodika i himne ni "voljnim" ni "nevoljnim vojnama". Štoviše, čini nam se da su velika većina njih odradili "poetski staž" u nekakvim statističkim zavodima na poslovima marljivih popisivača prihoda i rashoda ljudskih, šteta i kvarova fizičkih i metafizičkih, ili u kakvoj mrtvari kao mrtvozornici koji se ne pitaju čemu smrt, ali zacijelo ni čemu život. Poetska slika o djevojci koja je u telefonskoj govornici, koja razgovara sa svojim mladićem i prema kojoj "putuje poljubac" snajperskoga metka, u jednoga od njih, naznačena je tek kao zlokobna slutnja iracionalnih sila, kao zlo koje je transhistorijsko stanje, koje se useli u čovjeka i u njemu živi dok je i čovjeka. Budući da tokom borbe municiju uzimaju od mrtvih, drugi se pjesnik pita što će biti kad ni mrtvih više ne bude. Treba li reći da je njihova poezija prepuna šehida i humki zemlje u koju se useliše neraspadnuti leševi kao u domove. Nigdje groba, nigdje smrti po sebi, nego *po živima*. Živi i mrtvi su u naročitom, i tajnom i javnom savezu. Sve je to život, sve je to smrt. Nema mistificiranja. Treći pak pjesnik ispostavlja konačnu bilancu svoje, a možda čitave te poezije konstatacijom: "Kruni se mrtvo stanje naših riječi".

U rukama nam je izbor iz mlade bošnjačke poezije *Kad zora razrjeđuje strah* što ga sačini mladi književni kritičar i publicist Filip Mursel Begović. U nimalo nategnutoj vezi s Predsjednikovom izjavom i bez obavezujuće i nasilne korespondentnosti, upravo ta knjiga može poslužiti za pouzdanu detekciju "bosansko-bošnjačkoga osjećaja vremena", ali i jednog književnog naraštaja čiji relevantniji dio stasava u bosanskim ratnim devedesetim.

Mogli bismo tako unedogled nizati slike u kojima je rat samo parabolički ram u koji sjedaju slike prepune drame jezika, svijeta, svijesti... Mogli bismo posigurno ustvrditi da je u većini ovih i ovakvih pjesama pjesmovna svijest ili status lirskoga subjekta unekoliko neodredljiv, izmješten i nesiguran, eksteritorijaliziran spram rata kao pozornice zbilje, da mladi bosansko-bošnjački pjesnici iz kakve nepripadne, odjelite lože gledaju predstavu koja ih se naročito ne tiče, koja ih ne tjera na akciju. Mogli bismo štošta, ali nigdje ne bismo mogli naći ni zametka utopijskoj agitaciji i prokazivanju Drugoga sveodgovornim zlom. Ni riječi o svetačkom statusu vlastite etničke svojte, ni signala o kreiranju nekog poželjnog novoformulirajućeg političkog, vjerskog ili patriotskog identiteta.

Doduše, i nisu to pjesnici množine, nije to pjesništvo izbavljenja ili budničarskih utjeha. Ono je, uglavnom, korijenjem uraslo u asfalt spaljenih gradova, a njegovi pjevači, dok pjevaše te pjesme, bijahu golobradi gradski mladići pogonjeni nuždom i košmarnom javom. Njihova apokalipsa bila je tako temeljito krvava da su je samo tako, s distance, mogli percipirati, ne dopuštajući joj da šverca izmišljene leševe doli one koje sami (i bez prava na izbor jer rat i agresija i ne ostavljaju izbor) nosiše u svojim utrobama. Oni jesu, ili možda ipak nisu radikali?! Ako jesu, svi ti šehići, kujovići, musabegovići, zvizdići, ovčine, sijarići... to su ponajprije zato što im Conan ratnik ne dade spavati, što im poruši zgrade, pohara kuće... Ako nisu, neka nisu, Bogu hvala! S krivotvorenim poučkom, ili bez njega.

INTERVJU: Asmir Kujović

NE BIH SE USUDIO "KAČITI" S KULTURTREGERSKOM I LITERARNOM MAFIJOM - oni u ovoj državi drže praktično sve u svojim rukama

Razgovarao: **Filip Mursel Begović**

Asmir Kujović je rođen 1973. godine u Novom Pazaru, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Od 1991. godine živi u Sarajevu. Diplomirao je na Odsjeku za književnosti naroda BiH na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Objavljivao je u brojnim književnim časopisima, a radio je i kao novinar u listovima: "Slobodna Bosna", "BH Dani" i "Walter". Bio je glavni urednik sarajevskog časopisa za književnost i kulturu "Lica". Objavio je knjige pjesama "Vojni sanovnik" (1997.) i "Zagrobni život" (2000.), te roman "Ko je zgazio gospođu Mjesec" (2002.). Pjesničkim, proznim i esejističkim tekstovima zastupljen je u više antologija, pregleda i panorama savremene bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti. Za roman "Ko je zgazio gospođu Mjesec" nagrađen je Godišnjom nagradom Društva pisaca Bosne i Hercegovine za najbolju knjigu objavljenu u 2002. godini. Pojedini tekstovi su mu prevođeni na engleski, francuski, turski, flamanski, makedonski i slovenski jezik. Godine 2005. u Beču je objavljeno dvojezično izdanje njegove knjige izabranih i novih pjesama pod naslovom "Das versprochene Land /Obećana zemlja" na njemačkom i bosanskom jeziku.

Od rata pa sve do suvremene zbilje netko neznani (a nama vrlo blizak) je vrlo vješto nacionalno, a uz to i vjersko, pretvorio u nešto loše, nešto što priziva isključivost i nazadnost. Zaista je teško pojmiti činjenicu koja nam govori da se uz antologije i izbore bosanskog pjesništva ne rade i one bošnjačke. Koji su po tebi razlozi izostanka sustavnijeg praćenja pjesničke generacije kojoj pripadaš?

Naravno da su nacionalne antologije potrebne i važne, ja se sjećam da sam prvi potpuniji uvid o modernim tokovima u bošnjačkoj poeziji stekao upravo preko antologije profesora Enesa Durakovića, pa i one Alije Isakovića, dok je ova antologija mlade bošnjačke poezije značajna već samim tim što je prva antologija te vrste od rata naovamo. Kako kaže Pascal Bruckner u svojoj knjizi "Babilonska vrtoglavica", proučavati svoje pisce, čitati ih i promišljati izvor je autentičnosti za razumijevanje drugih tradicija. Da i ne spominjemo to da se za nekog ko se bavi pisanjem ne može reći da je savladao zanat ako ne poznaje književnost jezika na kojem piše. Što se tiče pjesničke generacije kojoj pripadam, mislim da nama u vrijeme kada smo se pojavili sa svojim prvim zbirkama, negdje krajem rata, nije dat pravi prostor, kakav su imali pjesnici ranijih generacija. U redakcijama i kulturnim rubrikama raznih novina našli su se pisci koji nisu dopuštali da iko drugi bude pisac osim njih. Oni koji su nas u početku podržali kasnije su nam okrenuli leđa, valjda zato da ne bi ispalo da smo mi bolji i važniji od njih. Mislim da je to glavni razlog. Nismo podilazili autoritetima nego smo bili toliko drski da im se suprotstavljamo.

U poeziji mlađih bošnjačkih pjesnika, uz ratnu tematiku, pojavljuje se odnos prema zbilji i rodna poezija, a kao što znamo ona je nabijena erotikom koja je svojstvena mladosti. No, ti si jedan od najizrazitijih predstavnika poezije mističke opijenosti koje crpe svoju snagu iz islama, a koje su često sufijske provenijencije. Kao da si na autentičan način prizivao zaboravljeni pjesnički svijet koji ne korespondira s generacijom devedesetih. Gdje si pronalazio uporišne točke svojem pisanju?

Vjerovatno je ključni podsticaj u mom razvoju bio kada sam negdje sa sedamnaest, osamnaest godina otkrio poeziju Eliota i Pounda, te kada sam, čitajući njihove eseje, odlučio da pokušam slijediti poetička načela koja su oni zastupali. Jedna od tih Poundovih knjiga nosi naslov "ABC of Reading", i sada mislim da sam imao sreće što sam počeo od "abecede". Nakon toga sam potpuno "novim očima" čitao i klasike bošnjačke, srpske i hrvatske poezije, i francuske simboliste, i Mandeljštama, Pasternaka... Kao vjerniku mi je, naravno, bila interesantna i sufijska poezija, neko vrijeme sam proučavao islamske filozofe, Rumija, kršćanske mistike, Augustina, Eckharta. Možda je sve to doprinijelo da moj ukus postane pomalo "klasicistički". Međutim, događalo mi se da, kada čitam nekog islamskog filozofa, pomislim: "Otkud njemu pravo da o tim najuzvišenijim istinama vjere zaključuje po svom nahođenju?" I to me je potaklo da, zadnjih godina, pokušam da teme iz islamske duhovnosti ne obrađujem eksplicitno, već da ih izmjestim u neku drugu kulturu ili mitološku tradiciju, kao što su to radili srednjovjekovni ezoterici, pa se, recimo, zna da je Izida ustvari Merjem, djevica Marija. Tako sam negdje objavio pjesmu "Izidin pogled ispod vela". Uostalom, alegorija je u srži tradicije sufijskog pjesništva, pa zašto ne slijediti taj trag.

> Problem je što ta skandalozna majorizacija ne vlada samo generalno, već i u elitističkom krugu onih koji bi trebali biti istinski poštovaoci pjesništva. Jedan je razlog taj što je i ono malo dobre poezije koja se objavljuje stavljeno u istu ravan sa gomilom uvredljivo loše poezije koja se promovira i predstavlja kao istinska vrijednost.

Čini se da narcisističko uživanje suvremenih pjesničkih *loosera* na planu takozvane stvarnosne poezije (vaša kritika koristi naziv nove stvarnosti) tebe nije ošamutilo. Također se čini da nipošto ne želiš žrtvovati dobro izgrađene slikovite cjeline zarad banalnih i trivijalnih iluzija. Hoćeš li se i nadalje osamljivati kao prepoznatljiv i hvaljen pjesnik, ili ćeš nešto mijenjati u nadolazećim knjigama?

Ima pjesnika u toj takozvanoj stvarnosnoj poeziji koji ponekad znaju da iz nekih banalnih detalja, trivijalnih prizora, iz nekih uzgrednih čulnih senzacija, intimnih trenutaka svakodnevnice, izvuku poneku svježu metaforu, da upečatljivo evociraju određenu emociju, ili da učine da u pojedinačnom bljesne univerzalno, da iznenade nekom ironičnom poentom. Međutim, oni su, među pjesnicima mlađe generacije, zbilja rijetki. Kod nekih je teško uočiti po čemu bi se njihova pjesma (ili "pjesma") trebala razlikovati od proznog fragmenta, s obzirom da je "suha", bez metafora, bez pjesničkih slika u pravom smislu riječi, bez ikakve naznake ritma u jezičkom izrazu, i, što je najvažnije, bez ikakve poente na kraju. Pjesma može biti i ogoljeno narativna, ali pod uslovom da ide ka nekoj snažnoj poenti u završnom stihu. I to, zapravo, i nije poezija, u svakom slučaju nije neka prvorazredna poezija. A što se tiče mog daljeg pisanja, mislim da ću nastaviti ono što sam započeo u prvoj zbirci, samo bez osvrtanja na "aktuelnu društvenu zbilju", jer me takve teme više ne zanimaju.

Rođen si u Sandžaku. Time biološki pripadaš i srpskoj književnosti, ali i onom odvojku književnosti Bošnjaka sa Sandžaka. Također, živiš u BiH. Time pripadaš i bosanskohercegovačkoj književnosti. Kako se no tim identitetarnim podvojenostima? Koliko su ti važne, u kojoj mjeri te određuju kao pjesnika?

Na jednom fakultetu u Novom Pazaru odskora se uvodi predmet bošnjačkosandžačka književnost i zaista je lijepo vidjeti mlade naučnike koji predano i sistematično iznova proučavaju i istražuju književnu tradiciju sandžačkih Bošnjaka, te otkrivaju neke interesantne i vrijedne pisce koji su bili potpuno zaboravljeni i marginalizirani. Veći dio života sam proveo u Sarajevu i svježe mi je sjećanje na to kako su me i novinari na lokalnim televizijama u Pazaru predstavljali kao sarajevskog i bosanskohercegovačkog pisca. Nisu mi one važne, ali sigurno me na neki način određuju kao pjesnika, jer sam nekako i tamo i ovamo, a zapravo nisam ni tamo ni ovamo. Teže mi je, recimo, odvažiti se da literarno obradim neku temu iz historije Bosne i Sarajeva, s obzirom da nisam ovdje rođen, osjećam da bi to u mom slučaju zahtijevalo jednu dužu pripremu; a isto tako kad je riječ o Pazaru, budući da nisam tamo fizički prisutan. U Sandžaku se ta identitarna podvojenost osjeti donekle u jeziku, mada, neko bi mogao postaviti pitanje - ako Dalmatinci nemaju problem s hrvatskim književnim jezikom, zašto bi san-

džački Bošnjaci imali sa sadašnjom normom bosanskog? Međutim, s obzirom da je Meša Selimović svoje najbolje romane napisao "istočnom varijantom bosanskog jezika", ne vidim razlog zašto to ne bi bio sastavni dio norme. Ali eto, ostavimo jezikoslovcima da se bave tim pitanjima.

Posljednji bosanskohercegovački rat mladim bošnjačkim pjesnicima uvelike omeđuje poeziju, na sreću bez ratnog pokliča i mržnje. Koliko je rat odredio tvoju pjesničku generaciju? Kako je to bilo pisati pjesme u sarajevskim rovovima?

Da, rat je bio zajednički imenitelj te moje generacije, uprkos svim našim poetičkim i individualnim razlikama. Pa i sav patriotski zanos iz 1992. temeljen je na kolektivnom uvjerenju da "mi nismo kao oni", je li, mi ne mrzimo, na tome su zasnivane političke platforme, tako da je razumljivo da u poeziji nije bilo mjesta za nekakve izlive mržnje. Mislim da nas je rat toliko bitno obilježio da je prisutan i u onome što danas pišemo, prisutan je po načinu na koji ga prešućujemo, zaobilazimo, prisutan je svojim odsustvom, kako bi rekao Heidegger. U prvim godinama rata ja sam se suzdržavao od toga da pišem o ratnim iskustvima, napisao sam samo "Salivanje strave" i još neku pjesmu, valjda zbog toga što sam se tada još uvijek držao toga da u poeziji treba biti "bezličan" u eliotovskom smislu riječi. Onda sam, mislim negdje 1993., upoznao Damira Uzunovića i Faiza Softića, i čitajući njihove pjesme to me je potaklo da i sam ponešto prenesem na papir od onog što sam doživio kao vojnik. Mislio sam, kad već svakako dangubim u vojsci, da barem iscijedim iz toga neku pjesmu. I nosio sam u džepu hemijsku olovku i presavijenu dvolisnicu papira i zapisivao kad bi mi šta naumpalo, a onda sam to kod kuće dorađivao i dotjerivao. Tako su te pjesme nastajale kao stilske vježbe, od onog što sam vidio ili čuo od drugih, često je u njima lirski subjekt ustvari posuđeni glas, "persona", a ne ja. Nije me privlačilo da obrađujem teme koje su drugi pisci već iscrpili, a bilo je zaista vanredno snažnih literarnih svjedočanstava o ratnim užasima, recimo ti tekstovi koje su u godinama opsade objavljivali Ibrišimović, Vešović, Sidran, Mrkić i drugi, već sam nastojao da primjećujem tamo gdje drugi nisu gledali.

Kakav je odnos tvoje generacije prema veličajnoj bošnjačkoj pjesničkoj tradiciji? Bježi li mladi bošnjački pjesnik od nje ili se spontano priklanja uzorima?

Mogu govoriti samo u svoje ime, ali mislim da, objektivno, ako ta naša generacija možda i nije, u cjelini uzev, nadmašila estetske domete generacije Zilhada Ključanina i onih nešto starijih, u svakom slučaju je napravila neke bitne iskorake, pomjerila okvire pjesničkog izraza i unijela svježu krv. Mirsad Sijarić je, recimo, napisao pjesmu o Nerkesiji i ta se pjesma može uzeti kao primjer izravnog dijaloga s tom tradicijom. U vrijeme kada smo se pojavili govorilo se da ta naša poezija izlazi iz tradicionalnih okvira po tome što je "urbana", što je po meni loš termin, jer ni poezija Baudelairea i Laforguea po svojoj tematici nije bila ništa manje urbana, a pod tim se uglavnom podrazumijevalo ono naslijeđe pjesništva američke beat generacije, s kojim ja nisam imao mnogo dodirnih tačaka, izuzev u pojedinim pjesmama. Naravno, pomno sam iščitavao sve značajnije bošnjačke pjesnike, u više navrata sam ponovo otkrivao Musu Ćazima Ćatića, Kulenović je svakako bio jedan od onih čijem sam se umijeću divio, kao i sve one koji su naslijedili

Maka Dizdara, i tu uvijek postoji krug svjesnih i nesvjesnih uticaja i uzora. Siguran sam da me je narativnost u Sidranovim pjesmama ohrabrila da se i sam okušam u tom vidu pjesničkog oblikovanja. Vjerujem da je čitav niz bošnjačkih pjesnika posredno ili neposredno uticao na mene, a čitav je niz i onih koje volim i cijenim, bez obzira da li mi je njihov opus u cjelini blizak ili su mi ostale u pamćenju samo neke pjesme. Neke sam pjesnike čitao u periodu kada sam kao mlađi bio podložniji uticajima, a neke kasnije, tako da je ta hijerarhija subjektivna.

U raznim koterijama se može čuti da bošnjačku poeziju treba dekanonizirati. Što to uopće znači? I kako nešto dekanonizirati ako sam ne postaviš kanon?

Ne znam u kojem kontekstu je to izrečeno, pa ni meni nije jasno, jer u savremenoj bošnjačkoj poeziji nigdje ne vidim taj kanon. Istina, jedan broj pjesnika stvara po sličnim poetičkim obrascima, pa ipak postoje brojne nijanse po kojima su oni različiti. A još u vrijeme Ćatića pjesnici su stvarali mimo ranije utvrđenih tradicionalnih modela. Ova naša generacija se također nije pojavila kao neka jedinstvena grupa istomišljenika sa nekim zajedničkim pjesničkim programom, nego se svak držao svog "kanona", a eventualno su postojale neke sličnosti zato što nas je spajao duh tog vremena, dijelili smo slična interesovanja, obrađivali bliske teme, naslanjali se na istu tradiciju... Sva moguća "dekanoniziranja" u evropskoj poeziji su već oprobana još sa nadrealizmom i avangardnim pokretima u dvadesetom stoljeću, od njih je poezija možda imala više štete nego koristi, pa ne znam šta bi to neko novo dekanoniziranje donijelo. Moguće je da se pod tim "dekanoniziranjem" misli na pristupe u proučavanju bošnjačke poezije. Meni je, recimo, bilo interesantno kada sam negdje naišao na Gombrowiczev esej o Danteu, gdje on, mimo svih utvrđenih kanona o Danteu kao najvećem evropskom klasiku poslije Homera, pretresa "Božanstvenu komediju" iz jednog sasvim novog i drugačijeg ugla. S tim da je, naravno, to Gombrowiczevo mišljenje o Danteu samo jedna replika u skoro hiljadu godina dugom dijalogu o njegovom djelu, jedna u nizu antiteza u dijalektici književnohistorijskih izučavanja. Tako da bi bilo možda zanimljivo vidjeti i neko novo čitanje bošnjačkih klasika. Ali, kao što si i sam primijetio, ako kanon treba da bude srušen, kanon valja najprije uspostaviti.

Što se tiče pjesničke generacije kojoj pripadam, mislim da nama u vrijeme kada smo se pojavili sa svojim prvim zbirkama, negdje krajem rata, nije dat pravi prostor, kakav su imali pjesnici ranijih generacija. U redakcijama i kulturnim rubrikama raznih novina našli su se pisci koji nisu dopuštali da iko drugi bude pisac osim njih. Oni koji su nas u početku podržali kasnije su nam okrenuli leđa, valjda zato da ne bi ispalo da smo mi bolji i važniji od njih.

Poezija je primjetno na gubitku. Jednostavno nije tržišno isplativa, a time nije privlačna ni izdavačima. Zaista veliki problem vidim u tome da u BiH rijetko izlaze poetske knjige čime se gubi naraštajni pjesnički slijed. Neposredno poslije rata imali ste hiperprodukciju mladih pjesnika. Vlada li danas skandalozna majorizacija pjesništva i zašto? Ima li poezija tržišne šanse, a da se ne dovodi u pitanje njena figurativna vrijednost?

Potpuno se slažem. Octavio Paz u jednom svom eseju navodi podatke da je Mallarme jednu svoju knjigu objavio u sto devedeset i pet primjeraka, a drugu u četrdeset primjeraka; Rimbaud je sam platio prvo izdanje "Sezone u paklu" u tiražu od petsto primjeraka, od čega je sam preuzeo šest dok je ostatak ostao u skladištu štamparije. A riječ je, je li, o najvećim modernim francuskim pjesnicima. Hoću da kažem da taj problem s poezijom nije od juče, zadnji koji su imali široku čitalačku publiku bili su veliki evropski romantičari. A živimo u vremenu kada je poezija na mnogo nižim granama nego što je to bila u Rimbaudovo vrijeme, tako da šansa sigurno nije u tome da se piše po ukusu šire publike. Problem je što ta skandalozna majorizacija ne vlada samo generalno, već i u elitističkom krugu onih koji bi trebali biti istinski poštovaoci pjesništva. Jedan je razlog taj što je i ono malo dobre poezije koja se objavljuje stavljeno u istu ravan sa gomilom uvredljivo loše poezije koja se promovira i predstavlja kao istinska vrijednost. A drugi je razlog što živimo u vremenu kada je vrlo teško odgojiti dobrog čitaoca poezije, za to je danas potreban dar gotovo jednako kao i za pisanje. Šansa pjesnika je možda u tome da piše i za nekog budućeg čitaoca, u tome da prava poezija ostaje, dok su tržišno isplativi proizvodi prolazni.

Kakav je tvoj odnos prema antologijama i književnim nagradama? Ne misliš li da su one izgubile svoju objektivnu *težinu* i teško mogu predočavati stvarno stanje. Uostalom, poznato je da razne komisije promiču svoje favorite iz samo njima poznatih razloga. Primjerice, roman „Vječnik" rahmetli Nedžada Ibrišimovića nije dobio zasluženu nagradu što su upućeniji u kretanja na književnoj sceni BiH ocijenili skandaloznim. Zašto promoviramo prosječnost, a prešućujemo prave književne vrijednosti?

Antologije i književne nagrade bi trebale biti preporuka za čitanje, pogotovu nagrade koje imaju ugled i tradiciju, ali one to nisu uvijek. Recimo, u istoriji kinematografije neki filmovi, koji se danas smatraju neospornim remek-djelima, u vrijeme kada su se pojavili nisu osvojili nijednu značajniju nagradu, a tako je i u književnosti, znamo da neki od najvećih pisaca XX stoljeća nisu dobili Nobelovu nagradu, a dobili su je i oni čija djela mene ostavljaju potpuno ravnodušnim. Vjerujem da je nepravda to što su "Vječnika" zaobišle ove domaće nagrade, ne samo nagrada "Meša Selimović" nego i "Godišnja nagrada Društva pisaca BiH", bez obzira što nisam čitao druge romane koji su bili u konkurenciji. Zapravo je šteta što "Vječnik" nije postao svjetski slavan i poznat roman, a ove nagrade bi bile nebitne, izuzev ako su možda mogle doprinijeti tome. Što se tiče onih glavnih prigovora pojedinih kritičara, zbog kojih su u javnosti vođene polemike, ja sam u jednom tekstu već napisao: "Zašto romane nobelovaca Francoisa Mauriaca i Georgesa Bernanosa istoričari francuske književnosti nazivaju "katoličkim romanima", dok kada je riječ o jednom djelu koje bi se (uslovno) moglo nazvati "muslimanskim romanom", domaća kritika upotrebljava isključivo sintagmu "ideološki roman"? Zašto se romani Andre Malrauxa, ili recimo Tvrtka Kulenovića, ne bi također mogli čitati kao "ideološki romani", ako znamo da su marksizam, odnosno humanistički racionalizam također – ideologije? Ako jedan književni kritičar svijet Ibrišimovićevog romana vidi kao "teocentričnu konstrukciju" i prigovara mu na tome, zašto nekom drugom ne bi bilo dopušteno da druge romane osuđuje zbog njihove neopaganske, ateističke ili "antropocentrične konstrukcije"?" Tu bi se moglo još štošta reći, ali ja se ne bih usudio da se "kačim" s tom kulturtregerskom i literarnom mafijom, jer oni u ovoj državi drže praktično sve u svojim rukama, od fondacija za izdavaštvo, preko književnih udruženja, časopisa, kulturnih rubrika sedmičnih listova, žirija za nagrade, Instituta za jezik, festivala... Dževad Karahasan je jednom prilikom dobro primijetio da se kod nas na kulturnoj sceni sukobi i animoziteti motivirani ličnim interesima maskiraju nekakvim tobožnjim ideološkim neslaganjima.

Čini se da danas možemo utjecati na vlastiti položaj u književnokritičkim i književnopovijesnim prosudbama. Spominju se klanovski i koterijski odnosi u vrednovanju pjesnika. Koliko takvi odnosi kontaminiraju i oslabljuju ionako slab status poezije? Možeš li ti zamisliti neko izdvojeno mjesto za sebe u bogatoj povijesti bošnjačke književnosti? Dopuštaš li si taštinu?

To su klanovi u kojima sve funkcionira po principu one izreke "ja tebi serdare – ti meni vojvodo". To je ono, kako kaže Branimir Štulić u jednoj pjesmi, "uzajamno milovanje idiotskih glava". Upravo tako, koterijski. Pravi pisac isuviše drži do dostojanstva svoje umjetnosti da bi se spustio na taj nivo da se služi nekim podlim trikovima kako bi pridobio pažnju kritike, da podilazi nekom autoritetu tako što će ocrniti njegovog suparnika kao "politički nepodobnog", ili mu podmetati samo zato što je bolji majstor od njega. Ni ne čudi da su lažni pjesnici na rukovodećim pozicijama, a takvi mogu samo da promovišu loše pisce i lošu književnost. Što se tiče moje taštine, ima onih La Rochefoucauldovih maksima o tome kako je i skromnost i samoocrnjivanje jedan podmukao oblik taštine, tako da šta god da kažem može ispasti da sam tašt na podmukao način. Puno mi je značilo ono što su u početku o meni napisali ili rekli ljudi od pera do čijeg mišljenja držim - Marko Vešović, Nedžad Ibrišimović, Abdulah Sidran, Tvrtko Kulenović, profesor Enes Duraković, Dževad Karahasan, Enver Kazaz, Zilhad Ključanin... Ne bih se ni usudio da citiram riječi kojima su me neki od njih hvalili,

jer sam svjestan da sam iznevjerio njihova tadašnja očekivanja. I meni je to dosta za cijeli život. Nakon toga me više nije ni zanimalo šta će za mene reći Kunto ili Panto, ili neki kritičar koji će to isto reći za bilo koga ko mu plati piće. Ali, prema jednoj talmudskoj priči, hvala uvijek priziva kuđenje... Pjesnik teško da može sebi dopustiti taštinu ako se prisjeti sjena mrtvih velikana.

Bio si urednik časopisa „Lica". Danas po ocjeni mnogih kultnog časopisa. Svjedocima smo da bosanskoj javnosti nedostaje sličan časopis koji će artikulirati nove pjesničke glasove. Gdje u BiH mladi pjesnik uopće može naći svoj prostor? Primijetio sam usamljeničke i neformalne književne "ekipe" po kafanama i opskurnim domjencima koje zamjenjuju nekadašnje škole, organizirane pravce i manifestne skupine. Rijetki su oni koji formiraju naraštajnu izvornost i prepoznatljivost te su nosioci književnog ukusa ili pak pomodnosti. Poezija više nije elitna već i stoga što je "svi" pišu. Koje su perspektive i ima li ih uopće?

Da, šteta je što danas ne postoji jedan takav časopis. Kada se prisjetim tog perioda, ima stvari na koje sam ponosan i posebno mi je drago što smo bili otvoreni za sve talentirane i vrijedne autore, različitih profila, poetika, i što smo nastojali da kroz taj časopis na neki način profiliramo ovdašnju književnu i kulturnu scenu. Naravno, bilo je tu i mnogo grešaka i propusta, ja nisam tada imao dovoljno iskustva u tom poslu, pa su prolazile neke stvari koje danas nipošto ne bih dopustio. Možda i nisam bio dovoljno zreo za jedan tako ozbiljan posao (koji smo, uzgred, svi mi u redakciji radili za neke skoro simbolične honorare), pa kada se sve sabere, morali smo biti "kultni" kada smo bili praktično jedini časopis tog profila. Sjećam se da smo svi mi iz te generacije išli na časove kretivnog pisanja Marka Vešovića, tamo smo čitali svoje radove i onda ih komentirali, prepirali se, svađali, ali sve u svemu, bilo je tog nekog finog druženja, razmjene ideja. Nisam zadnjih godina pratio ono što objavljuju mladi pjesnici, oni su, po prirodi stvari, upućeni najprije na svoje profesore na fakultetima, mada ta šematiziranost teorijskog znanja koje im profesori usađuju nekad za njih može biti sputavajuća, sjećam se mnogih darovitih momaka koji su prestali da pišu jer su zbog te "nafilovanosti" teorijama izgubili sve orjentire; s druge strane, oni moraju naći nekog znalca koji će pročitati njihov rukopis, uputiti ih, dati im dobronamjeran savjet, na kraju krajeva preporučiti im pravu knjigu.

Mogu govoriti samo u svoje ime, ali mislim da, objektivno, ako ta naša generacija možda i nije, u cjelini uzev, nadmašila estetske domete generacije Zilhada Ključanina i onih nešto starijih, u svakom slučaju je napravila neke bitne iskorake, pomjerila okvire pjesničkog izraza i unijela svježu krv.

Koji je bio odnos književne kritike, ali i šire javnosti – prema tebi kao pjesniku i kao prozaiku. Da li si percipiran kao pjesnik koji tu i tamo piše prozu ili kao prozaik koji je počeo kao pjesnik?

Neki su me više cijenili kao pjesnika, drugi kao prozaika, ali sve u svemu podržavali su me i u jednom i u drugom. Ja sam se intimno više osjećao kao pjesnik koji se okušao u prozi. Doduše, tek mi je taj roman donio to da sam se u jednom periodu počeo pojavljivati i u žutoj štampi i davati izjave tipa s kim bih volio ostati na pustom ostrvu. Da budem iskren, sticajem nekih životnih okolnosti ja sam iznevjerio ta očekivanja kritičara, kasnije sam prestao da pišem ili sam pisao sasvim malo i rijetko.

Svjedocima smo nastanka one poezije koja se piše po internetskim blogovima. Više nije dostatna časopisna recepcija, a možda je ona i zastarjela. Pjesma se u naše doba može poslati i objaviti preko *bloga* i *sms* poruke. Vjeruješ li u čari takve pjesničke komunikacije?

Vjerujem da mladim ljudima koji su odrastali uz internet to može biti dobra vrsta treninga. Ja lično se nisam oprobao u toj vrsti komunikacije. Nikad nisam upoznao osobu koja se interesuje za poeziju da bih joj mogao poslati pjesmu preko sms-a. Što se tiče bloga, za mene u pisanju ima svoju draž ta iluzija da komuniciram s nekim nepoznatim a bliskim, kome sam nevidljiv i nedostupan, i ne znam kako bi na mene djelovalo to da čitam komentare nekog svog tetića ili amidžične i da onda moram objašnjavati ono što sam napisao. Za mene ima smisla kada neki rukopis odstoji u ladici, pa mu se vratim nakon nekog vremena i to pocijepam i bacim, ili iznova prepravljam, precrtavam i dorađujem, dok se blog, pretpostavljam, mada nisam možda dovoljno upućen, piše kao neka vrsta dnevnika. Možda bi to bila savršena forma za onu vrstu dnevnika kakve su vodili Gombrowicz ili Andre Gide. Ali vjerovatno kada autor zna da to neko čita, a pogotovu kada zna ko to čita, onda spontano navlači masku i izmišlja samog sebe, a meni ne bi imalo smisla pisati tu vrstu teksta ako u njemu ne bih bio sasvim iskren. Osim toga, ne postoji autorsko pravo na ideju, ideja se uvijek može preuzeti, tako da mi je i zbog toga draže objaviti pjesmu u časopisu, pa makar to bio i časopis na internetu. Nisam o tome dovoljno razmišljao, nisam puno ni čitao tuđe blogove... Za mene još uvijek čitanje sa interneta nije pravo čitanje. Ali možda jednog dana pokušam objaviti neku pjesmu i na taj način.

OSMANSKA TOLERANCIJA

u poređenju sa tolerancijom u evropskom okruženju i njegovim aktima

Piše: Senad Hasanagić

UVOD

Kad se govori o osmanskoj toleranciji u poređenju sa drugima treba imati u vidu da se ta tolerancija odnosi na nemuslimanske grupe u osmanskom društvu, posebno na sljedbenike Knjige, tj. na kršćane i Jevreje. Ova tolerancija se tiče osnovnih ljudskih prava koja obuhvataju život, rad, slobodu kretanja, zaštitu imovine, slobodu vjere, posjedovanje, popravku i izgradnju vjerskih objekata, školovanje, upotrebu svog jezika i običaja, školovanje u svojim školama, na svom jeziku, postojanje određene pravosudne autonomije nemuslimanskih grupa.[1] U poređenju sa drugima, treba imati u vidu osnovu tolerancije i razloge njenog nastanka. Također, poređenje treba vršiti prema obimu primjene, kako prema obuhvatu različitih grupa na koje se odnosila, tako i obimu prava koje je nudila.

Obzirom da evropske zemlje nisu bile ni blizu multietničke i multikonfesionalne u mjeri u kojoj je to bila država Osmanlija, odnos prema pripadnicima drugih etničkih i vjerskih skupina i dokumenti proizašli iz ovog odnosa tiču se uglavnom međusobnih relacija protestanata i katolika, te u kasnijem periodu odnosa prema Jevrejima. Odnos prema muslimanskim grupama nije moguće razmatrati, jer za vijeme stoljeća trajanja Osmanske države u evropskim zemljama nije bilo dovoljno tolerancije za njihovo prihvatanje i egzistiranje kao od države prihvaćenih društvenih grupa. Izuzetak predstavlja grupa tatarskih muslimana koja je egzistirala, a njihovi potomci i danas egzistiraju u Poljskoj. Poljskim prinčevima su trebali kao dobri vojnici. Oni su na strani poljskog kralja pred kraj 17. stoljeća ratovali pod Bečom protiv Osmanlija i bitno doprinijeli pobjedi osmanskih protivnika. Kao poklon od kralja su dobili zemlju u Poljskoj i tu se naselili.[2]

Osmansku toleranciju, kada je u pitanju poređenje sa evropskom tolerancijom, potrebno je posmatrati u periodu do Tanzimata, i nakon Tanzimata, pošto u kasnijem razdoblju dolazi do približavanja zakonskih osnova kojima se regulisao odnos prema državljanima pojedinih država. Međutim, treba naglasiti da se same vjerske osnove tolerancije nisu mijenjale. 1856. godine Islahat Fermanı (Ferman o reformama) je priznao pravo na obavljanje službe u državnoj administraciji prema sposobnostima i bez obzira na vjersku pripadnost. U periodu tanzimatskih reformi nije dirano u sudove nemuslimanskih zajednica. Tek 1917. godine Uredbom o porodičnom pravu ovim sudovima ukinuta je nadležnost u oblasti civilnih poslova i prebačena šerijatskim sudovima. Međutim, duhovni poglavari nemuslimanskih zajednica su protestovali i nisu htjeli ovakve promjene. Godinu i po dana nakon ovoga pomenuta uredba je ukinuta i ovi sudovi su trajali do kraja Osmanske države. Ovaj primjer najbolje pokazuje koliko je određena pravosudna autonomija bila važna za nemuslimanske podanike Osmanske države. Od akata tolerancije donesnih u Evropi treba odabrati one koji su karakteristični za vremenski period u kojem su doneseni, koji prikazuju odnose pojedinih vjerskih i etničkih grupa prema drugome, te odslikavaju stepen razvoja i mijene evropskog društva.

Iz ovog okruženja posebno treba istaći situaciju u Bosni i Hercegovini nakon osmanske vlasti. Pod austro-ugarskom okupacijom nastavlja se princip slobode vjeroispovijesti i egzistiranje šerijatskih sudova. Na Berlinskom kongresu 1878. godine predstavnik Austro-Ugarske je izjavio da u Bosni i Hercegovini suverena prava sultana neće biti povrijeđena. Posebno treba naglasiti da su međunarodna pravila predviđala da u slučaju okupacije nastavlja važiti postojeće pravno stanje.

Sažetak

U ovom radu se vrši poređenje osmanske tolerancije sa tolerancijom evropskog okruženja. Osmanska tolerancija podrazumijeva odnos prema nemuslimanskim podanicima koji obuhvata osnovna ljudska prava kao što su pravo na život, rad, slobodu kretanja, zaštitu imovine, slobodu vjere, posjedovanje, popravku i izgradnju vjerskih objekata, školovanje, upotrebu svog jezika i običaja, školovanje u svojim školama na svom jeziku, postojanje određene pravosudne autonomije. U poređenju sa evropskim okruženjem prvenstveno se trebaju uporediti spomenute karakteristike osmanske tolerancije sa aktima koji karakteriziraju evropsku toleranciju i to u obimu prava koja se daju, grupacijama koje su obuhvaćene i temeljne karakteristike osnova, kontinuiteta i provođenja tolerancije koja je aktima određena.

Ključne riječi: osmanska tolerancija, evropsko okruženje, akti tolerancije, poređenje

[1] O ovim pravima obuhvaćenim osmanskom tolerancijom vidjeti više – Senad Hasanagić, Pojam, osnove i manifestacije osmanske tolerancije – magistarski rad, biblioteka Pravnog fakulteta u Zenici

[2] Poljski muslimani u moru katolika, www.dw-world.de/dw/article/0,,4851343,00.html

TOLERANCIJA EVROPSKOG OKRUŽENJA I NJENI AKTI

Govoreći o toleranciji u evropskom okruženju Osmanske države, treba imati u vidu da je tokom većeg perioda vladala vjerska netrpeljivost i nemogućnost suživota različitih vjerskih grupa. Ova netrpeljivost je posebno bila izražavana prema Jevrejima, ali isto tako i u međusobnom odnosu različitih kršćanskih grupa. Posebno treba naglasiti da je opća atmosfera bila takva da nije postojala nikakva mogućnost za formiranje muslimanskih grupa kojima bi se kroz duži historijski period dozvolio opstanak. Netolerancija se manifestirala kroz vjerske ratove, progone, i nasilna prevjeravanja. Međutim, i ovakva situacija je dovodila do potrebe uspostavljanja tolerantnijih odnosa među vjerskim grupama. Također, u evropskom okruženju su klasne borbe bile izraženije nego u Osmanskoj državi. Ove borbe su rezultirale aktima koji su u određenom obimu donijeli toleranciju.

1) Augsburški sporazum

Najprije treba spomenuti mirovni sporazum skopljen u Augsburgu 1555. godine, između katolika i protestanata. U ovom sporazumu, između ostalog, stoji sljedeće:

"1) Radi dokidanja ovog stanja nesigurnosti i nepovjerenja koje nas stalno zabrinjava i radi ujedinjenja srca grupa i podanika u međusobnom miru i povjerenju, sa ciljem spašavanja njemačkog naroda od konačnog rušenja i podjele sastali smo se i postigli sporazum....

... 3) U ovom pogledu ni imperijalna visočanstva, ni mi sami, niti prinčevi i grupe smiju da radi vjere i uvjerenja te vjerskih učenja priznatih u Augsburgu vrše bilo kakve napade, ne smiju se koristiti silom i ne smiju nanositi štetu postojanju ovih grupa...

.... 5) Ali, oni koji nisu pripadnici ove dvije vjere nisu obuhvaćeni ovim mirom, znači biti će držani izvan toga..."[3]

Treba napomenuti da je car Karlo V. 1540. godine objavio rat protestantima i da je rat bez pobjednika okončan ovim sporazumom. U sporazumu je određen princip "čija zemlja toga i vjera". U njemačkim državama čiji je vladar bio protestant svi podanici su morali biti protestanti, gdje je vladar bio katolik i podanici su morali biti katolici. Iz teksta sporazuma se vidi da je on napravljen iz prijeke potrebe "radi spašavanja njemačkog naroda od konačnog rušenja i podjele", te da su sve druge vjerske skupine isključene iz sporazuma koji nalaže toleranciju u međusobnom odnosu.

Sa druge strane, osmanska tolerancija nije bila produkt potrebe neriješenog sukoba koji je prijetio uništenjem naroda, zbog svojih vjerskih osnova bila je od početka utkana u temelje države i obuhvatala je sve kršćanske i jevrejske skupine, sa svim etničkim grupama koji su u ove skupine bili uključeni. Osmanska tolerancija nije dovela do definitivne podjele teritorija na vjerskoj osnovi gdje bi podanici morali prihvatiti vjeru svog vladara.

2) Nantski edikt

Ovaj edikt je izdat u Nantu 1598. godine od strane francuskog kralja Henrija IV. i njime je u Francuskoj ozakonjen protestantizam kao religija:

"... 6) Radi uklanjanja bilo kakvog uzroka koji bi među naše podanike unio nemir i pometnju dozvolili smo i dozvoljavamo pristalicama one vjere (protestantima, prim. prev.) da bez progona i pritisaka, u miru, bez prisiljavanja, čine nešto što je protivno njihovoj savjesti te žive u svim gradovima i naseljenim mjestima našeg kraljevstva koja su pod našom vlašću...

... 18) Svim podanicima, ma kojoj grupi ili položaju pripadali, zabranjujemo da djecu pripadnika pomenute vjere bez pristanka njihovih roditelja prisiljavaju i da ovu djecu posvećuju nagoneći ih da se krste u katoličkoj, apostolskoj Rimskoj crkvi..."[4]

Nantski edikt je došao nakon stravičnog pokolja koji su po naredbi kralja Karla IX. francuski katolici izvršili nad protestantima 1572. godine, poznatijeg kao "Bartolomejska noć". Ovaj edikt, kao akt tolerancije, kojim je protestantima priznato pravo na slobodu vjere je važio do 1685. godine, kada ga je ukinuo Luj XIV. Time je ponovo zabranjen protestantizam i ponovo su počeli progoni nad njegovim pristalicama.

Za razliku od nestalnosti i privremenosti akata tolerancije, poput Nantskog edikta, osmanska tolerancija je imala kontinuitet zasnovan na neprolaznim vjerskim odredbama o odnosu prema kršćanima i Jevrejima i poštivanju tih odredbi od strane osmanskih sultana. Status pojedinih vjerskih grupa nije zavisio od pogleda pojedinih sultana, kao što je to u slučaj sa Henrijem IV. i Lujem XIV., već od šerijatskog pravnog poretka osmanske države. I kod Nantskog edikta radi se samo o odnosu između katolika i protestanata, drugi nisu uključeni u ovu relaciju. Nisu postojale pretpostavke ni raspoloženje za prihvatanje Jevreja, a o eventualnom dolasku muslimana nije moglo biti niti govora.

3) Patent o toleranciji

Ovaj dokument je izdat od strane cara Jozefa II. i njegovo važenje se prostiralo na teritorijama pod kontrolom Habsburgovaca. Dokumentom su obuhvaćeni katolici, protestanti, pravoslavci i Jevreji čija su prava izjednačena. Svi su dobili pravo da ulaze u javne službe i univerzitete, te da osnivaju svoje vjerske općine. Jevrejima je dopušteno da se oblače poput ostalih, međutim, zabranjen im je hebrejski jezik, a nametnut njemački.[5] O dokumentu se navodi i sljedeće:

"Patentom o toleranciji antiklerikalnog cara Jozefa II. iz 1781. godine, koji je važio na habzburškim teritorijama, nisu bili obuhvaćeni teisti i ateisti, manjinskim crkvama nije bila dozvoljena upotreba zvona i zvonika i njihovi pripadnici morali su da plaćaju porez katoličkom sveštenstvu, a katolik koji je želeo da postane protestant bivao je prethodno podvrgavan šestonedeljnom podučavanju u rimokatoličkoj veri."[6]

Iz ovog patenta je vidljivo da se pojam vjerskih prava proširio i na skupine van kršćanstva, poput Jevreja. Uočljiva je sličnost sa osmanlijskim odnosom prema crkvama u pogledu zabrane zvona i zvonika.

Međutim, osmanska tolerancija je obuhvatala mnogo više vjerskih i etničkih skupina, vjerske zajednice u okviru sistema milleta su imale određenu sudsku autonomiju koju drugi nisu davali. Dakle, prava vjerskih zajednica kao kolektiviteta su bila šira od onih koje je ponudio Patent o toleranciji. Također, kod Osmanlija nije bilo nametanja turskog jezika i zabrane korištenja jezika kojim su govorile razne skupine, kao što je Jozef II. Jevrejima nametnuo njemački i zabranio hebrejski jezik. Ovo pokazuju mnogi dokumenti, a i pi-

[3] www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/magna-carta/augsburg_din_barisi.htm

[4] www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/magna-carta/nantes_fermani.htm; vidjeti: Janko Musulin, Hüriyet Bildirgeleri. Magna Charta'dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne, Istabul, 1983., s.35-38

[5] Crkven reforme - xx/world.xx.ohost.de/povijest/prilozi/od1500.htm

[6] Džon Makmaners, Oksfordska istorija hrišćanstva 1, Beograd, 2004., s.361.,362.

smo zahvale na domaćem jeziku iz 1853. godine gvardijana Fojničkog, Kreševskog i Sutješkog samostana sultanu Abdulmedžidu zbog izgradnje novih crkava.[7]

Nametanje jezika uz zabranu korištenja svog jezika je otvorena asimilacija koja kod Osmanlija nije bila prisutna, osim u jednom obliku koji nije imao veliki obim i nije stalno primjenjivan. To je pitanje "devşirme", sakupljanja kršćanske djece radi školovanja i pripremanja za razne dužnosti, što je podrazumijevalo učenje turskog jezika i odgajanje ove djece u duhu Islama. Ovo sakupljanje djece se na Balkanu obično označava kao "danak u krvi". Iako su ta djeca dobivala podršku u obrazovanju i napredovanju kakva nije bila dostupna većini djece tog vremena, mnogi autori devširmu smatraju izuzetkom u tolerantnom odnosu Osmanlija prema nemuslimanskim podanicima. Smail Balić tvrdi da devširma svoju utemeljenost ima u islamskom pravu:

"Prijem dječaka u okviru opisanog procesa regrutacije počivao je na šerijatsko-pravnom principu da je svako ljudsko biće, po svojoj prirodi sklono Islamu sve do zrelosti. Po shvaćanju vlasti ti dječaci nisu bili kršćani. A ako su potjecali od muslimanskih roditelja, onda je sve bilo jasno: pripadali su zajednici muslimana."[8]

Ovakva logika je postavljena na vrlo nesigurnim i nejasnim temeljima, jer bi činjenica da je svako dijete po prirodi sklono Islamu prije mogla biti opravdanje za islamiziranje sve nemuslimanske djece, što je bilo isključeno u svim islamskim društvima. Ovakvo predstavljanje šerijatske osnove devširme po svemu izgleda prilično neutemeljeno i nategnuto.

U poređenju politike asimilacije koja je vršena u pojedinim evropskim zemljama sa devširmom kao oblikom asimilacije može se istaći sljedeće:

"Na primjer, mađarske zemlje koje su bilo udružene sa Habsburškom imperijom počevši od 1867. godine nastojale su da izvrše mađarizaciju svih Slavena mijenjajući im jezik. Inače, kod Osmanlija se osim devširme nije uočavala turkifikacija i nije bilo takvih poduhvata."[9]

I u pogledu veličine grupacija na koje je vršen asimilacioni pritisak postoji velika razlika. Da

Osmanska tolerancija nije bila produkt potrebe neriješenog sukoba koji je prijetio uništenjem naroda, zbog svojih vjerskih osnova bila je od početka utkana u temelje države i obuhvatala je sve kršćanske i jevrejske skupine, sa svim etničkim grupama koji su u ove skupine bili uključeni. Osmanska tolerancija nije dovela do definitivne podjele teritorija na vjerskoj osnovi gdje bi podanici morali prihvatiti vjeru svog vladara.

bi bolje razumjeli stvarni obim asimilacije kroz devširmu treba se podsjetiti na dužinu perioda devširme i omjer broja dječaka koji su odvođeni u odnosu na broj ukupnog nemuslimanskog stanovništva na prostorima na kojima je devširma vršena:

"Regrutacija dječaka (devširme) spada samo u prvo razdoblje Osmanske imperije i zbivala se u četverogodišnjim ciklusima... Uz ostalo, dokazano je da je praktički na 100.000 stanovnika uziman jedan jedini dječak."[10].

Sasvim je jasno da se u smislu asimilacije ne može poreditи uzimanje djece iz raznih etničkih skupina, u broju koji je neznatan, u odnosu na broj pripadnika tih skupina sa djelimičnom ili potpunom asimilacijom koja se nameće čitavim narodima. Kod Osmanlija nije postojao pritisak asimilacije na određeni narod. Sve etničke grupe su slobodne upražnjavale svoju vjeru, jezik, običaje. Ovakva situacija proističe iz multietničkog i multikonfesionalnog karaktera Osmanske države koja nije bila nacionalna turska imperija:

"Sažeto, država nije bila turska nego islamska imperija. Iako su zapadnjaci počevši od krstaških ratova Anadoliju, Tursku i njene borce nazvali "turskim" u osmanskim hronikama Anadolija i Rumelija se prije spominju kao Memalık-i Islam, kasnije kao Memalık-i Osman. I ime države je Devlet-i Ali Osman. Najzad, sredinom 19. stoljeća u okviru ponuđenih reformi usmjerenih na formiranje jednog Osmanskog naroda slobode koje su priznate narodima (zajednicama) na vjerskom i socijalnom planu ovaj put su detaljnije određene.[11]

Nametanje jezika na evropskim prostorima ukazuje da se pitanje tolerancije počelo pomicati sa vjerskog na nacionalni plan. Dakle, u pogledu na manjine sve će manje biti važno vjersko opredjeljenje, a sve će izraženije biti podvrgavanje nacionalnim atributima pojedinih država uz odricanje od svojih nacionalnih obilježja. U pitanju razlika između osmanske tolerancije i Patenta o toleranciji može se istaći da je Patent o toleranciji izraz volje samog cara Jozefa II. i da nema jasne pravne osnove koje bi nalagale takvo tolerantno ponašanje, dok je osmansko postupanje na polju tolerancije bilo regulisano šerijatskim pravnim odredbama i nije zavisilo od vladarske volje. Dakle, osmanska tolerancija je produkt vjerskog odnosa. Antiklerikalnost Jozefa II. prije pokaziva da je izvor njegove tolerancije u najvećem dijelu leži u suprotstavljanju zvaničnom vjerskom uticaju Crkve.

Naravno, u poređenjima se može istaći i da su Osmanlije već stoljećima uhodanim sistemom primjenjivale oblike tolerancije koje je Jozef II. Patentom o toleranciji ponudio svojim podanicima. Na kraju treba naglasiti da je praksa u kasnijem periodu bila drugačija od proklamovanog. Pišući o odnosu prema Jevrejima u Austriji početkom 19. stoljeća Šarl Etinger naglašava sljedeće:

"U Austriji je, zvanično, za Jevreje zavedeno pravno stanje koje je bilo u skladu sa nalozima Ukaza o trpeljivosti Josifa II, dok je, u stvarnosti, obnovljen poredak nadzora i ograničenja koji je vladao u vremenu pre donošenja Ukaza... Prema zvaničnom tumačenju, uplitanje u unutrašnje poslove Jevreja trebalo je da okonča njihovu izdvojenost, ali su, na delu, vlasti težile da tu izdvojenost zauvek utvrde."[12]

[7] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İ. Hariciye 4860_1; Pismo je prezentirano u knjizi Gökkube Altında Birlikte Yaşamak, editör Cevat Ekici, Ankara, 2006., s.16-18
[8] Balić, Smail, *Povijesni značaj islama za jugoistočnu Evropu (s posebnim osvrtom na Bosnu)*, www.filg.uj.edu.pl/~wwwip/postjugo/texts_display.php?id
[9] Güler, Eren (editor), Osmanlı 4 – Toplum, Ankara, 1999. - Yuluğ Tekin Kurat, Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu
[10] Balić, Smail, *Povijesni značaj islama za jugoistočnu Evropu (s posebnim osvrtom na Bosnu)*, www.filg.uj.edu.pl/~wwwip/postjugo/texts_display.php?id
[11] Güler, Eren (editor), Osmanlı 4 – Toplum, Ankara, 1999.
[12] Šarl Etinger et al., Istorija jevrejskog naroda, Beograd, 1996., s.341.

4) Deklaracija o pravima čovjeka i građanina

Nakon što je 1789. godine u Francuskoj srušena monarhija donesena je Deklaracija o pravima čovjeka i građanina u kojoj se ljudi smatraju jednakim po "prirodnom pravu" koje proističe iz same činjenice da je neko ljudsko biće, a ne zato što je pripadnik određene vjere, države ili etničke grupe:

"Čl.1. Ljudi se rađaju i žive slobodni i jednaki u pravima. Društvene razlike mogu biti zasnovane samo na zajedničkoj korisiti... Čl.3. Princip svakog suvereniteta suštinski počiva u naciji. Nijedno tijelo, ni jedan pojedinac ne može vršiti vlast koja izričito odatle ne proističe... Čl.6. Zakon je izraz opšte volje. Svi građani imaju pravo da učestvuju lično ili preko svojih predstavnika u njegovom donošenju. On mora biti isti za sve, bilo da štiti, bilo da kažnjava. Pošto su svi građani jednaki pred njim, podjednako su im dostupna, prema njihovoj sposobnosti, sva dostojanstva, mjesta i javne službe, bez obzira na bilo kakvu razliku osim one koja se tiče njihovih vrlina i njihovih talenata... Čl.10 Niko ne može biti uznemiravan zbog svojih ubjeđenja, čak ni vjerskih, pod uslovom da njihovo ispoljavanje ne narušava javni red utvrđen zakonom..."[13]

Sasvim je jasno da je ova povelja mnogo šira u poimanju jednakosti ljudi i njihovih prava od osmanskog poimanju ovih prava. Osnova tolerancije u Deklaraciji je filozofsko poimanje jednakih prava svih ljudskih bića po rođenju, dok je osmanska tolerancija zasnovana na vjerskom poimanju koji sadrži razlike među pojedinim vjerskim skupinama i ističe islamsku komponentu kao dominantnu. Međutim, u praksi i u općim stavovima je i u Francuskoj bio prisutan odnos koji je kršćansku vjeru smatrao naprednijom, a islam inferiornijim. Tako čuveni francuski pjesnik, diplomata i političar Alfons-Mari-Luj de Lamartin tridesetih godina 19. stoljeća, pišući o tome kakav bi stav Evropa trebala zauzeti prema otomanskoj državi, šalje ovakvu poruku:

"Ne pomažite varvarstvu i islamu na štetu civilizacije, razuma i naprednijih vera koje oni drže u ropstvu."[14]

Dakle, pokoreni narodi su bili mahom pravoslavne i katoličke vjere, a za Lamartina to su "naprednije" vjere. Varvarstvo je vezano za

Holandski pisac i mislilac Coornhert, jedan od najvećih zagovaratelja religijske tolerancije, ukazao je na to da su Turci, za razliku od drugih naroda, poštovali vjerovanje kršćana koje su pobijedili u borbi. Polumjesec prikazan na turskoj zastavi je bio prihvaćen od strane holandskih protestanata kao simbol njihove borbe za religijsku slobodu.

islam i Turke. Sa druge strane Osmanlije su smatrale da je islam naprednija i ispravnija vjera. Razlika je u tome što su pod osmanskom vlašću druge vjere mogle egzistirati u obimu i kapacitetu koji evropske zemlje na svojim teritorijama ne bi islamu u to vrijeme dozvolile ni u bilo kakvoj mjeri.

Razlika postoji i u pogledu društvenih gibanja koja su dovela do revolucije u Francuskoj. Sama Revolucija i Deklaracija o pravima čovjeka i građanina su posljedica borbe buržoazija protiv monarhističkog uređenja, dok je osmanska tolerancija primjenjivana kao pravilo koje osnovu ima u islamskom pravu, proteže se od nastanka Islama i nije posljedica pritisaka nastalih u borbi Osmanlija sa nekom vanjskom silom ili revolucionarnom grupom unutar osmanskog društva.

Također, ponovo treba napomenuti da je Osmanska država bila višestoljetna multietnička, multikonfesionalna i multikulturalna država sa konkretnim iskustvom i konkretnom praksom u uređenju odnosa prema pojedinim vjerskim zajednicama. Francuska je bila jednonacionalna država sa apstraktnim vrlo finim poimanjem jednakosti ljudi, ali sa vrlo netolerantnim historijskim iskustvom u odnosu prema drugom i insistiranjem da svi koji žive na njenom teritoriju moraju biti Francuzi. Heath Lowry ovo sažima na sljedeći način:

"Kao rezultat nacionalističke predstave koja se pojavila poslije Francuske revolucije možda bivate slobodni u jednom obliku, ali iskustvo zajedničkog života u cijelini, ne stičete sposobnost zašite mira. Jer, uvijek su živjeli pod nekim autoritetom. Osmanlije ove narode na šahovskoj ploči vide kao pojedinačne dijelove i ne žele sukob jednog dijela sa drugim."[15]

U Francuskoj je u vrijeme Revolucije živjelo oko 50.000 Jevreja od kojih je bilo 40.000 aškenaza koji su živjeli u Alzasu i oko 10.000 sefarda koji su u manjim zajednica živjeli u južnom dijelu zemlje.[16] Revolucija i Deklaracija su im najzad pružili šansu za ukidanje ograničenja kojima su bili podloženi. Ovo je imalo svoju skupu cijenu:

"Međutim, ova prva emancipacija nije donela oslobođenje francuskim Jevrejima kao delu jevrejskog, već kao delu francuskog naroda, jer se tada mislilo da će ostalo stanovništvo u vrlo kratkom roku apsorbovati Jevreje koji će to ostati samo još po veri."[17]

Kada su Francuzi shvatili da Jevreji ne žele da se asimiliraju i da sebe smatraju dijelom jevrejskog, a ne francuskog naroda stav prema njima se promijenio. Napoleon Bonaparte im je 1808. godine oduzeo građanska prava na deset godina računajući da će u tom vremenu nestati razlike između njih i ostalih građana:

"U isto vreme sazvao je u Parizu skupštinu predstavnika svih jevrejskih opština (poznatu kao Veliki sahendrin) i tražio od njih obećanje da se neće smatrati posebnim narodom sa posebnim načinom života i sopstvenim običajima već da će biti Francuzi jevrejske vere."[18]

U ovom segmentu osmanska tolerancija je imala prednost u odnosu na ponašanje Francuske prema svojim državljanima nakon Deklaracije o pravima čovjeka i građanina. U Osmanskoj državi nije bilo pritisaka etničke asimilacije kroz nametanje svog i zabranu bilo čijeg drugog jezika. Nisu zabranjivani običaji drugih naroda zbog ostvarenja što brže asimilacije. Jevreji u Francuskoj nakon Deklaracije nisu mogli ni pomisliti na svoje škole na svom jeziku, ili na svoje sudove i određenu pravosudnu autonomiju. U vezi poštovanja koje su Osmanlije imale prema običajima drugih Goodwin prenosi Busbebe-

[13] www.forumtz.com/bos/download/uvod%20u%20ljudska%20prava.doc
[14] Marija Todorova, Imaginarni Balkan, Beograd, 2006., s.176.
[15] Prof. Heath Lowry ile soyleşi, "Osmanlıları 600 yıl ayakta tutan vergi sistemi ve adalettir" .
www.os-ar.com/modules-php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501334
[16] Simon Dubnov, Kratka istorija jevrejskog naroda, Sremska Mitrovica, 2006., s.204.
[17] Isto, s.205.
[18] Isto

cqova zapažanja stoljećima prije Deklaracije: "Oni su gajili veliko poštovanje prema običajima stranih naroda", činilo se Busbecqu, "čak i na štetu svoje lične religijske savjesti".[19]

Ovo isticanje da su Osmanlije čuvale tradicije drugih naroda "čak i na štetu svoje lične religijske savjesti znači da su davali više prava nego što su predviđale šerijatske odredbe. U ovo svakako spada i izgradnja novih vjerskih objekata (crkava, sinagoga) koju islamsko pravo ne predviđa. Služenje svojim jezikom i ispunjavanje svoje tradicije je bilo razlogom da su mnogobrojni narodi, egzistirajući kao dio osmanskog društva, bili zaštićeni od asimilacije. Poželjna integracija u kojoj će se izbjeći istovremeni asimilacioni pritisak na određenu manjinsku skupinu predstavlja umijeće koje nisu savladala ni moderna evropska društva. U vezi ovog umijeća kao primjer može se istaći zaključak Stephena Schwartza o položaju Jevreja u Sarajevu za vrijeme osmanske vladavine:

"Sarajevo je bilo balkansko mjesto gdje su Sefardi bili najpotpunije integrirani, mada ne i asimilirani."[20]

Pod osmanskom vlašću Jevreje niko nije tjerao da budu neko drugi, nije bilo nikakvih prepreka da govore jezikom kojim hoće i da upražnjavaju svoje običaje. Sefardski jevreji u većem broju počinju naseljavati Bosnu sredinom 16. stoljeća. Dolazili su u veće gradove i bavili se trgovinom, zanatima, mijenjanjem novca, medicinom. U nekim centrima su značajno ojačali i formirali snažne zajednice koje su doprinosile općem napretku i obogaćivali multikulturnu dimenziju ovih mjesta:

"U Sarajevu su Sefardi stvorili jake zajednice koje su dale pečat mnogim stranama gradskog života... Živjeli su uglavnom koncentrisani u posebnim dijelovima grada. Svoju tradiciju i kulturu čivali su na španskom jeziku, kojim su govorili u domaćem ophođenju. Kao zajednica pozitivno su djelovali među narodima u ekonomskom, kulturnom i zdravstvenom razvoju Bosne."[21]

Pod uticajem Francuske revolucije poboljšavao se položaj Jevreja u drugim evropskim državama gdje su im priznata građanska prava. Međutim, Evropa je tada još jednom pokazala da nije zrela za svoju multikulturalnu dimenziju. Napoleonovom smrću većina ovih država je ponovo oduzela prava Jevrejima, osim u Holandiji:

"Započeo je period političke reakcije (1815-1848). Tako se položaj Jevreja u zapadnoj Evropi, izuzev u Holandiji i Francuskoj, nije formalno izmenio."[22]

Holandija je inače bila pozitivni primjer u pogledu prihvatanja Jevreja. Krajem XVI. stoljeća Holandija se oslobodila španske vlasti i pružala utočište Jevrejima koji su morali napustiti Španiju i Portugal. U prvoj polovini XVII. stoljeća u Portugalu su se prilike za Jevreje toliko pogoršale da su bili prisiljeni da napuste zemlju. Glavno utočište su našli u Amsterdamu.[23] Prilikom posjete Holandiji predsjednika Republike Turske Ahmeta Necdeta Sezera 03. Aprila 2001. godine, na svečanoj večeri priređenoj njemu u čast, holandska kraljica je održala govor u kojem je, između ostalog, naglasila sljedeće:

"Osmanska imperija je u svoje vrijeme bila model tolerancije i kulturne različitosti, pogotovo u poređenju sa Evropom iz tog perioda. Ugnjetavane manjine iz drugih zemalja su tamo našle dom, u Imperiji čije su manjine uživale značajna prava. Ovo pokazuje visoke moralne standarde osmanske civilizacije. Naša zemlja, koja je također prihvaćala izbjeglice sa svih strana i branila toleranciju i religijsku slobodu, visoko cijeni ovaj aspekt turskog društva. Talentirani holandski pisac i mislilac Coornhert, jedan od najvećih zagovaratelja religijske tolerancije, ukazao je na to da su Turci, za razliku od drugih naroda, poštovali vjerovanje kršćana koje su pobijedili u borbi. Polumjesec prikazan na turskoj zastavi je bio prihvaćen od strane holandskih protestanata kao simbol njihove borbe za religijsku slobodu."[24]

Revolucionarna gibanja iz 1848. godine dovela su do izvjesnih promjena u položaju Jevreja, ali je trebao duži period da oni steknu statusnu ravnopravnost. Tako su im u Austriji, u međuvremenu, oduzeta prava koja su uživali i tek u novom ustavu Austro-Ugarske monarhije iz 1867. godine potvrđeno je načelo da su svi građani jednaki pred zakonom. U Italiji su revolucionarna gibanja dovela do malog poboljšanja položaja Jevreja, koji su još uvijek morali živjeti u getima. Tek nakon što je Viktor Emanuel II. sa vojskom preuzeo Rim 1870. godine, stanovnici jevrejskog geta, koji su tu silom izolirani stotinama godina, najzad su izašli van geta i počeli se nastanjivati u drugim dijelovima Rima.

ZAKLJUČAK

Generalno, osmanska tolerancija, odnosom prema pravima različitih etničkih grupa, prevazilazi evropske akte tolerancije. Ovo prevazilaženje se odnosi na različite etničke grupe i prava koja su im davana. Posebno se to odnosi na slobodu vjeroispovijesti, nepostojanje pritiska radi izražavanja etničkog identiteta, upotrebe svog jezika i običaja, postojanje određene pravosudne autonomije različitih vjerskih grupa. Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine, proklamuje jednakost građanima, dok kod Osmanlija do 1876. godine postoji muslimanska dominacija. Međutim, u praksi, u Francuskoj su se blagodati jednakosti mogle uživati pod uslovom da se bude Francuz, dok u Osmanskoj državi postoji sloboda u pitanju etničkog identiteta, upotrebe jezika, izražavanja svojih običaja, školovanja u svojim školama, postojanja sudova i određene pravosudne autonomije različitih nemuslimanskih grupa. Deklaracija ističe naciju kao izvor suvereniteta, kod Osmanlija nacija, odnosno narod, nije igrao nikakvu ulogu, važna je bila vjerska pripadnost.

Dok kod pojedinih evropskih akata postoji diskontinuitet u primjeni, osmanska tolerancija ima višestoljetni kontinuitet, trajala je od osnivanja do samog kraja osmanske države i nikad nije izbačena iz pravnog sistema, bez obzira na stalne sukobe sa kršćanskim državama i njihovim odnosom prema Turcima i drugim muslimanima. Osnov osmanske tolerancije leži u islamskom pravu, kod evropskih akata tolerancije osnova njihovog donošenja ne leži u vjerskim odredbama. Osmanska tolerancija nije nastala i trajala zbog vanskih ili unutrašnjih pritisaka, odnosno kao razultat sukoba različitih društvenih vjerskih ili drugih grupa. Trajala je od početka do kraja Osmanske države, na vrhuncu i u periodu slabljenja. S druge strane, pojedini evropski akti, poput Augsburškog sporazuma i Nantskog edikta, rezultat su sukoba vjerskih grupa, dok je Deklaracija o pravima čovjeka i građanina dobrim dijelom rezultat sukoba buržoazije i monarhije.

[19] Jason Goodwin, Lords of Horizons – A History of he Ottoman Empire, London, 1999., s.94.

[20] Stephen Schwartz, Sarajevska ruža – Bilješke o jevrejima na Balkanu, Sarajevo, 2006., s.19.

[21] Adem Handžić, Konfesionalni sastav u Bosni i Hercegovini u prvim stoljećima osmanske vladavine, Prilozi za orijentalnu filologiju, 42-43, Sarajevo, 1995., s.124.

[22] Simon Dubnov, Kratka istorija jevrejskog naroda, Sremska Mitrovica, 2006., s.205.

[23] Isto, s.181.,182.

[24] www.koninklijkhuis.nl/content.jsp?objectid=4198

Mudrost na razmeđu:

zgode iz vremena Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva (1)

Piše: **Vesna Miović**

Dubrovačka Republika između Istoka i Zapada

Dubrovnik prije osmanskih prodora

Takozvana "dubrovačka komuna" širila je svoje posjede od 13. stoljeća do tridesetih godina 15. stoljeća. Od 1205. bila je pod mletačkom vlašću, koje se oslobodila 1358. Tada je postala samostalna i našla se pod zaštitom ugarsko-hrvatskih kraljeva. Dubrovčani su im plaćali godišnji danak od 500 dukata. Tijekom prve polovine 16. stoljeća dubrovačka komuna prerasla je u Dubrovačku Republiku. Republikom su, kroz tri vijeća, upravljali dubrovački plemići. U Veliko vijeće primani su svi punoljetni plemići. Tu su bili birani u preostala dva vijeća: Senat, koji je predstavljao vladu, i Malo vijeće koje je bilo izvršna vlast. Svim vijećima predsjedavao je knez. Međutim, uloga mu je bila simbolična a mandat mu je trajao samo mjesec dana. Od 13. stoljeća Dubrovčani su vrlo uspješno razvijali kopnenu trgovinu, trgovačku mornaricu, obrte, naročito tekstilnu manufakturu. Dubrovnik je postao glavna istočnojadranska luka. Dubrovačka Republika razvijala se i postajala sve bogatija, ali u isto vrijeme, s Istoka joj se počela bližiti ozbiljna opasnost, Osmanlije.

Do konca 14. stoljeća Osmanlije su podčinili značajni dio Balkana. Dubrovčani su s osmanskim vlastodršcima u blizini Republike već tada uspostavili dobre odnose, uglavnom zbog trgovine. Vezu sa središnjom osmanskom vlašću, to jest s Portom, Dubrovčani su uporno izbjegavali. U to vrijeme još su se uvijek nadali da će kršćanski protuosmanski savezi uspjeti zaustaviti napredovanje osmanske vojske i natjerati je na uzmak. Zapadne europske zemlje zaista jesu dizale halabuku i pozivale na jedinstvo protiv Osmanlija, a zapravo nisu bile sposobne poduzeti uspješne korake. Bile su suviše razjedinjene i vojske im se nisu mogle mjeriti s osmanskom vojnom spremnošću. Osim toga, nekima od njih i nije bilo do ratovanja, jer su našle interese u dobrim odnosima s Osmanskim Carstvom.

U dubrovačkom arhivu sačuvano je toliko vijesti iz Istanbula da bi se od njih mogla skrojiti jedna sasvim posebna povijest Osmanskog Carstva.

Direktno ugrožene zemlje osjećale su se izdano i napušteno. Činile su sve da Zapadu objasne kakva opasnost prijeti od Osmanlija. Pokušavale su ga protresti ciničnim i uvredljivim riječima. Hrvati, na primjer, odapinjali su otrovne strelice:

"Mađar otima na silu, Španjolac pljačka, Nijemac pije, Čeh hrče, Poljak drijema, Talijan se predaje pohotljivima nasladama, Francuz pjeva, Englezu je stalo da se do sita najede, Škotu da se časti i veseli. Vojnika, koji bi svojim čitavim ponašanjem vojnik bio, teško ćeš naći. Vidite s kakvim vam neprijateljem predstoji borba, kakve vojskovođe morate izabrati, kakvu vojsku takvu neprijatelju suprotstaviti. Jer, ako pri imenovanju zapovjednika i izvođenju vojnika u bojne redove budete više držali do sjajnih naslova negoli do hrabrosti, kako se to često događalo, ako budete skupljali vojnike iz bludilišta, koji danima i noćima pijančuju po krčmama, ako pred sva svoja djela ne postavite Boga, što u prvom redu čine pogani, volio bih da se nečim drugim bavimo, kako se općoj nesreći ne bi priključila i sramota."

Dubrovčane su morile iste brige i isti osjećaji. Bilo im je sve jasnije da su prepušteni sami sebi i da moraju pronaći vlastiti put preživljavanja. A kad je na vlast stupio sultan Mehmed (1451.) i osvojio Istanbul (1453.), znali su: *"Onaj koji je taj grad osvojio, začas će se naći i na našim vratima."* Tu scenu bilo im je lako zamisliti jer su iz Bosne na područje Republike, bježeći pred osmanskom konjicom, već desetljećima stalno pristizali užasnuti ljudi. Dubrovčani su se zato odmah bacili na dodatno utvrđivanje Grada i cijelog područja Dubrovačke Republike.

Sultan Mehmed Osvajač i začetak osmansko-dubrovačke veze

Strah Dubrovčana bilo je sasvim utemeljen. Mehmed Osvajač ih je zaista htio napasti. Srećom, o tome ih je smjesta obavijestio njihov susjed i veliki prijatelj, bosanski sandžakbeg Isa-beg Isaković. Dubrovačka vlada kratko se kolebala a onda sultanu uputila poklisare, dvojicu plemića. Sultan je, naravno, zatražio harač. Htio je 10.000 zlatnika godišnje. Dubrovački diplomati već tada su se iskazali kao vješti pregovarači, te su iznos uspjeli sniziti na 1500 zlatnika. Ali, taj uspjeh Republici nije donio mir. Dubrovčani su strepili tijekom cijele Mehmedove vladavine. Naime, sultan im je stalno povećavao iznos harača i tako im iskušavao granice izdržljivosti. U isto vrijeme, preko svojih vazala u Hercegovini, sugerirao im je da se dobrovoljno podvrgnu osmanskoj vlasti. Znalo se da sanja o osvajanju Rima, a Dubrovnik bi mu u tom slučaju poslužio kao dobro vojno uporište. Znalo se da je položaj države koja osmanskom sultanu plaća harač prelazna faza do potpunog podvrgavanja osmanskoj vlasti. Sultan Mehmed bio je "specijalist" baš u ukidanju te prelazne faze. Sve ove činjenice govorile su da se premišlja što se više isplati, ostaviti Republiku na životu ili je pretvoriti u osmansku provinciju.

Godine 1481. na vlast je stupio miroljubiviji sultan, Bayezid II., koji je iznos dubrovačkog harača ustalio na 12.500 zlatnika godišnje. Nestala je opasnost koja se nadvijala nad Dubrovnikom, a ostali su temelji vrlo neobičnih osmansko-dubrovačkih odnosa, zacrtani u Mehmedovo vrijeme. Naime, Dubrovčani su imali puno sreće u vrijeme utvrđivanja odnosa s Osmanlijama. Njihova Republika ta-

da je bila upravo ono što su Osmanlije trebali. Koliko god zvučalo nemoguće, zastrašujući vojni div trebao je usluge maloga mrava. Osmanlije su trebali vješte i sposobne trgovce, a dubrovački trgovci bili su upravo takvi. Osmanlije su preko dubrovačke neutralne luke mogli trgovati sa zapadnim kršćanskim zemljama i u vrijeme kada s njima ratuju. Dubrovačka Republika je imala odlične političke i trgovačke veze sa zapadnim zemljama. Osmansko Carstvo trebalo je i "procijep" kroz koji će primati informacije o zapadnom svijetu, a dubrovačka obavještajna služba o tom je svijetu znala sve. Očito, Dubrovačka Republika mogla je Osmanlijama puno pružiti, ali pod jednim uvjetom. Morala je ostati neutralna. Drukčije rečeno, trebalo je da je svi, uključujući i Zapad, smatraju neutralnom, što ne bi bilo moguće da su je Osmanlije sputali uobičajenim vazalnim ograničenjima. Zato su postupili na neuobičajeni način. Dubrovčanima su ostavili slobodu, i tu činjenicu dali zapisati u osmansko-dubrovački međudržavni ugovor:

"Dubrovnik ostaje u svojoj slobodi..., u njega može doći tko god želi, bilo s kopna, bilo s mora, bio sultanov prijatelj, bio neprijatelj..."

Osmanlije su se bezbrižno odlučili na ovaj potez, jer im Republika nije predstavljala nikakvu prijetnju. Smatrali su da je mogu osvojiti kad god zažele. Od 1482. godine graničila je s Osmanskim Carstvom (Hercegovačkim sandžakom) duž cijele svoje kopnene granice.

Interes Istoka = Interes Zapada

Zapadne kršćanske zemlje osuđivale su vezanost Dubrovčana za Osmanlije. Međutim, Dubrovčani se nisu dali zbuniti i otvoreno su tvrdili: *"Turčin nas brani u svakoj stvari i od njega ne trpimo nikakvih zuluma, osim onih koji su uobičajeni. A da graničimo s bilo kojim kršćanskim vladarom, taj nam nikad ne bi dao mira. Zato, ne čudite se što se držimo Turčina, jer tako čuvamo slobodu"* Ove osude bile su licemjerne, jer su kršćanskim zemljama, na isti način kao i Osmanlijama, trebale obavještajne usluge Dubrovčana i njihova neutralna luka.

Za jasni dokaz takvom stanju stvari može poslužiti sveopća zaštita Dubrovačke Republike. Drukčije rečeno, Osmanlije su bili glavni, ali ne i jedini dubrovački zaštitnici. Sve do 20-ih godina 16. stoljeća, Dubrovačka Republika imala je dvojicu zaštitnika kojima je plaćala tribut, Osmansko Carstvo i Ugarsko kraljevstvo. Kao što je već rečeno, na temelju ugovora sklopljenog 1358., ugarsko-hrvatskim kraljevima plaćala je 500 dukata godišnje sve do sloma njihova kraljevstva u bitki protiv Osmanlija na Mohaču 1526. godine. Sljednici propalog kraljevstva pozivali su Dubrovčane da im nastave plaćati tribut. Služeći se biranim diplomatskim isprikama, Dubrovčani su odbili. Na taj način izvukli su se iz nepovoljnih spona s državom koja je u to vrijeme bila glavnim ciljem osmanskih napada.

Dubrovčane su štitili i Španjolci. Recimo, 1539. godine, usred rata Svete lige (Papinske države, Španjolske, Venecije, Genove i Napuljskog kraljevstva) protiv Osmanlija, Republici je prijetila opasnost od mletačkog napada. Tada je u Dubrovnik stigao španjolski vojni stručnjak i pomogao Dubrovčanima da bolje utvrde svoj grad. Zašto? Zato što je Španjolska trebala dubrovačke usluge. U 16. stoljeću Dubrovačka Republika bila je jedna od najbogatijih europskih zemalja. Imala je jednu od najjačih sredozemnih trgovačkih flota sa 180 brodova velike nosivosti koji su plovili Crnim Morem, Sredozemljem, Atlantikom do engleskih luka. Usluge te goleme trgovačke flote, pod neutralnom zastavom, Španjolci su obilato koristili.

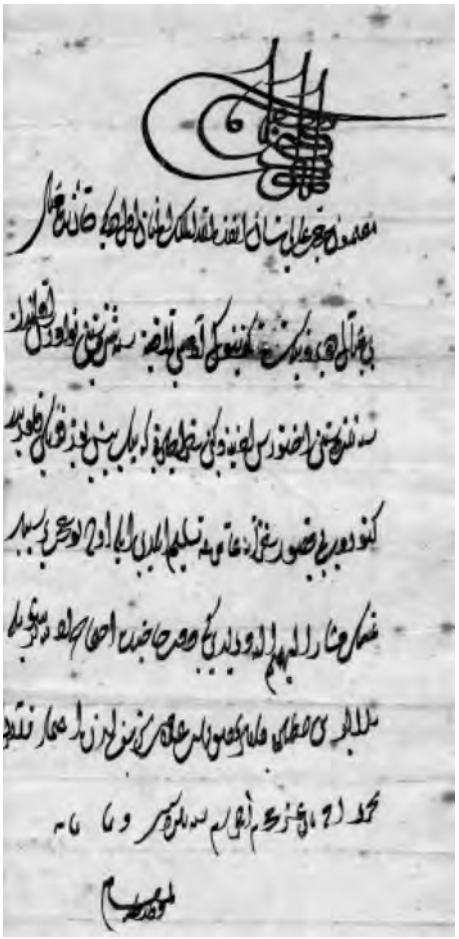

FERMAN SULTANA MEHMEDA OSVAJAČA: potvrda o prvom uplaćenom dubrovačkom haraču u iznosu od 1.500 zlatnika, izdana 12. Muharrema 863. godine (19. prosinca 1458.). Ovaj ferman je najstariji sačuvani spis na osmanskom turskom jeziku u Državnom arhivu u Dubrovniku.

Osim Osmanlija i Španjolaca, Dubrovčane su štitili i pape. Konkretno, tijekom dva rata Svete Lige protiv Osmanlija (1538. - 1540. i 1570. - 1573.), Mlečani su Republiku htjeli uvući u ligu, uništiti joj neutralnost i odvući je ravno u propast. Na nagovor Dubrovčana, pape su se oba puta tome suprotstavili. Zašto? Zato što su i oni trebali usluge Dubrovčana. Od njih su primali vijesti o Osmanlijama. Dubrovčani su na Porti uspješno štitili interese hercegovačkih katolika.

Bilo sami, bilo u sklopu nekog saveza, Mlečani su vodili više ratova protiv Osmanlija. Svaki takav rat pokušavali su iskoristiti za uništenje Dubrovačke Republike. Osmanlijama su na uho šaptali da Dubrovčani surađuju s protuosmanskim ratnim savezima. S druge strane, u protuosmanskim savezima optuživali su ih za izdaju kršćanstva i zagovarali stav da takav grijeh Dubrovčani mogu okajati jedino sudjelovanjem u borbi protiv Osmanlija. Dakle, svaki protuosmanski rat u kojemu su sudjelovali Mlečani, predstavljao je potencijalnu opasnost za Republiku. Mlečani su bili najveći dubrovački neprijatelji. Imali su iste gospodarske ciljeve kao i Dubrovčani. Dubrovačka Republika bila im je konkurencija koju su svim sredstvima pokušavali uništiti. Dubrovčani su zato morali i

dalje dodatno utvrđivati svoj grad i graditi nove tvrđave.
Neutralnost i sloboda bile su vrlo skupe...

Sloboda zvana "harač"

Osmanske podanike, muslimane i nemuslimane, suvremenim bismo jezikom zvali državljanima Osmanskog Carstva. Ako nije drukčije navedeno, spomen osmanskog podanika u ovom radu podrazumijeva islamskog vjernika.
Posebni status Dubrovačke Republike u odnosu na Osmanlije bio je vidljiv i u povlasticama koje su dubrovački trgovci uživali na osmanskom tlu. Dok su strani trgovci tamo plaćali 5% carine, osmanski podanici nemuslimani 4%, muslimani 3%, Dubrovčani su davali samo 2%. Osmanski carinici bili su zbog toga potpuno zbunjeni. Neki od njih dubrovačke su trgovce smatrali strancima i od njih tražili 5% carine. Drugi su ih smatrali osmanskim podanicima nemuslimanima, jer su sultanu plaćali harač, pa su im pokušavali naplatiti 4%. Ali, nisu samo carinici bili u nedoumici. Ni osmanski pravni stručnjaci nisu bili sigurni kojoj bi kategoriji, u skladu s islamskim pravom, Dubrovčani trebali pripadati. Generalno gledajući, Osmanlije uopće nisu imali jasan odgovor na to pitanje, i nije ih bilo briga. Osmansko Carstvo bilo je država, koja je, kao i svaka druga država na svijetu, postupala u skladu sa svojim političkim i gospodarskim interesima.
Plaćanje harača na vrijeme i vjernost Carstvu bile su jedine dvije obveze Dubrovčana prema Osmanlijama. S plaćanjem su često kasnili, a nisu bili ni vjerni jer su se bavili dvostrukom špijunažom. Sultani su im ipak sve opraštali. Očito su zakašnjele uplate i nevjera bile nevažne u usporedbi s koristću koju su Osmanlije imali od Dubrovčana. Harač Osmanlijama bio je jedna od najboljih investicija u povijesti Dubrovačke Republike. Zbog harača, sultani su prisezali da će Dubrovčanima pružati zaštitu koja se nije odnosila samo na Mlečane i druge dubrovačke neprijatelje. Dubrovački poklisari tražili su i sultanovu zaštitu od gladi, a osmanske vlasti dopuštale su im da po Carstvu kupuju ogromne količine žitarica. Dubrovački mesari redovito su odlazili u Bosnu i tamo slobodno kupovali neograničene količine stoke. Preko dubrovačke luke prolazile su ogromne količine trgovačke robe. Kad god bi se pojavila konkurencija, recimo kad bi Mlečani pokušali otvoriti luku u blizini Republike, dubrovački poklisari na Porti i u tom su slučaju tražili, i dobivali zaštitu. Dubrovačka Republika je iz svog jedinstvenog položaja stoljećima izvlačila veliku korist. Ali, da bi taj položaj održala, morala je neprekidno balansirati i uvjeravati i Istok i Zapad u nužnost svojeg postojanja. To je stvarno bilo iscrpljujuće. Članovi dubrovačkog Senata zasjedali su skoro svaki dan, dugo vijećali, dugo raspravljali, do pucanja napinjali moždane vijuge, pažljivo vagali svaki istup, svaki potez. Bilo im je jasno da nejake mišiće mogu nadomjestiti jedino dobro promišljenim diplomatskim metodama.

VIŠEGRADSKI UGOVOR, izdan 27. svibnja 1358. godine, kojim Dubrovnik dolazi pod zaštitu ugarsko-hrvatskih kraljeva. (*Državni arhiv u Dubrovniku*)

Stupovi dubrovačke diplomacije

"Novac za harač cijedimo iz vlastite krvi"

Dubrovčani su imali nešto ratnih brodova i vrlo dobre zalihe oružja i streljiva, ali samo za slučajeve krajnje nužde. Glavnu ratnu strategiju Republike predstavljala je njena diplomacija. Dubrovčani nisu ratovali. Oni su zarađivali na ratovima drugih. Primjerice, kad su Mlečani i Osmanlije ratovali jedni protiv drugih, u isto su vrijeme međusobno trgovali preko neutralne dubrovačke luke. Preko Dubrovnika su tada prolazile ogromne količine trgovačke robe, a dubrovačka carinarnica zarađivala je peterostruko više nego u mirnim vremenima. Podaci o zaradi carinarnice bili su strogo povjerljivi. Dubrovčani su ih krili kao zmija noge. I inače, nikada se nisu bahatili, ni obijesno rasipali novac. Dokaz tome je svaka gradska kuća i palača. Nijedna ne strši, nijedna nije neumjereno raskošna, a ni siromašna. Dubrovčani su pogodili pravu mjeru i stvorili grad sklada. Dubrovčani su znali da se jedino tako mogu zaštititi od osvajačkih apetita koji su na njih vrebali sa svih strana. Zato je skrivanje bogatstva iskazivanjem tobožnjeg siromaštva bilo jedan od glavnih stupova dubrovačke diplomacije.
Kad se radilo o odnosu prema Osmanlijama, najbolji primjer za takvu diplomatsku metodu bilo je plaćanje harača. Harač su u Istanbul nosila dvojica dubrovačkih plemića, takozvani "poklisari harača". Oni su ujedno imali i ulogu diplomata koji su na svojim plećima nosili lavovski dio odgovornosti za dobre odnose Dubrovnika i Porte. Odlazak poklisara harača na put u Istanbul bio je javni obred s jasnim porukama: poklisari jašu u pratnji tumača za osmanski jezik - "dragomana", liječnika brijača, svećenika, dvojice janjičara i odreda svečano odjevenih dubrovačkih vojnika. Prolaze ispred Kneževog dvora pod čijem trijemom sjedi knez i članovi Malog vijeća. Načas zastaju i klanjaju im se. Zastaju i ispred crkve sv. Vlaha, dubrovačkog zaštitnika, gdje se pomole za uspjeh misije. Dolaze do istočnog izlaza iz Grada, opet se nakratko zaustavljaju, okreću i šalju posljednji pogled prema crkvi sv. Vlaha.
Obred odlaska iz Grada promatra dubrovački puk i osjeća se zaštićeno. Plemići su gospodari Republike i baš zato snose najveću odgovornost i izlažu se najvećim rizicima. Sada idu na teški, opasni i daleki put kupiti slobodu, sigurnost i miran život za svakog Dubrovčanina. Putovanje poklisara u Istanbul obično je trajalo oko dva mjeseca jer su putem obilazili dubrovačke trgovačke kolonije i krišom mijenjali novac za harač. Naime, tečajevi novca u Dubrovniku i u raznim osmanskim gradovima nisu bili isti. Kako maksi-

malno uštedjeti na haraču najbolje su znali dubrovački rizničari, čuvari državne riznice koja se nalazila u katedrali. Točno su znali koju će vrstu novca dati poklisarima i izdavali im precizne upute gdje će ga i kako mijenjati. Zahvaljujući dobro planiranom mijenjanju novaca, ušteda na haraču u 17. stoljeću iznosila je oko 10%, a kasnije i do 40%. "Za *harač od 12.500 zlatnika i uobičajene troškove i darove na Porti, dajemo vam vrijednost od 10.000 zlatnika'* - duhovita je rečenica zapisana u državnim uputama mnogim poklisarima iz 18. stoljeća.

Jedan dubrovački harač u 17. stoljeću vrijedio je oko 42 kilograma zlata. U 18. stoljeću za njega se moglo kupiti 12.500 krava. Nije malo, zar ne? Ipak, Dubrovčanima harač nikad nije bio preveliko opterećenje. I ta činjenica bila je strogo povjerljiva. Uz svaku predaju harača, poklisari su izgovarali uvijek istu jadikovku: *"Ništa nemamo. Novac za harač iscijedili smo iz vlastite krvi"*. Početkom 18. stoljeća Dubrovčani su podsjećali ministre Porte na nevolje koje su pogodile Republiku i bacile je na koljena. Spominjali su snažni potres 1667., ratove u kojima su Mlečani blokirali cijelu dubrovačku granicu, skupi sukob s velikim vezirom Kara-Mustafom 1676./82. Lažno su tvrdili: *"možemo jedino priklati sami sebi grlo da našom krvlju platimo ono što ne možemo platiti novcem!'* Silno su se trudili i na kraju uspjeli izboriti sultanovu milost da harač plaćaju svake treće godine *"dok god se vrlo loša materijalna situacija u Dubrovniku ne popravi'*. Nedugo potom uspjeli su isposlovati čak i plaćanje harača u srebrnjacima, umjesto u zlatnicima.

Poklisari harača vješto su lagali i glumili, ali to je bio tek dio njihovog diplomatskog zadatka. Vlasti su od njih tražile da i vlastitim primjerom na svakom koraku pokazuju koliko su navodno siromašni. Recimo, Istanbulom nisu smjeli jahati skupocjene konje: *"Naši preci uvijek su pazili da se ni tu ni drugdje ne ohole sa skupocjenim konjima i konjskim ukrasima. Pazili su da se ne ističu na bilo koji drugi način. Uvijek im se prikazivala bijeda i tvrdilo da smo za harač jedva skupili od onoga što imamo. Zato, kad budete išli po Istanbulu ili na Portu, nemojte koristiti uočljive i skupocjene konje i konjske ukrase. Budite skromni da izbjegnete govorkanja i neugodnosti."* Ovo nije bila tek preporuka, nego pravi zakon za čije se kršenje plaćala kazna od 500 cekina. I stvarno, poklisar Šimun Beneša morao ju je platiti jer su vlasti otkrile da se 1563. godine po Istanbulu šepirio sa skupocjenim konjima.

Iz istog razloga dubrovačke vlasti nikada nisu htjele izgraditi rezidenciju u Istanbulu. Poklisari su stanovali u unajmljenim kućama, koje su u pravilu bile bijedne i premalene. Dubrovačke vlasti jedino su pristale "investirati" u namještaj za opremanje unajmljene kuće. Riječ je bila o tri duga stola, dvije velike svijeće, rotundi za svijeće, dva veća i dva manja *mangala* (žeravnika), žari, vrču za umivanje, 8 demižana, 18 zavjesa od bijelog platna, 32 sanduka, 12 dasaka za tri postelje.

Vino i naočale

Poklisari su u Istanbul stizali ne samo s haračem već i s povećom količinom službenih poklona, skupocjenih tkanina i srebrnih plitica za sultana i dostojanstvenike Porte. Donosili su još i mnoštvo drugih darova. Najčešće je bila riječ o rijetkostima ili pomodnim

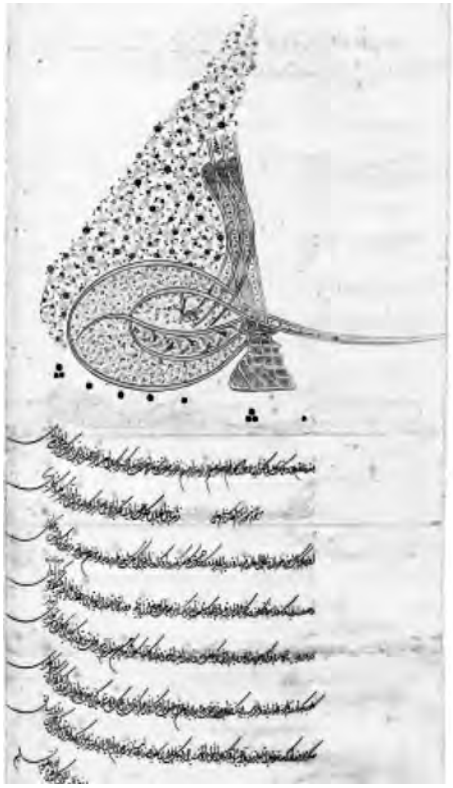

Osmansko-dubrovački međudržavni sporazum ili "DUBROVAČKA AHDNAME", izdana u mjesecu Muharremu 983. godine (svibanj 1575.), kojom sultan Murat III. potvrđuje dubrovačke povlastice i obveze prema Osmanlijama. Svaki novi sultan izdavao je svoj primjerak dubrovačke ahdname. Do danas su sačuvana samo tri primjerka koje su izdali sultani Murat III., Mehmed III. (1595.-1603.) i Mehmed IV. (1648.-1687.) (*Državni arhiv u Dubrovniku*)

predmetima kao što je umjetno cvijeće, lijekovi, čuveno dubrovačko vino malvasija, satovi, lornjoni, naočale, a naročito koraljni *tespisi* (brojanice islamskih vjernika). Kad god su predavali takav dar, poklisari bi istaknuli da daju "zeleni list." Taj izraz u turskom jeziku označava dar čovjeka, koji je toliko siromašan da može darovati jedino sa stabla netom ubrani list. Dubrovački darovi zaista jesu bili "zeleni listovi" u usporedbi s darovima drugih zemalja. Ali, bili su dobro promišljeni. Dubrovački diplomati trudili su se saznati što koji osmanski dostojanstvenik priželjkuje. Ako su saznali da, naprimjer, želi dubrovački tespih od koralja, bilo je lako moguće da će mu on značiti više od skupocjenih tkanika, koje će dobiti od poklisara neke velike europske zemlje. A bit će i svjestan navodnog dubrovačkog siromaštva.

Portom su iz sjene vladale moćne žene, koje su svi strani diplomati, osim Dubrovčana, obilno darivali. Odnos dubrovačkih diplomata prema tim ženama bio je u najmanju ruku čudan. Naime, darivali su samo one sultanove sestre i kćeri koje su bile udane za vezire. I ne samo to. Davali su im upadljivo skroman dar koji se sastojao od nešto svijeća, slatkiša i malo tkanina. Štoviše, tijekom prve polovine 17. stoljeća pokušali su ih pridobiti da, umjesto mletačkih, prihvate firentinske tkanine koje su manje cijenile i uvrijeđeno odbijale. To je bila opće poznata činjenica. Drukčije rečeno, pokušali su uštedjeti baš u doba najvećeg ženskog utjecaja na Porti.

Sultanija Kosem, jedna od najutjecajnijih žena u povijesti Carstva, vodila je na Porti glavnu riječ od 20-ih do 40-ih godina 17. stoljeća. Ipak, dubrovački poklisari nisu joj ništa htjeli pokloniti. Tek nakon što ih je veliki vezir jedva natjerao, dali su joj 12 komada skupocjenih tkanina, dvije velike svijeće i nekoliko kutija slatkiša, i to u samo dva navrata. Izgleda da Dubrovčani, koliko god lukavi bili, nisu mogli pojmiti da i žene mogu biti vrlo utjecajne.

Dubrovačka banka informacija

Tijekom 16. stoljeća na Sredozemlju je bilo pedesetak dubrovačkih konzularnih predstavništava. Broj im je vremenom stalno rastao, tako da ih je sredinom 18. stoljeća bilo više od 80. Dubrovački brodovi pristajali su u sve značajnije sredozemne i atlantske luke. Dakle, i dubrovački konzuli i dubrovački pomorci imali su priliku doći do najrazličitijih novosti i vijesti. Osim njih, vijesti su po svijetu skupljali i diplomati i trgovci i svi drugi Dubrovčani koji bi se našli na stranom tlu i procijenili da će ono što su čuli i vidjeli koristiti vlastima u Dubrovniku. Knežev dvor bio je banka informacija, kojima su dubrovački plemići rukovali kao pravi bankari.

Ta banka, istaknimo opet, bila je jedan od glavnih razloga zašto Osmanlije nisu doveli u pitanje opstanak Republike. Dubrovačke informacije bile su toliko dragocjene, da su ih na znanje primali sultani i najviši dostojanstvenici Porte osobno. Postupak je bio isti kao onaj s haračem. Nakon predaje harača, Dubrovčani bi dobili priznanicu u obliku sultanovog fermana. I nakon predaje vijesti dobili bi priznanicu u kojoj je, recimo 1571. godine, u ime sultana Selima II., stajalo napisano:

"Ponosima kršćanskih vladara, dubrovačkim begovima: kad vam stigne uzvišeni carski znak, znajte da sam primio podatke koje ste poslali o 65 manjih mletačkih galija, 10 velikih galija i još 10 brodova, koji su prošli pored Dubrovnika, te o još 30 galija koje su otplovile prema Kandiji. U skladu s vašom odanošću mojem slavnom prijestolju, i dalje šaljite sposobne špijune među neprijatelje, spoznajte koje su im zle misli i neostvarive želje, što je s njihovom flotom i obavještavajte precizno o svemu što doznate..."

SULTAN MURAT III. (1574.-1595.) vlastoručno je u zlatni krug ispisao "neka bude onako kako je uobičajeno". Time je dubrovačkim poklisarima izdao uobičajenu dozvolu za kupovinu 1538 tona (3000 muddi) pšenice i 1538 tona (3000 muddi) prosa za potrebe Dubrovčana. (*Državni arhiv u Dubrovniku*)

Osmanlije su stalno računali na dubrovačke vijesti o zbivanjima u zapadnom svijetu. Na Porti se podrazumijevalo da će poklisari harača imati sve podatke o zbivanjima na Zapadu. Primjerice, 1619. godine veliki vezir ih je dočekao s pitanjima: *"koliko je snažna i velika španjolska flota, kakva je mletačka, postoji li mogućnost da se ujedine, spremaju li Francuska i Flandrija svoje flote, koliko bi brodova Flandrija mogla naoružati..'"* Dubrovčani su svaku takvu priliku koristili da istaknu svoju vjernost Porti: *"Mi ne plaćamo jedan, već dva harača, jer stalno i puno trošimo držeći ljude posvuda u svijetu da doznamo što se zbiva i o tome obavijestimo blagoslovljenu Portu."*

Dubrovački diplomati trgovali su vijestima i novostima kao s pravom trgovačkom robom: godine 1655. veliki vezir im je odbio dati dozvolu za kupovinu osmanskih žitarica koje su tada Dubrovniku bile vrlo potrebne. Predomislio se čim su mu ponudili detaljne podatke o kretanju francuske flote. Slično tome, u kolovozu 1714. godine stanovnici Bosne tražili su od bosanskog namjesnika Numan-paše Koprulu da Dubrovčanima zabrani kupovinu stoke. Dubrovačke su vlasti paši smjesta poslale dragomana Luka Lučića "da *spriječi propast koja je zaprijetila Republici'*. Luko je zatražio tajnu audijenciju u kojoj je pašu potanko izvijestio o kretanju mletačkih galija, broju mušketa, količini streljiva, čak i dvopeka. Zauzvrat, smjesta je dobio pašinu pismenu dozvolu za slobodnu kupovinu stoke na području Bosne.

Vijesti o Zapadu u Istanbul su donosili poklisari harača, a iz Istanbula odnosili vijesti o Osmanlijama. U prikupljanju podataka imali su više pomagača. Dubrovački dragomani točno su znali gdje će i kako doći do novosti. Poklisari su vijesti čak i kupovali, katkad od domaćih ljudi, katkad od osoba dubrovačkog podrijetla, recimo vanbračnog sina dubrovačkog plemića Pavla Caboge koji je živio u Istanbulu gdje je prihvatio islamsku vjeru. Poklisari harača pisali su dubrovačkim vlastima o svemu: o zbivanjima na Porti, intrigama, ženidbama i udajama, o naravi, sklonostima i planovima sultana i njegovih ministara, o zbivanjima u osmanskim pokrajinama, o trgovini i monetarnim tečajevima, o urodu i cijenama žitarica, o bolestima, smrtima, požarima, o kretanjima osmanske flote i vojske, ratovima i bunama. Ukratko, u dubrovačkom arhivu sačuvano je toliko vijesti iz Istanbula da bi se od njih mogla skrojiti jedna sasvim posebna povijest Osmanskog Carstva. Naravno, te se vijesti mogu naći i u arhivima Vatikana, Austrije, Španjolske - zemalja, kojima su Dubrovčani slali novosti o osmanskom svijetu.

I Istok i Zapad znali su da su Dubrovčani dvostruki obavještajci, pa bi ih ponekad zasuli bijesnim i ljutitim prijetnjama, ali ništa više od toga. Bili su svjesni da im dubrovačka špijunaža, pa neka je i dvostruka, pruža više koristi nego štete. Treba istaknuti da dubrovačke informacije nisu bile isključivo špijunske. Često su to bile novosti kojima su Dubrovčani, kao preteče reportera s radija i televizije, ispunjavali prazni medijski prostor u ovom dijelu svijeta. Stotinama godina razni su se kritičari rugali ovoj vještini Dubrovačke Republike, optuživali je za prevrtljivost, neiskrenost i spremnost da bilo kome pruži špijunsku uslugu. Stari dubrovački povjesničar Lujo Vojnović odvratio im je duhovito i precizno: *"nisu oni krivi što su nevjerni, kriva je geografija'*. Na krpici tla između dva svijeta, Dubrovčani su se borili za goli opstanak.

Nastavak u sljedećem broju

Knjiga istoimenog naziva izašla je u nakladi Udruge za promicanje multikulturalnih vrijednosti KARTOLINA u Dubrovniku.

Od oblikovanog prostora do prostora koji oblikuje:

osvrt na neke aspekte umjetničke produkcije u BiH 1990-ih godina

Piše: **Aida Abadžić Hodžić**

Muzealizacija suvremene umjetnosti

Tokom devedesetih godina javlja se u Bosni i Hercegovini jedna nova, mlada generacija umjetnika čije je osobno i umjetničko sazrijevanje bilo određeno neposrednim iskustvom agresije i rata. Devedesete godine se, u tom smislu, mogu razumijevati i kao jasan generacijski rez, ali i kao svojevrstan nastavak aktivnosti koje su najavile već osamdesete godine na sarajevskoj kulturnoj sceni kroz pokret "novog primitivizma" i prvu pojavu performansa.

Iako je terminološki i problemski još uvijek nedovoljno jasno određen, pojam suvremene umjetnosti odnosi se, prema mišljenju većine povjesničara umjetnosti, likovnih kritičara i kustosa, na one pojave tokom šezdesetih godina 20. stoljeća koje su, riječima Catherine Millet, progovorile o našem svakidašnjem životu i ostvarile modernistički projekat u Baudelaireovom smislu riječi: umjetnika-lutalice u suvremenoj urbanoj i industrijskoj "prirodi". Pojava dominantno van-galerijske umjetničke prakse tokom sedme decenije 20. stoljeća, ponudit će i mogućnost interpretiranja suvremene umjetnosti kao one koja prirodom svojih materijala i postupaka prisiljava muzejske kustose da stubokom mijenjaju vlastitu ulogu i način rada (Millet), odnosno kao onu vrstu umjetnosti koja, riječima nizozemskog kustosa Jana Debbauta, prije "otežava život" kustosima nego li publici.

> Devedesetih godina u Sarajevu, na tragičan i sarkastičan način, realiziran je avangardni san o potpunom izjednačavanju umjetnosti i života. Umijeće preživljavanja i umijeće rekreacije iz destrukcije postali su jedno. Sarajevske ruševine postale su elementi budućih instalacija.

U Bosni i Hercegovini, uz izuzetak djelovanja grupe "Prostor-Oblik" (osnovane 1975. godine), te još izražajnije grupe "Zvono" (osnovane 1982. godine) i prve performanse i konceptualne radove Jusufa Hadžifejzovića, izostali su brojni fenomeni umjetničkog izraza koji se tih godina u bivšoj Jugoslaviji okupljaju pod krovnim nazivom "Nove umjetničke prakse". Moguće elaboriranje razloga skromnijeg prisustva tzv. "druge linije" (J.Denegri) u suvremenom umjetničkom prostoru u BiH prelaze, dakako, okvire jednog ovakvog sumarnog osvrta, iako već samo definiranje problema iziskuje složenost pristupa njegovom tumačenju i razumijevanju unutar ex-jugoslavenskog društveno-političkog i kulturnog konteksta, imajući u vidu iznimno bogatstvo i visoke domete kulturne produkcije u BiH tokom šezdesetih i sedamdesetih godina, kako na polju likovnih umjetnosti, tako i u oblasti književnosti, filma i glazbe.

Upravo su sedamdesete i osamdesete godine otvorile veliku temu odnosa suvremene umjetnosti i sistema vrijednosti koje proizvode, institucionaliziraju i arhiviraju umjetnički muzeji. Ovo će pitanje postati jednim od središnjih mjesta u opusu sarajevskog umjetnika Brace Dimitrijevića, iako se njegov rad tih godina uglavnom veže uz zagrebačku, alternativnu likovnu scenu. Ovaj odnos prema muzeju postaje mnogo složeniji od avangardnog poziva futurista na dokidanje ove institucije. Suvremeni umjetnik već baštini iskustvo kako upravo prisvajanjem umjetničkih djela i njegovim muzealiziranjem, muzeji otupljuju oštricu subverzivnosti umjetničke produkcije. Muzeji suvremene umjetnosti su složeni sistemi koji bilježe promjene u suvremenoj produkciji, a time neizbježno i neprestano remete svoj (tek) uspostavljeni sustav, dovodeći u pitanje samu bit muzejske djelatnosti. Danas muzeji, riječima Borisa Groysa, ne funkcioni-

raju kao mjesta na kojima se prikazuje neponovljivost povijesnog nego su to prije arhivi u kojima se pohranjuju različite strategije pogleda. U tom smislu, i suvremeni umjetnik ne nastupa u oprečnosti sa muzejom (konačno, nekada subverzivna djela umjetničkih avangardi danas u velikim svjetskim kolekcijama doživljavamo kao dijelove sistema, kao djela "historijske avangarde"). Suvremeni umjetnik prostor muzeja razumijeva kao kustos, kao neko ko može formulirati svoj individualni pogled na sistem umjetnosti, kao neko ko može stvoriti svoju virtualnu zbirku (kao što je, recimo, *Dijalektička kapela* Brace Dimitrijevića, *depografije* Jusufa Hadžifejzovića ili konceptualni rad Asima Đelilovića o Umjetničkog galeriji BiH: *Slobodno u ratu - Zauzeto u miru*). Muzej prerasta u umjetničku formu kojom se može slobodno manipulirati, a instalacija je jedan od medija kojim umjetnik na najuspješniji način može definirati čitav tradicionalni muzejski prostor, ali i naglasiti "ovdje i sada" suvremene umjetnosti.

Instalacija i "nova aura" suvremene umjetnosti

Materijalna podloga instalacije je sam prostor. Za razliku od modernog umjetnika koji se primarno bavi pojedinačnim umjetničkim djelom, suvremeni umjetnik bavi se izborom, okvirom, smještajem, kontekstom, montažom, organizacijom izlagačkog mjesta. Prostor instalacije može biti muzej i galerija, ali i ulica, atelje, dom umjetnika, mjesto sa osobitom emfatičkom vrijednosti. Instalacija dokumentira sam čin izbora i transformacije i nudi vrlo individualan način interpretiranja slika, pojava i simbola koji već kolaju suvremenom civilizacijom. Nastojeći protumačiti naglašenu prisutnost instalacije u suvremenoj umjetnosti, Groys je tumači kao simptom repolitizacije umjetnosti i u njoj prepoznaje fenomen istovjetan ulozi romana u 19. stoljeću: roman je bio vrsta koja je uključivala sve ostale žanrove tog vremena, kao što instalacija može uključiti sve druge umjetničke oblike, a svi objekti smješteni u instalaciju (iznova) su originali jer su dokumenti jednog individualnog "flanerstva", u kojem se uspostavlja "nova aura".

Edo Numankadić, *Ratni tragovi*

Na ratnoj izložbi *Svjedoci postojanja,* Edo Numankadić izložio je svoju instalaciju *Ratni tragovi* (1993.) u porušenom kinu Sutjeska u središtu grada, a u koju je uključio svoje slike iz ranijeg ciklusa *Tragovi*, kuhinjski stol i stolice, krhotine egzistencijalne svakodnevice preživljavanja (komad kruha, kanistar za vodu, staklenku sa kafom...). Prostor instalacije postaje prostor samog života. Devedesetih godina u Sarajevu, na tragičan i sarkastičan način, realiziran je avangardni san o potpunom izjednačavanju umjetnosti i života. Umijeće preživljavanja i umijeće rekreacije iz destrukcije postali su jedno. Sarajevske ruševine postale su elementi budućih instalacija: Ante Jurić i Zoran Bogdanović iz spaljene Pošte sakupljaju ostatke sa zgarišta, Petar Waldegg cigle sa ruševina kuća kao materijal svojih budućih skulptura, Alma Suljević preoblikuje uništeni tramvaj u alegorijsku *Kentauromahiju*, listovi ratnog "Oslobođenja" grade istanjena tijela *Svjedoka postojanja* Nusreta Pašića (po kojima je čitava izložba dobila svoje ime)...

Zoran Bogdanović, *Memory of people*

Ante Jurić, *Sarajevski pucanj*

Ponovno osvajanje prostora – prostor koji oblikuje

Osim što se instalacijom može 'zarobiti' i ograničiti jedan prostorni segment i izgraditi jedan mikrokozmos "ovdje i sada", instalacija može nastati i samom intervencijom u već zadati prostorni okvir, u zatečenu prostornu situaciju koja sama, nerijetko, nosi određeni simbolički potencijal. Prepoznao je to i Jannis Kounnelis prilikom posjete Sarajevu (2004.) kada za prostor svog djelovanja odabire razorenu gradsku Vijećnicu – biblioteku gdje gotovo minimalistički intervenira uzidavanjem blokova, cigli, knjiga, jutenih vreća... između lukova atrija spaljene Biblioteke.

Potrebu ponovnog osvajanja prostora osjetili su i mladi umjetnici neposredno nakon rata kada je u okviru programa Soros centra za savremenu umjetnost, koji je osnovan u Sarajevu 1996. godine, organiziran niz uličnih akcija-izložbi, poput performansa-šetnje sredinom Titove ulice, u samom centru grada, uz posebnu dozvolu i privremeno obustavljanje prometa (Anela Šabić i Suzana Cerić, 1997). Prostor se može i iznova osvajati na virtualan način, kako to tematizira mladi banjalučki umjetnik Mladen Miljanović u okviru projekta *Artattack*. Strategijama karakterističnim za vojnu sintaksu, Miljanović 'osvaja', 'napada' i 'prodire' u prostore velikih svjetskih galerija (Tate Modern, London; The New Gallery, Calgary), povezujući istovremeno i svoja ranija iskustva vojnika-umjetnika; kasarne – galerije; discipline duha-discipline tijela, ali i zatvoreni sistem umjetničkog tržišta i galerijskog sustava. Rezultat ovog konceptualnog projekta su tlocrti izabranih muzeja sa iscrtanim strategijama "vojnih" manevara osvajanja prostora za izložbu.

Na jednoj od prvih zajedničkih izložbi mladih umjetnika nakon rata (izložba grupe Maxumim, u gradskoj galeriji Collegium artisticum pod nazivom "Mi smo stigli", 1998. godine) grupa umjetnika od kojih je većina tek završila sarajevsku Akademiju likovnih umjetnosti, izvodi trodnevni performans krečenja zidova galerije u bijelo kao simbolični čin novog početka. (Inicijalnu platformu za djelovanje mladih neposredno nakon rata organizirao je Centar za savremenu umjetnost Sarajevo i kroz formiranje multimedijske laboratorije Pro.ba, kafe-galerije So.ba, a osobito značajno bilo je uspostavljanje nagrade za mladog umjetnika – "Zvono".)

Damir Nikšić, *Most Wanted*

Genius loci – kao prostor koji oblikuje

Usud određenog vremena i određenog prostora središnja je tema u razumijevanju vlastitog identiteta kod umjetnika koji svoj izraz oblikuju upravo u ratnim i poratnim godinama. Otvara se pri tome pitanje "povijesnog vremena" (Panofsky) - vremena koje nikada nije isto u različitim dijelovima svijeta neovisno o njegovoj, izvanjski, identičnoj vremenskoj protežitosti. Umjetnici u svome iskazu koriste različite medije i oblikovne postupke, mada često koriste način oblikovanja karakterističan za instalaciju: sučeljavanje, citatnost, kolažnu montažu, fragmentiranje ranije cjeline i sastavljanje novih sklopova. Nebojša Šerić Shoba digitalnim fotografijama različitih dimenzija portretira nekadašnja velika bojišta i mjesta stradanja koja su oblikovala lik suvremene političke zbilje: Auschwitz, Galipolje, Gerniku, Leningrad, Verdun, Mostar, New York... (ciklus: *Battlefields*). Poput napuštenih industrijskih postrojenja u konceptualnoj fotografiji Bernda i Hille Becher, ovi nijemi portreti rječito kazuju o pogubnim razmjerima ljudskih utopija i dehumanizacije. Pukim sučeljavanjem (jukstaponiranjem) u navedenom ciklusu fotografija, kao i u njegovom najpoznatijem foto-diptihu: *Sarajevo-Monte Carlo* (1998.) gdje se autobiografski sučeljava kao civil-turista u monde-

Jedan od najboljih video radova nastalih nakon posljednjeg rata je rad Damira Nikšića *If I wasn't Muslim* u kojem autor znalački i u konceptu vrlo usklađeno citira melodiju, žanrovske elemente i scensku dramaturgiju poznatog broadwajskog mjuzikla *Violinista na krovu*. Putem citatnosti, u tragično-ironijskoj distanci, Nikšić je otvorio pitanje vlastitog identiteta i jednakopravnosti demokracije u svijetu kojeg oblikuju dominantno zapadne vrijednosti.

nom gradu i kao vojnik Armije BiH, Shoba minimalističkom poetikom upisuje vlastito iskustvo u nesretno tkanje političke historije 20. stoljeća, obilježene u velikoj mjeri oprečnim silama pobjedonosnih otkrića, s jedne, i destrukcije, s druge strane.

Jedan od najboljih video radova nastalih nakon posljednjeg rata je rad Damira Nikšića *If I wasn't Muslim* u kojem autor znalački i u konceptu vrlo usklađeno citira melodiju, žanrovske elemente i scensku dramaturgiju poznatog broadwajskog mjuzikla *Violinista na krovu*. Putem citatnosti, u tragično-ironijskoj distanci, Nikšić je otvorio pitanje vlastitog identiteta i jednakopravnosti demokracije u svijetu kojeg oblikuju dominantno zapadne vrijednosti. Više nije u pitanju oblikovni prostor – prostor u nastajanju jedne instalacije, već prostor koji oblikuje i određuje svaku pojedinačnu egzistenciju: prostor rođenja, *genius* loci kao središnji oblikovni topos.

U šestosatnom video-performansu, sarajevska umjetnica Maja Bajević reže platno na kojem je bila iscrtana karta nekadašnje Jugoslavije i od njega šiva novu haljinu "po svojoj mjeri" (*Dressed Up*, 1999.). Fragmentiranje i razaranje tkanine, kao metafore raspada prostora nekadašnje države, novo "prekrajanje" granica, "šavovi" koji podsjećaju na još nezacijeljene ožiljke rata prerastaju u jedan sasvim osoban, autobiografski diskurs u kojem iskustvo rata postaje nečim što se trajno nosi na/u svome tijelu. Prostor, sada kao politička kategorija, prerasta u intimno iskustvo.

Značaj intimnih priča i osobnog razumijevanja historijskih događaja u određenom prostoru i u određenoj vremenskoj epohi, otvorit će i netom inicirani projekt ARK Underground (Jusuf Hadžifejzović) unutar kojeg bi se u bivšem protuatomskom skloništu izgrađenom za Tita i njegove najbliže suradnike nedaleko Fojnice (1953.-1979.), na 6.500 km^2 prostora, 280 metara ispod zemlje, trebala održati 2011. godine prva bijenalna smotra suvremene evropske umjetnosti.

Kao i u tadašnjoj literarnoj ili kazališnoj produkciji, i u likovnim umjetnostima je u ratnim godinama postojala potreba da se o tom osobitom iskustvu ispriča priča, da se stvori nešto što će nastaviti živjeti svoj život i što će imati ne samo terapeutsku vrijednost već će biti i branom protiv relativizacija činjenica i vrijednosti. "Nikada se u Sarajevu nije više čitalo ni više pisalo nego u ratu", zapisao je Zlatko Topčić u osvrtu na literarnu produkciju u ratnom periodu, "i nikada pisci nisu neposrednije osjećali uobrazilju o važnosti onoga što rade."

Estetsko iskustvo suvremena teorija predlaže kao model iskustva istine. Estetsko iskustvo, riječima Vattima, prihvaća da "istina ima posla s intenzivnim nakupinama smisla", a umjetnost je predložena kao primjereni model za stvarnost suvremenog doba jer se upravo u umjetnosti priznaje različitost i otpor silama ujednačavanja" (Welsch). Na takav otpor silama izjednačavanja pozvao je 1992./93. godine Zoran Bogdanović frizom fotografija poginulih i ubijenih, isječenih sa posmrtnih oglasa u sarajevskoj dnevnoj štampi, a preko njih je ispisao "Memory of people" i postavio stolicu koja poziva na suočenje, uz zvuk radioemisije "Pokidane veze" u kojoj ljudi traže svoje najmilije, izgubljene u vihoru rata. Desetak godina kasnije, tako nas oslovljava i Tarik Samarah fotografijama srebreničkih tabuta i nedavno, Safet Zec velikim licima patnje, izloženim u spaljenoj sarajevskoj Vijećnici (2007.).

Maja Bajević, *Dressed Up*

Kao i u tadašnjoj literarnoj ili kazališnoj produkciji, i u likovnim umjetnostima je u ratnim godinama postojala potreba da se o tom osobitom iskustvu ispriča priča, da se stvori nešto što će nastaviti živjeti svoj život i što će imati ne samo terapeutsku vrijednost već će biti i branom protiv relativizacija činjenica i vrijednosti. "Nikada se u Sarajevu nije više čitalo ni više pisalo nego u ratu", zapisao je Zlatko Topčić u osvrtu na literarnu produkciju u ratnom periodu, "i nikada pisci nisu neposrednije osjećali uobrazilju o važnosti onoga što rade."

Iako veliki broj bh. umjetnika mlađe generacije danas živi i djeluje izvan Bosne i Hercegovine, pitanja i problemi koje su otvorili u umjetničkoj produkciji devedestih godina danas se rekontekstualiziraju u širem, evropskom kontekstu unutar kojih radovi Kurta i Plaste (*Greetings for Europe*, 2005.), Šejle Kamerić (*Bosnian Girl*) ili Damira Nikšića (*Caravan of Dreams, Cravate à la Bosniaque*) dotiču neka od najosjetljivijih pitanja savremenog evropskog društveno-političkog i kulturnog života. Za razliku od medijskog uprizorenja bh. tragedije, slike rata u suvremenoj bh. umjetnosti otkrivaju slojevite "nakupine smisla" i pružaju otpor silama ujednačavanja.

JEZIČNE OSOBITOSTI PISMA RESUL-AGE I SULEJMANA AGIĆA KNEZU I DUBROVAČKOJ GOSPODI IZ 1675.

(SIGN 1984ª, BR. 12A [1675; SIGN. 1984ª, BR. 12A])

Piše: **Amira Džibrić**

APSTRAKT
Sačuvana krajišnička pisma datiraju iz 15., 16. i 17. stoljeća, a ima i onih koja su pisana u prvoj polovini 19. stoljeća. Pisma su pisana bosanskim narodnim jezikom, većinom bosančicom (ikavski ili ijekavski ako potječu iz Hercegovine) i predstavljaju dokumente od neprocjenjive važnosti. Jezične osobitosti ovih pisama, važne su, ne samo za proučavanje historije pismenosti Bošnjaka, već i za razvoj njihove kulture uopće.
Bosančica je pismo kojim se stoljećima pisalo u Bosni, ali padom Bosne pod tursku vlast, bosančica postaje podložna ortografskim promjenama. Proučavanjem jezičnih osobitosti Pisma Resul-age i Sulejmana Agića knezu i dubrovačkoj gospodi iz 1675., namjera nam je da ukažemo na bitne odlike svakoga od jezičnih nivoa.

Ključne riječi: krajišničko pismo, štokavsko narječje, bosančica, fonetske osobitosti, morfološke osobitosti, sintaksičke osobitosti, leksika

1. Uvod

O jezičnim osobitostima krajišničkih pisama pisano je malo ili nimalo. Oni koji su se interesirali za ova pisma, uglavnom su ih sagledavali sa historijskoga i književnohistorijskog aspekta, ali ne i sa lingvističkoga i ukazali na to u kolikoj mjeri jezične činjenice na unutarjezičnome planu dovode do ukrštanja staroslavenskoga/(staro)bosanskoga/(staro)hrvatskoga i narodnog jezika 17. vijeka, ali i do početaka standardizacije jezika.[1]

Ovaj rad analizira jezične osobitosti pisane građe na rukopisnoj bosančici sačuvane u Pismu Resul-age i Sulejmana Agića knezu i dubrovačkoj gospodi iz 1675. godine. Analizom pisma ukazat ćemo na bitne odlike fonetskoga, morfološkoga, sintaksičkoga i leksičkog nivoa.

Krajišnička pisma su pisma Bošnjaka, krajišnika[2], pisana u uslovima nimalo lijepoga življenja[3] na krajini, granici tadašnjega Bosanskog pašaluka prema banskoj Hrvatskoj i Austriji na sjeveru i sjeverozapadu, Primorju (mletačkom i austrijskom) na jugozapadu, zatim prema Dubrovniku na jugu i Crnoj Gori na istoku.

U njima se, pored podataka o životu u ovome periodu, ostavljeni i broji podaci o bosanskome narodnom jeziku.

Većina pisama koja je sačuvana potječe iz 15., 16. i 17. stoljeća, a neka od njih su pisana u prvoj polovini 19. stoljeća. Sva pisma su pisana bosanskim narodnim jezikom, većinom bosančicom (ikavski ili ijekavski ako potječu iz Hercegovine) i predstavljaju dokumente od neprocjenjive važnosti. Jezične osobitosti ovih pisama, važne su, ne samo za proučavanje historije pismenosti Bošnjaka, već i za razvoj njihove kulture uopće.

Pismo Resul- age i Sulejmana Agića knezu i dubrovačkoj gospodi iz 1675.; sign 1984ª, br. 12ª [1675; sign. 1984ª, br. 12ª]

1) mnogo·pr(esv)ietlo · i plemenito · i svake · časti · i časne
2) fale · dostoiniem · g(ospodi)nu · knezu · i gospodi · dubrovačkoi
3) pridraziem · priateliem · i dobrohotiocem · moiem
4) ō(d) nas · resul · age · suleiman · agiĵa v.d.p. a potom
5) v.p.g. minute · dni · primismo · počtovanu · knigu · na od-
6) govor ·po koioi · sve · razumiesmo · ĉo nam · pišuĵi · izradi
7) rečep · čelebie · baranina · da ne buduĵi mu · oni · dužnik ·
8) iz pulie · došo · draga · gospodo · da ako · uviek · ne doĵie ·
9) tot · valia · da i to poĵie · vaše ie · p.g. varda · teme-
10) litu · pravdu · činilo · ako · rečenoga · dužnika · nie · stoie ·
11) gnegova · dobra · koia su · daržana · da za gnega · dug plate ·
12) koi se · dužnik · do·bio · u ruke · pravde · i metnut · u tam-
13) licu · i ne plativši · duga · opeta ga · činili · pustit
14) a za drugoga · dužnika · paskoia · govoreĵi · čegoviĵie
15) paskoie · er · ie · vele · paskoia · v.p.g. možie · potanko · izi-
16) skati · i koie · i čegoviĵie · i u vašoi · kančalerii · upi-
17) sani · gnihova · imena · a naiposlie može se iznaĵ · pitav-
18) ši · koi ie · paskoie · u šĵiavstvu · u ocignu · bio · to ĵe
19) se · i iznaĵ · i zato vi se · moleĵi · sarčano · da varhu · rečene
20) stvari · providite · i pravdu · učinite · zaĉo · u hapsu ·
21) ovoga · čovieka · ne mogu · daržati · a opet · ne bih · uzo ·
22) kad · ovdi · doĵie · g(ospodi)n · paša · da bi · izišo · pridda gn · k
23) ko · govori · da hoĵie · i pitat · od gnega · arz · da ide · na

[1] U posljednje vrijeme lingvističkim istraživanjima krajišničkih pisama bavile su se Amira Turbić-Hadžagić i Lejla Nakaš (Jezik i grafija krajišničkih pisama - doktorska disertacija).

[2] Krajišnik-ratnik, graničar, stanovnik krajine koji je po potrebi i vojnik koji se bori sa neprijateljima preko granice

[3] Krajišnički način života i ratovanja sastojao se u čestim upadima u tuđu teritoriju, pljačkanju, zarobljavanju, ali i suočavanjem sa istim takvim pojavama sa druge strane i odupiranje njima. Posljedice takvoga načina života, razmjena i otkup zarobljenika, udaja ili ženidba preko granice ili rješavanje nekih drugih pograničnih sporova i slično, zahtijevalo je obraćanje onoj drugoj strani radi dogovora.
Pisma su pisali Bošnjaci,vojni zapovjednici, ali i begovi, poznate historijske ličnosti toga doba, ljudi po imetku bogatiji i osrednje bogati, pa čak i zarobljenici i žene.
Pretpostavlja se da su pisma diktirana, ali prema krajišničkoj narodnoj epskoj pjesmi, koju mnogi dovode u vezu sa ovim pismima, nisu sva pisma diktirana. Mnoga su pisali bošnjački krajišnički junaci, što svjedoči o njihovoj pismenosti.

24) portu · za izvadit · emer · za gnegovo · na kužiat · ĉo · to ·
25) nami · nikako · ne bi · drago · bilo zato vi · sarčano · pripo-
26) ručuiemo · buduſi · v.p.g. mudro · koie ſe · sve potanko
27) razabrati · i učiniti · sve · mirno · i zato · na ovu · če-
28) kamo · odgovor · i ako smo · mi · ĉo · dobri · na ove · strane
29) možete se · u nas · pouzdati · ne drugo · bog vi · veselio
30) i u gospoctvu · uzdaržo.
31) iz novoga · na parvi · oktumbra · 1675.[4]

2. O pismu

Pismo Resul age i Sulejmana Agića knezu i dubrovačkoj gospodi, napisano je u Novome 1. oktobra 1675. godine. Ovo je jedno od velikoga broja krajišničkih pisama upućenih Dubrovniku i dubrovačkoj gospodi. Pismo govori o zarobljenicima, eventualnim greškama pri zatvaranju nedužnih ljudi, njihovome otkupu i izbavljenju iz tamnice. Zato, Resulaga i Sulejman Agić, mole kneza i dubrovačku gospodu: "stvari. providite. i pravdu. učinite"/20/.
Pismo je napisano po sljedećem obrascu:
a) početno obraćanje adresatu (sa iskazivanjem poštovanja i divljenja)
b) sadržaj pisma
c) kraj pisma (završava se sa lijepim željama)
d) datum (grad, dan, mjesec i godina)
Pisano je na štokavskome području, bosančicom, u 1. licu, subjektivno, sa naglašenim upravnim govorom.

3. Pismo i pravopis

3.1. Pismo je pisano bosančicom[5], sa jednim staroslavenskim slovom đervom (ʃ).
3.2. Staroslavenski grafem đerv (ʃ) u pismu označava glas ć i đ.
3.2.1. ʃ>ć: agiʃa /4/, pišuʃi /6/, buduʃi /7, 26/, govoreʃi /14/, iznaʃ /17, 19/, šʃiavstvu /18/, ʃe/18, 26/, moleʃi /19/, hoʃie/23/.
3.2.2. ʃ>đ : doʃie /8, 22/, poʃie /9/.
3.3. Bosančica nema grafema nj, pa ga obilježava sa gn:
gn>nj: gnegova /11/, gnega /11, 23/, gnihova /17/, ocignu /18/, gn /22/, gnegovo /24/.
3.4. Grafija sadrži primjere u kojima jednan isti grafem služi za obilježavanje jednoga ili dva glasa.
3.4.1. Riječi u kojima je: i=i: gospodi /2/, činili /13/, pustit /13/, imena /17/, bio /12, 18/, iznaʃ /19/, izišo /22/, govori /23/, ide /23/, izvadit /24/, veselio /29/.
3.4.2. Riječi u kojima je i=j: dostoiniem /2/, dubrovačkoi /2/, pridraziem /3/, priateliem /3/, moiem /3/, suleiman /4/, koioi /6/, ie /9, 15, 18/, stoie /10/, koia /11/, koi /12/, paskoia /14, 15/, paskoie /15, 18/, možie /15/, koie /16, 26/, naiposlie /17/, kužiat /24/, priporučuiemo /26/.
3.4.3. Riječi u kojima je č=č: časti /1/, časne/1/, dubrovačkoi /2/, čelebie /7/, činilo /10/, rečenoga /10/, činili /13/, čegoviʃie /14, 16/, sarčano /19, 25/, rečene /19/, učinite /2o/, čovieka /21/, priporučuiemo /25, 26/, učiniti /27/, čekamo /28/.
3.4.4. Riječi u kojima je č=c: kančalerii /16/.
3.4.5. Riječi u kojima je č=dž: Rečep /7/.
3.5. Znak ĉ (šta) upotrebljava se za obilježavanje konsonantske grupe št: ĉo /6, 24, 28/.
3.6. Konsonantska grupa št zamijenjena je konsonantskom grupom čt: počtovanu /5/.
3.7. Konsonantska grupa hv obilježava se grafemom f: fale /2/.
3.8. Grafemi šʃ upotrebljavaju se za obilježavanje konsonantske grupe šć: šʃiavstvu /18/.
3.9. Konsonantska grupa mn obilježava se grafemima ml: tamlica /12-13/.
3.10. Konsonantska grupa ts obilježava se grafemom c: gospoctvu / 30/.
3.11. Vokalno r obilježava se sa ar: baranina /7/, varda/9/, daržano /11/, sarčano /19, 25/, varhu /19/, daržati /21/, uzdaržo /30/, parvi /31/.
3.12. U tekstu pisma je prisutno nekoliko načina skraćivanja riječi. Tu je pokazana veza krajišničkih pisama sa srednjovjekovnom pismenošću.

[4] Transliteracija pisma obavljena prema vlastitom čitanju Amire Turbić-Hadžagić.
[5] Bosančica je pismo kojim se stoljećima pisalo u Bosni, ali padom Bosne pod tursku vlast, bosančica postaje podložna ortografskim promjenama.

3.12.1. Skraćivanje se vrši tako što se početak i kraj riječi riječi stiskaju i nestaje sredina:
pr(esvi)ietlo /2/, g(ospodi)n /22/.
3.12.2. Skraćivanje se vrši natpisivanjem: g(ospodi)nu /2/.
3.12.3. Prisutno je potpuno skraćivanje skupa riječi, jedinice skraćenice se pišu odvojeno, a iza svake skraćene riječi piše se tačka: v.d.p. v(ele) d(ragom) p(resvietlome) /4/, v.p.g. v(eledragom) p(resvietlome) g(ospodinu) /5, 15, 26/, p.g. p(oštovani) g(ospodin) /9/.
3.13. Pismo nema velikih slova. Vlastite (lične) imenice pišu se malim slovom.
3.13.1. Lična imena i prezimena pišu se malim slovom: resul aga /4/, suleiman agiĵa /4/, rečep čelebie /7/, paskoie /14/.
3.13.2. Toponimi i etnici se pišu malim slovom: baranin /7/, pulie /8/, portu /24/, iz novoga /31/.
3.14. Rastavljanje riječi na kraju reda izvršeno je na vokalu ili konsonantskoj skupini teškoj za izgovor: teme-litu /9-10/, izi-skati /15-16/, upi-sani/16-17/, ka-ko /22-23/, pripo-ručuemo /25-26/, če-kamo /27-28/, od-govor /5-6/, tam-licu /12-13/, pitav-ši /17-18/.
3.15. Polusloženice se ne pišu sa crticom: resul aga /4/.
3.16. Tekst pisan sa jasno naglašenim marginama sa svih strana.
3.17. U tekstu ne postoje bjeline između riječi. Umjesto bjelina nalazimo tačke.
3.17.1. Tačke nisu uvijek pisane poslije svake riječi, nego poslije sintaksema: (na odgovor/5-6/, iz pulie /8/); sintagmi: (časne fale /1-2/, rečene stvari /19-20/); akcenatske cjeline: (koia se/11/, koi se /12/, u nas /29/), ili grupe riječi: (naiposlie može se iznaĵ /17/).

4. Fonetsko-fonološke osobitosti

4.1. U tekstu je izvršena zamjena jata.
4.1.1. Jat se u riječima reflektira sa ie: presvietlo /1/, razumiesmo /6/, uviek /8/, ie /9, 15/, nie /10/, stoie /10/, naiposlie /17/, paskoie /18/, čoviek /21/, preporučiemo /26/.
4.1.2. Ikavska zamjena jata prisutna u jednoj riječi: ovdi /22/.
4.2. Vokalska grupa ao, eo u glagolskome pridjevu radnome m.r. sažima se u: o: došo /8/, uzo /21/, izišo /22/, uzdaržo /30/.
4.3. Prisutne su alternacije fonema u riječima.
4.3.1. Prisutna jotovanje u glagolima: ne doĵie /87, poĵie /9/, da hoĵite /23/.
4.3.2. Prisutna prva palatalizacija: dubrovačkoi /1/, dužnika /10, 14/, dužnik /7, 12/:
4.3.3. Prisutno gubljenje konsonanata: časne /1/.
4.4. Izmijenjeno l u o na kraju glagolskoga pridjeva radnog m.r.: došo /8/, bio /12/, uzo /21/, izišo /22/, veselio /29/, uzdaržo /30/.
4.5. Infinitiv se piše na dva načina: sa ili bez vokala i u infinitivu.
4.5.1. Infinitiv sa vokalom i u infinitivu: pustiti /13/, iziskati /15-16/, daržati /21/, razabrati /27/, učiniti /27/, pouzdati /29/.
4.5.2. Infinitiv bez vokala i u infinitivu: pitat /23/, izvadit /24/.

5. Morfološke osobitosti

5.1. Na morfološkome nivou prisutne su sve vrste riječi (izuzev uzvika). Njihova osnovna podjela je na promjenjive i nepromjenjive. Njihovi oblici imaju odlike novijih crta, sa gramatičkim kategorijama koje danas imaju. Od promjenjivih vrsta riječi najzastupljenije su imenice, zatim glagoli i zamjenice, pa pridjevi. Najmanje je brojeva. Izuzev uzvika, nailazimo na sve vrste nepromjenjivih riječi. Najviše je priloga.

5.2.Imenice

5.2.1. Prisutne su imenice sve tri vrste: -a vrste, -e vrste, -i vrste. Jasno su učljive gramatičke kategorije roda, broja i padeža.
5.2.2. Imenice -a vrste
5.2.2.1. Imenice muškoga roda -a vrste su najbrojnije: gospodinu /2, D jd./, knezu /2, D jd./, priateliem /3, D jd./, dobrohotiocem /3 D jd./, resul /4 G jd./, suleiman agiĵ /4 G jd./, dni /5 N mn./, odgovor /5-6 A jd./, rečep /7, N jd./, dužnik /7, 12, N jd./, dužnika /10, A jd./, dužnika /14, G jd./, baranina /7, G jd./, duga /13, G jd./, paskoia /14, G jd./, paskoie /15, 18, N jd/, hapsu /20, L jd./, čovieka /21 G jd./, gospodin /22 N jd./, arz /23, N jd./, odgovor /28, A, jd/, bog /29, N jd./, oktumbra /31, G jd./, novog /31, G jd/.
5.2.2.2. Imenice srednjega roda -a vrste nisu zastupljene u velikome broju: imena /17, N mn./, gospoctvu /30, D jd./, šĵiavstvu /18, L jd./.
5.2.3. Imenice e vrste
5.2.3.1. Imenice ženskoga roda -e vrste: fale /2, G jd./, gospodi /2, D jd./, minute / 5, N mn./, knigu /5, A jd/, pulie /8, G jd. /, gospodo /8, V jd./, pravdu /10, A jd./, ruke /12, A jd./, pravde /12, G jd./, tamlicu /12-13 L/, kančalerii/16, L jd./, pravdu /20, A jd./, portu /24, A jd./, strane /28, A jd./.
5.2.3.2. Imenice muškoga roda -e vrste: age /4, G jd/, paša /22, N jd./.
5.2.4. Imenice -i vrste
5.2.4.1. Imenice ženskoga roda -i vrste nisu zastupljene u velikome broju: časti /1 G jd./, stvari /20, A mn./.
5.2.5. U tekstu nalazimo konkretne (stvarne, predmetne) i apstraktne (nestvarne, mislene) imenice.
5.2.5.1. Konkretne (stvarne, predmetne) imenice: gospodinu /2, D jd./, knezu /2, D jd./, priateliem /3, D jd:/, resul /4, G jd./, suleiman agiĵ /4, G jd./, rečep /7, N jd./, čovieka /21, G jd./, ruke /12, A jd./, age /4, G jd./, paša /22, N jd./.
5.2.5.2. Apstraktne (nestvarne, mislene) imenice: dni /5, N mn./, odgovor /5-6, A jd./, duga /13, G jd./, fale /2, G jd./, minute /5, N mn./, pravde /12, G jd./, časti /1, G jd./, stvari /20, A mn./.
5.2.6. S obzirom na značenjski opseg, u tekstu nalazimo vlastite (osobne, lične) i opće imenice.
5.2.6.1. Vlastite (osobne, lične) imenice su: resul /4, G jd./, suleiman agiĵ /4, G jd./, rečep čelebie /7, N jd./, baranin /7, N jd./, novoga /31, G jd./, pulie /8, G jd./, paskoia /14, G jd.).
5.2.6.2. Opće imenice: gospodinu /2, D jd./, knezu /2, D jd./, priateliem /3, D jd./, odgovor /5-6, A jd./, dužnik /7, 12, N jd./, čovieka /21, G jd./, ruke /12, A jd./, age /4, G jd/, paša /22, N jd./.
5.2.6.3. Zbirna imenica u tekstu gospodi /2, D jd./ javlja se u nekoliko oblika.

5.3. Zamjenice

5.3.1. Zamjenice se kao i u savremenome bosanskom jeziku javljaju u punome (naglašenom) i skraćenome (nenaglašenom) obliku. Imaju gramatičke kategorije roda, broja i padeža.
5.3.1.1. Lične zamjenice: nas /4, G mn./, nam /6, D mn./, mu /D jd./,

gnega /11 A jd./, ga /13, A jd./, vi (19, N jd./, gn / 22, A jd./, gnega /23, G jd./, gnegovo /24, A jd./, nami /25, D mn./, vi /25, N mn./, mi /28, N mn./, nas /29, A mn./.
5.3.1.2. Opće zamjenice: svake /1, G jd./, sve /6, 26, 27, A jd./.
5.3.1.3. Prisvojne zamjenice: moiem /3, D jd./, vaše /9, N jd./, vašoi /16, L jd./, gnihova /17 N mn./.
5.3.1.4. Upitno-odnosne zamjenice: koioi /6, L jd./, ĉo /6, 24, 28, N jd./, koia /11 N jd./, koie /16, N jd./, koi /12, 18, N jd./.
5.3.1.5. Pokazne zamjenice: oni (dužnik) /7, N jd./, to /9, N jd./, to /18, 25, A jd./, ovoga /21, A jd./, to /24, N jd./, ovu /27, A jd./, ove /28, A jd./.
5.3.2. Lična zamjenica 1.l. mn. upotrijebljena je u dativu dva puta, jednom u punome obliku (nami /25/), a jednom u skraćenome (nam /6/).
5.3.3. Lična zamjenica 3.l. jd. upotrijebljena je u akuzativu tri puta, jednom u punome obliku (gnega /11,/), a dva puta u skraćenom (ga /13/, gn /22/).
5.3.4. Zamjenica vi u akuzativu glasi vi, umjesto vas (bog vi veselio /29/.

5.4. Glagoli
5.4.1. Glagoli se javljaju u različitim oblicima. Glagolski oblici su sa nastavcima koje danas imamo.
5.4.1.1. Aorist: primismo /5, 1.l. mn./, razumiesmo /6, 1.l. mn./, izaradi /6, 3.l. jd./.
5.4.1.2. Glagolski prilog sadašnji: pišuĵi /6, 26/, buduĵi /7/, govoreĵi /14/.
5.4.1.3. Glagolski prilog prošli: plativši /13/, pitavši /17-18/.
5.4.1.4. Glagolski pridjev radni: došo /8, jd., m.r./, činilo /10, jd., sr.r./, bio /12, jd.,m.r./, činili /13, mn., m.r./, veselio /29, jd. m.r. /.
5.4.1.5. Glagolski pridjev trpni: rečenoga /10, jd., m.r./, daržana /11, mn. ž.r./, metnut /12, m.r., jd./, upisani /17, mn. m.r./.
5.4.1.6. Prezent: ne doĵie /8, 3.l. jd./, poĵie /9, 3.l. jd./, providite /20, 2.l. mn./, ne mogu /21, 1.l. jd./, učinite /20, 2.l. mn./, ide /23, 3.l. jd./, govori /23, 3.l. jd./, hoĵite /23, 3.l. jd./, preporučuiemo /26, 1.l. mn./, čekamo /27-28, 1.l. mn./, uzdaržo /30, 3.l. jd./.
5.4.1.7. Infinitiv (sa ili bez samoglasnika i u nastavku): pustit /13/, iziskati /15-16/, daržati /21/, pitat /23/, izvadit /24/, učiniti /27/, pouzdati /29/.
5.4.1.8. Potencijal: bih uzo /21, 1.l. jd./, bi izišo /22, 3.l. jd./.
5.4.1.9. Futur I: ĵe razabrati /27, 3.l. jd. m.r./, ĵe se iznaĵ /18-19, 3l. jd. sr.r./.
5.4.1.10. Perfekat: ie bio /18, 3.l. jd. m.r./, činili pustit /13, 3.l. mn. m.r./.

5.5. Pridjevi
5.5.1. Pridjevi nisu zastupljeni u velikome broju. U tekstu ih ima osam.
5.5.2. Prisvojni pridjevi: dubrovačkoi /2, D jd./.
5.5.3. Opisni pridjevi: časne /1, G jd. ž.r./, dostoiniem /2, D jd. m.r./, pridraziem /3, D jd. m.r./, počtovanu /5, A jd. ž.r./, draga /8, V jd. ž.r./, temelitu /9-10, A jd. ž.r./.

5.6. Brojevi
5.6.1. U tekstu nema mnogo brojeva, svega dva. Oba broja su redna: drugoga /14, G m.r./, parvi /31, A m.r./.

5.7. Prilozi
5.7.1. Zastupljene su skoro sve vrste priloga.
5.7.1.1. Prilozi za način: potanko /15, 26/, drago /15/, sarčano /25/, mirno /27/, nikako /25/.
5.7.1.2. Prilozi za vrijeme: naiposlie /15/, potom /4/, uviek /8/.
5.7.1.3. Prilozi za mjesto: varhu /19/, ovdi /22/.
5.7.1.4. Prilog za uzrok: zato/19/.

5.8. Prijedlozi
o(d) uz G /4/, na uz A /5-6, 31/, za uz A /14/, u uz L /16, 18/, pridda uz A /22/.

5.9. Riječce
Riječca ne javlja se četiri puta uz glagole: ne buduĵi /7/, ne doĵie /8/, ne mogu /21/, ne bih /21/.

5.10. Veznici
5.10.1. Najčešći veznik u pismu je veznik i. Pojavljuje se 19 puta.
5.10.1.1. Veznik i vezuje dvije sintakseme: pr(esv)ietlo i plemenito /1/, razabrati i učiniti /27/...
5.10.1.2. Veznik i vezuje dvije ili više sintagmi: svake časti i časne fale /1-2/, g(ospodi)nu knezu i gospodi dubrovačkoi /2/, pridraziem priateliem i dobrohotiocem moiem /3/...
5.10.1.3. Veznik i vezuje dvije ili više rečenica: (...) varhu rečene stvari providite i pravdu učinite /19-20/; (...) sve potanko razabrati i učiniti sve mirno (...) /26-27/; (...) bog vas veselio i u gospoctvu uzdaržo (...) /29-30/. (Primjera ima još.)
5.10.2. Veznik što: (...) sve razumiesmo čo nam pišuĵi izradi rečep čelebie (...) /6-7/.
5.10.3. Veznik da: (...) vi se moleĵi sarčano da varhu rečene stvari providite.../19/.
5.10.4. Veznik kad: (...) kad ovdi doĵie g(ospodi)n paša (...) /22/.
5.10.5. Veznik ako: (...) ako rečenoga dužnika nie stoie gnegova dobra (...) /10-11/.
5.10.6. Veznik a: (...) a za drugoga dužnika (...) /14/.

5.11. Duži oblici genitiva i akuzativa
5.11.1. Prisutni su duži oblici genitiva i akuzativa pridjeva i zamjenica m.r. kao i brojeva. Duži oblici potvrđuju činjenicu da duži oblici ovih riječi imaju višestoljetnu tradiciju u bosanskome jeziku: rečenoga dužnika /10, A/, drugoga dužnika /14, A/, ovoga čovieka /21, A/, iz novoga /31, G/, od gnega /23, G/, nami /25, D/.

5.12. Tvorba riječi
5.12.1. Složenice: mnogo presvietlo /1/, dobrohotiocem /3/, velepoštovani, v.p. /5/.
5.12.2. Pridraziem (komparativ pridjeva drag).

6. Sintaksičke osobitosti

6.1. U rečenicama je uobičajen red riječi atribut-imenica:
Svake časti /1/, časne fale /1-2/, dostoiniem g(ospodin)u /2/, pridraziem priateliem /3/, počtovanu knigu /5/, drag gospodo /8/, temelitu pravdu /9-10/, rečenoga dužnika /10/, gnegova dobra /11/, drugoga dužnika /14/, vašoi kančalerii /16/, gnihova imena /17/, rečene stvari /19/, ovoga čovieka /21/, ove strane /28/.

6.2. U nekoliko slučajeva je prisutna i inverzija: gospodi dubrovačkoi /2/, dobrohotiocem moiem /3/, ne bi drago bilo /25/...
6.3. U pismu se mogu prepoznati neke vrste nezavisnosloženih rečenica:
6.3.1. Sastavna rečenica. (...) bog vi veselio i u gospoctvu uzdaržo /29-30/.
6.3.2. Suprotna rečenica: (...) koi se dužnik do bio u ruke pravde metnut u tamlicu i ne plativši duga opeta ga činili pustiti /12-13/.
6.4. U pismu se mogu prepoznati neke vrste zavisnosloženih rečenica:
6.4.1. Objekatska rečenica: (...) i zato vi se moleĵi da varhu rečene stvari providite i pravdu uičinite /19-20/, sve razumiesmo ĉo nam pišuĵi izradi rečep čelebie /6-7/.
6.4.2. Vremenska rečenica: (...) kad ovdi doĵie g(ospodi)n paša da bi izišo pridda gn /22/.
6.4.3. Uzročna rečenica: (...) to nami nikako ne bi drago bilo zato vi sarčano priporučuiemo /24-25-26/.
6.4.4. Uslovna rečenica: (...) ako smo mi ĉo dobri na ove strane možete se u nas pouzdati /28-29/.
6.5.5. Atributska rečenica:(...) primismo počtovanu knigu na odgovor po koioi sve razumi-
esmo /5-6/.
6.5.6. Namjerna rečenica : (...) i pitat od gnega arz da ide na portu za izvadit emer /23-24/.

7. Leksika

U leksici je najviše domaćih riječi, ali kontaktima sa drugim narodima i zemljama došlo je i do prodiranja stranih riječi u narodni govor, kao i njihovo prilagođavanje fonetskom i morfološkom sistemu.
7.1. Turcizmi
U ovome pismu primjetan je uticaj turskoga jezika: aga/4/ (gospodar, prvak, veleposjednik), paša /22/ (turska plemićka titula), emer /24/ (zapovijed, naredba), arz /23/ (arzuhal, molba, žalba), porta/24/ (diplomatski naziv za tursku vladu).

7.2. Frazemi
U ruke pravde /12/.
7.3. Pismo / knjiga
Pismo se zamjenjuje riječju kniga što upućuje na vezu krajišničkih pisama sa krajišničkom epskom pjesmom: knigu /5/.

8. Zaključak

Analizom jezičnih osobitosti Pisma Resul- age i Sulejmana Agića knezu i dubrovačkoj gospodi iz 1675. godine, možemo zaključiti sljedeće:

8.1. Pismo i pravopis
1. Staroslavenski grafem đerv (ĵ) u pismu označava glas ć i đ.
2. Latiničnim slovima gn obilježava se nj.
3. Isti grafem služi za obilježavanje jednog ili dva glasa: i=i, i=j.
4. Grafemom č obilježena su tri glasa: č, c, dž.
5. Znak ĉ (šta) upotrebljava se za obilježavanje konsonantske grupe št.
6. Konsonantska grupa št zamijenjena je konsonantskom grupom čt.
7. Konsonantska grupa hv obilježava se grafemom f.
8. Grafemi šĵ upotrebljavaju se za obilježavanje konsonantske grupe šć.
9. Konsonantska grupa mn obilježava se grafemom ml, a ts grafemom c.
10. Vokalno r obilježava se sa ar.
11. U tekstu pisma prisutno je nekoliko načina skraćivanja riječi. Tu je pokazana veza krajišničkih pisama sa srednjovjekovnom pismenošću.

8.2. Fonetsko-fonološke osobitosti
1. Jat se u riječima reflektira sa ie ili i.
2. Vokalska grupa ao, eo u glagolskom pridjevu radnom m.r. sažima se u o.
3. Prisutne su alternacije konsonanata u riječima: jotovanje u glagolima, prva palatalizacija u imenicama i pridjevima, gubljenje konsonanata u pridjevima, izmijenjeno l u o na kraju glagolskog pridjeva radnog m.r.
4. Pisanje oblika infinitiva na dva načina: sa ili bez vokala i u nastavku.

8.3. Morfološke osobitosti
1. Na morfološkome planu prisutne su sve vrste riječi (izuzev uzvika). Njihovi oblici imaju odlike novijih crta sa gramatičkim kategorijama koje imaju danas.
2. Zamjenice se kao i u savremenome bosanskom jeziku javljaju u punome (naglašenom) i skraćenome (nenaglašenom) obliku. Imaju gramatičke kategorije roda, broja i padeža.
3. Glagoli se javljaju u različitim oblicima i sa nastavcima koje imaju i danas.
4. Prisutni duži oblici genitiva i akuzativa pridjeva i zamjenica m.r. kao i brojeva. Duži oblici potvrđuju činjenicu da duži oblici ovih riječi imaju višestoljetnu tradiciju u bosanskome jeziku.

8.4. Sintaksičke osobitosti
1. Sintaksa sadrži crte koje imamo i danas.
2. U rečenicama je bio uobičajen red riječi atribut-imenica, ali i i invezija.
3. U pismu se mogu prepoznati vrste nezavisnosloženih i zavisnosloženih rečenica.

8.5. Leksičke osobitosti
1. U leksici prisutni turcizmi.
2. Pismo se zamjenjuje riječju kniga što upućuje na vezu krajišničkih pisama sa krajišničkom epskom pjesmom.

9. Literatura

1. Dizdar, M. (1996). Stari bosanski tekstovi. Sarajevo: Alef.
2. Gabrić-Bagarić, D. (2005). Crkvenoslavensko i narodno u bosansko-hercegovačkim epigrafskim spomenicima od 12. do 18. stoljeća. Drugi Hercigonjin zbornik. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
3. Jahić, Dž. (1999). Trilogija o bosanskome jeziku. Sarajevo: Linguos.
4. Jahić, Dž., Halilović S. i Palić I. (2009. Gramatika bosanskog jezika. Zenica: Dom štampe.
4. Kuna, H. (1973). Bosanski rukopisni kodeksi u svjetlu južnoslavenskih redakcija staroslavenskog jezika. Zenica: Muzeja grada Zenice.
5. Turbić-Hadžagić, A. (2005). Latinična transliteracija krajišičkih pisama, Gradovrh, časopis za književno-jezična, društvena i prirodnoznanstvena pitanja. Matica hrvatska, god. II, br.2, Tuzla.
6. Turbić-Hadžagić, A. (2005). Bosanski književni jezik (Prvi razvojni period od 9. do 15. stoljeća) Bosanski jezik. Časopis za kulturu bosanskoga književnog jezika. Tuzla: Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli.

BULBULI & ISMET KURTOVIĆ: URBANI 'HRVATSKI' SEVDAH

Piše: **Damir Horvat Zacskai**

Prije nepunih godinu dana, na našim se prostorima pojavilo nešto izuzetno i izvanredno. Plod je to hvalevrijednih, zajedničkih napora svih dionika ovoga rijetkog ostvarenja: album sevdaha 'Bulbuli', a objavilo ga je Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske 'Preporod'.

Slušanje ove glazbe doista je vrhunaravno iskustvo i prijeko potreban doživljaj. Na žalost ova glazbena svečanost u nas, kako izgleda, prolazi dosta neprimjetno i neodječno. Zašto je tome tako?

Osjećajući bilo suvremenosti naših dana, mi redovito ostajemo zatečeni, neugodno iznenađeni, pa čak i prezreni. Što se događa s pjesmom i glazbenim ukusom? Možemo se mi zaklinjati koliko god hoćemo da je sto ljudi sa sto ćudi, ali nam mnoga ta ćud ne može biti po volji. U poplavi svakojakih inačica suvrememenih 'derivata' narodne ili izvorne narodne glazbe (izvorne: znači one koja ima svoju baštinu, tradiciju, koja ima dušu svoje povijesti i povijest svoje duše!) mi moramo utvrditi bar mjestimične brane, ustave, tom urbanom zlu, turbo folku, jezivom vajkanju *pevaljaka* i takozvanoj 'ćirilici'. Jer očito je da nam nitko od susjednih naroda (što je česta, netočna teza) ne natura to bolesno, jadno iživljavanje i beznadno otupljivanje osjećaja: naturamo ga sami sebi.

Naime, evo (ne)zgodnih tvrdnji jednoga malo istočnijeg glazbobrižnika iz 1926. Danas vrlo daleke nam godine, no ... eto što piše Vladimir R. Đorđević: *'Danas je pevanje u našoj narodnoj masi u strašnome stanju. Ono ne samo da se ne razvija nego kržlja. Peva se prosto koješta. Po varošima je ono što se peva u narodnoj masi neizdrživo ... pa, ako ma i najmanje imate osećanja za lepotu pesama i njihovog izvođenja, vi morate zatvoriti uši da ne slušate.'* Događa li nam se navedeno i danas zbog toga što smo neoprezni, lakovjerni i površni? Da. To nam dokazuju vrhunska glazbena ostvarenja kakvo je i ovo koje spominjemo. Mehki, umilni sevdah bulbula ili sjeta slavuja.

Kad govorimo o sevdahu, trebamo se svakako zapitati što nam o toj riječi govore dostupni rječnici hrvatskog jezika. Klaić nam govori kako je sevdah ljubav, milovanje, ljubavna čežnja, strast, zanos, vatrena želja i duboko nagnuće, dok je karasevdah tuga, turobnost i melankolija. Rječnik leksikografskog zavoda, označujući je regionalizmom, navodi samo jednu riječ za sevdah: ljubav. Anićev nam enciklopedijski rječnik hrvatskog jezika iznova nudi malo više sevdaha, i o njemu zbori kao o ljubavi, ljubavnoj čežnji i zanosu.

Dočim je sevdalinka po Bratoljubu Klaiću ljubavna pjesma tugaljivog i čeznutljivog ugođaja (sa snažnim istočnjačkim muzičkim motivima), Anić nam je opisuje kao lirsku ljubavnu solističku pjesmu bosanskohercegovačkih muslimana, a leksikografski rječnik govori o njoj kao o bošnjačkoj lirskoj ljubavnoj pjesmi, tugaljiva tona i s primjesama istočnjačke melodike.

Mi tvrdimo da nas cajke 'razgaljuju', da nam omogućuju ispuh viška energije, da nam pomažu da se opustimo. Ako je to i točno, pitanje je što nam nakon takovih doživljaja osim kajanja i glavobolje ostaje? No nije to najgore. Najgore je to što naše uši postaju sve neosjetljivije na sve one ljepote i glazbene podražaje zbog kojih ih i imamo. Tako nam imalo zahtjevnije riječi postaju 'teške', sjetna melodija 'predosadna', a da ne govorimo o smislu, o poantama tih glazbenih doživljaja. Slušajući glazbu, naime, mi se otvaramo svijetu i on nama, i taj se obred zbiva u našoj svagdašnjici kao i plima i oseka mora. I tako stvara zlatni rez. Našu nadu. Našu vjeru. I postaje naš *raison d'etre*.

Turbofolk imaju, a imat će i dalje, svi narodi ovoga svijeta, i zato je vrlo značajno istaknuti jednu od osnovnih razlika između sevdaha i turbofolka. Pokušat ću je ovako izraziti: ako je, a jest, turbofolk onaj prečac koji nas nagoni da se, u trenucima kad se prepuštamo osjećajnosti, u nama rasprskava brana emocija i kriterija, i bujica osjećaja divlje šiklja, neobazriva na sve ono od čega su osjećaji izatkani, onda je sevdah, a zasigurno jest, gorski potok koji vrluda oštrim kamenjem i dostojanstveno se prepušta radosti svojih slapova, dopuštajući nam da osjetimo prpošnu čipku njegovih brzaca i dušu ispunimo mudrim mirom njegovih dubokih tišaka u sjenama visokih, drevnih krošanja

No što je to, osim ljubavi i svega onoga što iz nje izvire i u njoj se uspokojuje, ono što sevdah čini tako divnom glazbom? Čini nam se da su to još dvoje stvari: melodičnost i melizam. Melodičnost u hrvatskom jeziku doživljavamo kao blagozvučnost i blagoglasje, kao arioznost ili pjevnost i to je osnovna čar koja plijeni naša ćutila svojom vrsnošću. Druga je odlika sevdalinki vrlo često melizma ili melizam. Prepoznajemo ga kao dulji niz tonova koji se pjeva nad jednim slogom teksta, čime se obogaćuje i ukrašuje melodijska linija, tj. jednosložno ispjevavanje dijela pjesme ili pripjeva, u kojem čar pjevnosti iznose samoglasnici, čime pjevači iskazuju najfinije mogućnosti svoga glasa i svoju glazbenu produhovljenost.

A tako čine i Bulbuli.

Uz samo biće glazbe, ono što svakako valja objeručke podržati i pohvaliti kao izniman uspjeh ovoga ostvarenja aranžmani su i produkcija Ismeta Kurtovića i njegovih su-

radnika. Ismet je Kurtović očito htio ovim sevdalinkama dati svjetski, gospodski štih, u čemu je u potpunosti uspio te sevdah ovdje funkcionira kao suvereni dio i glazbene suvremenosti i muzičke baštine svijeta. Ovakve se glazbe ne bi stidjela nijedna koncertna dvorana, a ponosio bi se njome i Madisson Garden, i Olympia ili Royal Albert Hall. Tko god!

Zborsko je pjevanje, dakako, svečanije, uzvišenije i stoga malo kruće od uobičajenoga sevdaha u kojemu pjesmu vodi samo jedan glas, bez pratećih ili zborskih glasova, pa tako ima neposredniji dodir s našim uhom i brže ulazi u našu glazbenu čulnost i opažajnost. Lakše i brže do nas dopire. Ovaj pak sevdah Bulbula i Kurtovića doima se doista nesvakidašnje: svojom voluminoznošću, pregrštom divnih glasova (anđeosko/melečkih) on se na nas nadvija kao sklona nam ali ozbiljna ljepota kojoj se valja u potpunosti prepustiti i u nju uroniti, upijajući je polako, smjerno i strpljivo.

Za divno čudo, igrajući se sa suvremenim glazbenim trendovima, upreplićući i new age etno s jazzy i pop/rock utjecajima, u pristupima, Kurtović se (a stari je to mačak!) vješto uspijeva oduprijeti dojmu opće plošnosti, 'uštirkanog revijskog' i suhoparno komornog ugođaja zvuka. Bezličnosti u kojoj se i prečesto utapaju produkcije visokog standarda. On se doista ne utapa u pličinama plošnosti suvremenih etno-amalgama, nego se iz njih izdiže maštovitim i pronicavim uplitanjem u srž tkiva ljepote ovog glazbenog izričaja. Tako je učinio ono što je netko već odavno trebao: podario je sevdahu urbano ruho i univerzalni dignitet. Podario mu je dostojanstvo pred 'bijelim svijetom', onu vrstu iskaza kojom se doista može ponositi - svojim veličajnim, a krhkim bićem te autohtonimi i jedinstvenim sebstvom. Prekrasni glasovi ovoga zbora, a napose četiriju vodećih vokala (zar bi ih bio grijeh, uza možebitnu skrušenost oliti skromnost, pitam se, spomenuti?) iznose u naravi jedinstvenu i osebujnu sevdalinku tako krepko i čujno, tako krotko i predano, a tako moćno i uvjerljivo da se ovakvim sevdahom i sevdalinkom Bošnjaci mogu dičiti kao jednim od najsjajnijih dragulja u kruni svoje kulture.

Za divno čudo, igrajući se sa suvremenim glazbenim trendovima, upreplićući i new age etno s jazzy i pop/rock utjecajima, u pristupima, Kurtović se (a stari je to mačak!) vješto uspijeva oduprijeti dojmu opće plošnosti, 'uštirkanog revijskog' i suhoparno komornog ugođaja zvuka. Bezličnosti u kojoj se i prečesto utapaju produkcije visokog standarda.

Valja svakako pohvaliti maestralno likovno ruho omota ovog glazbenog bisera. Majstor je, dakako, Igor Kordej. No, kako ništa, ruku na srce, nije savršeno, evo i nekih prigovora. Premda je pristup svakom odabiru doista subjektivna stvar osobnih pogleda i načela, ipak se ne možemo oteti dojmu da je pjesma 'Oj djevojko džidžo moja' (iako joj aranžman prpošan) na ovaj cd zalutala nauštrb nezaboravnog 'Hasanagina sevdaha', s čijim se riječima i melodijom rijetko koji sevdah može uspoređivati, osim, možda, tako sjetnog, a tako ljupkog i kratkog teksta 'Ne ašikuj, Mujo'.

Što se pak pjesme 'Zapjevala bulbul (čitaj *šojka*) ptica) tiče, nije nam jasno zašto nema završnog dijela teksta (a objavljen je cijeli npr. u '101 sevdalinki' Zijada Fuke), te se do njega može doći gdje god tko hoće. Nećemo, naravno, spominjati sve one koji različito tumače ili iznose poantu u ovoj pjesmi (Silvana Armenulić nekad, Dertum danas itd.) Zašto štovateljima sevdaha uskraćivati uvriježeni doživljaj i opterećivati ih besmislenim dvojbama?! Udala se a nije se 'ni stigla okrenuti'! Kako? Zašto. U čemu je stvar? Stoga se u ovom slučaju moramo prisjetiti stare poslovice 'zlatom piše ...'. Ili se radi o hrabroj autocenzuri smisla?

Naposljetku, pored svih pohvala aranžmanima i produkciji, valja bona fide upozoriti na vokale ponekad preblizu srednjem registru, pa zvuče zagušeno jer im nedostaje tek malo zraka, što se najviše primjećuje u pjesmi 'Jutros mi je ruža procvjetala'. No ove su napomene ovdje možda tek stoga da ovaj tekst ne bude odveć hvalopjevan.

Tako ovo ostvarenje bez dvojbi možemo proglasiti hrvatskim urbanim sevdahom, ne zato da bi istakli uspješnu integraciju muslimansko-bošnjačkog glazbenog izričaja u hrvatsku kulturu, nego da bi istaknuli kako je umjetnički i religijski iskaz duhovnosti sveopća, zajednička baština i perspektiva sviju nas, a napose nam prožimanje kultura, ljudskosti i umjetnosti treba na našim raspućima i razmeđama, u našim raspršenim svijestima, koje samo međusobnim prožimanjem i ispreplitanjem mogu dosegnuti naše duše i naš život oplemeniti ovostranim i onostranim – a prije svega ljudskošću.

Ovaj i ovakav cd odavno nam je bio potreban. On oplemenjuje, nadahnjuje i dobrohotne te pozornije slušatelje jednostavno osvježava nutrinom svoga daha i blagosilja svojom ljepotom.

Stoga je najmanja pohvala ovom ostvarenju činjenica kako je ono veliki doprinos hrvatskoj i svjetskoj kulturi uopće.

Ženski pjevački zbor Bulbuli (foto Radomir Sarađen)

KRIZA I MEDIJI

Piše: **Sead Alić**

Svako se od nas barem jednom čudio nevjerojatnom skladu ptica koje lete u jatu ili koordiniranosti jata malih morskih ribica. Čudo nepoznatog oblika komuniciranja dalo je tim bićima mogućnost da budu jedinke i da istovremeno nepogrešivo slijede svoju zajednicu. Nijedno od tih bića ne donose odluku, a odluke o skretanju, mijenjanju pravca, povratku, promjeni brzine i sl. očigledno postoje. Kao da im je sredina u kojoj žive, more ili zrak, dalo dovoljno blagovremenih informacija na temelju kojih je moguća zajednička istovremena odluka. Kao da su ta bića priključena na neki prirodni medij koji određuje umjesto njih što, kada, na koji način i kojom brzinom učiniti.

Elektronički masmediji određuju ponašanje većine suvremenoga svjetskoga građanstva. Otvoreno ili prikriveno oblikuju svijest svojih konzumenata. U dobu slike svijeta, novinari moćnih elektroničkih medija manje-više igraju svoje uloge, ne propitkujući previše i ne zadirući u područja koja bi mogla izazvati bure i oluje. Ovakva podjela uloga rezultira krajnjim osjećajem nemoći običnog gledatelja/građanina, odnosno osjećajem nevidljive podijeljenosti na one koji su u posjedu Medija i Istine i ostatka koji u svemu eventualno može participirati na razini sudjelovanja u nekom glupom show programu, odazivajući se na ulične ankete ili natječući se u kakvu sumnjivom kvizu. Mali ili veliki mediji stvaraju male ili velike, lokalne ili svjetske krize. Istovremeno i svaka kriza sukladno svojoj veličini i znakovitosti, utječe na medije. Nešto se mijenja. U načinu govora. U pristupu novinara, U diskursu... Kriza u medije unosi nove matrice. Mijenjaju se točke gledišta. Logika nevolje navodi rečenice prema gledatelju/čitatelju/slušatelju - kao subjektu. U zraku se osjeća tegoba uzdužno-poprečnog kresanja. Smanjena količina novca u opticaju smanjuje količinu glume u izjavama političara i komentarima novinara. Kriza je sama objasnila političarima da nisu domaćinski gospodarili s prikupljanim porezima, odnosno budžetom. Novinari im to više ne moraju objašnjavati. Karakteristika je krize da novinari upravo sada rade ono što više ne trebaju a što manje-više nisu radili na vrijeme. Pojavljuju se znaci medijskih igara s političarima. Oni koji su do sada bili igrači i koristili medije poput lutaka na koncu, odjednom su se našli u situaciji običnih besplatno unajmljenih marioneta koje zabavljaju gledatelje reklamnih poruka (i onoga između njih što se pretenciozno naziva programom).

Kriza je donijela svojevrsno rasterećenje: novinari više ne moraju sudjelovati u proizvodnji kolektivne (političke) laži. I dok jednima to izgleda kao nada u nove istinskije oblike medijskih posredovanja. Drugi već pronalaze nove okove u koje se novinari neskloni slobodi već upliću. Kriza onemogućuje održavanje do u beskraj sustava bezočnog ponavljanja neistina kao oblik usađivanja poželjnog mišljenja u glave gledatelja kao potencijalnih građanina. Jednom, kada je ponestalo sredstava za plaće, mirovine, otplate prispjelih kamata i sl. igra osmjeha na ekranu, igra obećanja, lažne sigurnosti i obranaških napada – gubi tlo pod nogama. Osmjeh koji je nudio lažnu sigurnost morao je otići iz političkog života. Na dnu državne blagajne ne funkcionira čak niti magija najboljeg političkog slogana ovih prostora – zna se.

Najveći paradoks krize u tome je da joj se može vjerovati. Ona onemogućuje hitre estradno-političke akcije, sprječava emitiranje tvrdoglavosti u *prime timeu*, stavlja u pitanje načine koji su do sada bili neupitni. Razlog zašto tek sada gotovo svakodnevno na svjetlo dana isplivavaju nevjerojatni oblici zaobilaženja zakonske procedure, oblika plemenskog povezivanja interesa partija i javnih (državnih) poduzeća nije u tome što su novinari odjednom shvatili da mogu biti i novinari. Stvar nije niti u tome da su neke institucije 'proradile'. Ključni razlog je promjena diskursa u medijima do kojeg je došlo nastupom novog inspicijenta u kazalištu – dolaskom krize. Ono što je u ranijim situacijama prolazilo, u doba krize postaje problem. Iscrpljena populacija danas teško prihvaća (ranije prešutno prihvaćano) opravdanje da ako se i krade, važno je da Hrvat krade, pa da sve ostaje u Hrvatskoj.

Šutnja o telefonskim kablovima koje smo svi mi plaćali a koje sada nama naplaćuju korporacije pri samom je kraju. Uvodni skandali s direktoricama (koje su direktorice valjda zato što znaju koji je direktan put do kreveta još većih direktora) – početak su rađanja svijesti o korporacijama koje nam oduzimaju naše, da bi nam onda široka osmjeha dijelili

sponzorske mrvice; koje otpuštaju radnike da bi se brzo nakon toga hvalili velikim zaradama; koji nas poput divljaka namamljuju na nove modele mobitela u aranžmanima koji nikada do kraja nisu jasno određeni; koji nam prodaju sekunde naših razgovora kroz mrežu koju smo uglavnom sami financirali.

Kriza je prijatelj društva na sličan način na koji je bolest prijateljica organizma. Ona nam jasno daje do znanja gdje smo prekardašili. Tijelo se buni na mnogo načina a poremećaj u jednom dijelu organizma i te kako će uzdrmati i druge dijelove i cjelinu. Dok smo zdravi dovoljno je da nam dalekovidnicama šalju dovoljne količine *happy end* osmjeha naizgled sigurnih premijera, osmjeha koji mogu u nama povremeno buditi navijačke političke strasti. Kad nam kriza sjedne za vrat, osmjeh razvučen preko cijelog ekrana može samo izazvati bijes.

Kriza sužava i inače uvijek prisutno polje razrađenih igara između političkih stranaka. U vremenima prije krize uhvaćeni s prstom u pekmezu odmah bi sugerirao medijima kako je riječ o podvali suprotne političke opcije. Medijska kratka pamet, zaborav naroda i ponavljanja uhvaćenog s prstima u pekmezu o podvali, uskoro bi uhvaćenoga pretvorili u žrtvu. Sada još poznatiju. Kriza sužava manevarski prostor. Nasukane u plićaku danas je teško uvjeriti da im je potreban most preko tog plićaka (samo zato što je netko unaokolo pokupovao zemlju). Prag tolerancije spušten je do onih razina na koje politička retorika nije navikla i na kojima se ne snalazi.

Kriza onemogućuje održavanje do u beskraj sustava bezočnog ponavljanja neistina kao oblik usađivanja poželjnog mišljenja u glave gledatelja kao potencijalnih građanina. Jednom, kada je ponestalo sredstava za plaće, mirovine, otplate prispjelih kamata i sl. igra osmjeha na ekranu, igra obećanja, lažne sigurnosti i obranaških napada – gubi tlo pod nogama. Osmjeh koji je nudio lažnu sigurnost morao je otići iz političkog života. Na dnu državne blagajne ne funkcionira čak niti magija najboljeg političkog slogana ovih prostora – zna se.

Kriza će dovesti do usporedbi perspektiva. Iz podrumskog stana s par tisuća mjesečne plaće (nerijetko i mnogo manje) ne može se niti do staračkoga doma. Perspektiva Kulmerovih dvora je drukčija – odozgo se ne vide tisuće koje rade za minimalce i stotine tvrtki kojima se plaća s odgodama plaćanja koje ih mogu uništiti. Trojanski rat napravio je konje od nas. Probudili smo se s više partija, više titoidnih predsjednika, sada s gotovo otvorenim prakticiranjem korupcije, nepotizma i rodijaštva. Jednopartijska se nesreća umnožila brzinom masmedija. U perspektivi inače neodrživo stanje, bilo je moguće kreirati - masmedijskim umnažanjem mita o konačnoj neovisnosti. U realitetu, ispod mitskog sloja ponavljanja uvijek istih obrazaca, iza ritmova bubnjeva i lakonotnih pozivanja na gene – krio se proces osiromašenja čitave jedne generacije. Profit se počeo kriti iza odrednice – hrvatsko. Oni koji su privatizirali porušenu zemlju prvi su krenuli u trgovinu s onima koji su zemlju rušili.

Raspadanja tvornica, ljudi na ulici, lažna obećanja, korupcija kao osnovno načelo poslovanja s državnom birokracijom (nositeljicom najvećih poslova u državi) – sve to u vremenu krize počinje govoriti jezikom koji se čisti od ideologija. Hrvatska da, govori kriza, ali takva Hrvatska koja može opstati... Javna je tajna da iza mnogih poslovnih carstava stoje ove ili one političke garniture ili pojedinci. Dok poslovna carstva zarađuju (a to i nije teško uz toliko informacija i natječaja) političari namještaju svoja lica za proizvodnju ovakvih ili onakvih nacionalno obojenih emocija. Kriza, međutim, polako ali sigurno počinje skidati maske, nazivati stvari pravim imenima, otkrivati jednu po jednu javnu tajnu. Umnožena politička laž laži kao takvoj daje pravo javnosti. Neutemeljena ili promašena odluka nekog ministra gospodarstva (donesena bez konzultiranja, rasprave, razgovora, protuargumenata) – postaje nametnutom odlukom čija je sila za vremena. Ona se održava ne svojom logikom, nego neravnomjernom raspodjelom medijskog prostora za predstavljača i kritičare. Javne su tajne zapravo naše prešutno pristajanje na prevaru. Kada kriza unese pitanja u naše pristajanje toleriranja prevare, tajne će se pretvoriti u viceve, a oni će voditi do razine sprdanja. Svako je zlo ograničenoga dometa. Umnoženo, dizajnirano, nerijetko pretvoreno u zabavu, ono u početku uvijek ima veliku šansu ovladati sredinom u kojoj se pojavljuje. Ali...

Svaka je kriza prvenstveno prouzrokovana potrebom preraspodjele medijskog prostora između političkih, ekonomskih, religijskih i kulturnih aktera/činitelja/grupa/klasa društva. Kao što se samo s medijima narod mogao u rat povesti, bez medija se narod iz rata ne može izvesti.

Kriza pomaže razumjeti medije.

Razumijevanje medija početak je novoga doba.

Uloga Islamskih informativnih novina Preporod u afirmaciji kulturnog identiteta Bošnjaka

Piše: **Dželaludin Hodžić**

1. Uvod: povijesni kontekst

U dugom periodu koji se promatra (skoro tri decenije) bilo je, razumljivo, niz značajnih društveno – političkih događaja, inicijativa, potresa i kretanja. Ovdje nas, međutim, primarno zanima onaj dio tih događaja koji se odnosi na dijalog o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji i druga pitanja koja se odnose na status naroda, međunacionalne odnose, ustavni položaj, kulturu, obrazovanje. Preciznije, zanimaju nas ona pitanja koja određuju stepen slobode i integracije jedne grupe (Bošnjaka) u širu zajednicu (SFR Jugoslaviju) i, povratno, odnos i tretman te zajednice naročito njenog političkog establishmenta i zvaničnih stavova prema grupi o kojoj je riječ.[1] Iako se u 19. stoljeću bilježi postojanje ideje i svijesti o bošnjačkom identitetu (a ne muslimanskom), o čemu svjedoči i činovnički proračunat pokušaj Benjamina Kallaya na uspostavljanju bošnjačkog nacionalnog koncepta koji pod Bošnjacima podrazumijeva sve stanovnike Bosne i Hercegovine takav koncept ipak nije prihvaćen. Razlog tome ponajviše leži u činjenici realnog i prisutnog snažnog uticaja religijske kompomente u formiranju identiteta lokalnog stanovništva (kršćanstvo, hrišćanstvo, islam). U takvom razvoju događaja i Bošnjaci u 20. stoljeće ulaze nacionalno nedovoljno osviješteni. Otuda dominira i realitetom postaje njihovo figuriranje pod skupnim nazivom "muslimani", a ne "Bošnjaci".[2]

Drugi svjetski rat okončan je tokom rujna 1945. godine. Nakon kratkog perioda monarhije već 29.11.1945. Ustavotvorna skupština donosi odluku o (i formalnom) ukidanju monarhije i mijenja ime države u Federativna narodna republika Jugoslavija.[3] Iako su principi AVNOJ-a i ZAVNOBIH - a podrazumijevali ravnopravnost naroda državne zajednice odnosno, da Bosna i Hercegovina neće biti ni hrvatska ni srpska ni muslimanska već i srpska i hrvatska i muslimanska, muslimani se već na prvim koracima izgradnje novog državno-pravnog poretka suočavaju sa nepriznavanjem i podređenim statusom. Pokazuje to slikovito i slučaj Huseina Husage Čišića. On je kao učesnik Ustavotvorne skupštine podnio amandman o unošenju šestog grba koji bi simbolizirao Muslimane/Bošnjake u smislu njihove potpune konstitutivnosti u zajednici naroda nove državne zajednice. Amandman nije prihvaćen a Husein Čišić jedini je glasao protiv predloženog Ustava FNRJ. Kako su se tretirali takvi i slični pokušaji borbe Bošnjaka za ravnopravnost govori i činjenica da se o tom slučaju i Huseinu Čišiću znalo vrlo malo i to u uskom intelektualnom krugu. Uprkos znatnom doprinosu Bošnjaka narodnooslobodilačkoj borbi, o čemu govore brojni podaci o Bošnjacima narodnim herojima, posebnim bošnjačkim četama i jedinicama već na prvim ustavno-političkim koracima izgradnje nove državne zajednice i društvenih vrijednosti Bošnjaci nailaze na stare probleme, predrasude i nepriznavanje. Proći će četvrt stoljeća od okončanja Drugog svjetskog rata do prerastanja iz malog u veliko M odnosno priznanja nacionalne posebnosti i konstitutivnosti Bošnjaka u SFR Jugoslaviji. Tom činu formalnog priznanja koji se dogodio popisom stanovništva 1971. godine prethodi, po mnogima, jedna od ključnih kadrovskih promjena i smjena generacija na političkoj sceni tadašnje Jugoslavije. Naime, smjena Aleksandra Rankovića 1966. godine ne znači samo personalnu promjenu. Ona simbolizira kraj mračnijeg doba unutrašnjih političkih i uopće društvenih odnosa socijalističke Jugoslavije i smatra se otvaranjem prostora za relaksiranja političkih prilika, ukupnog ambijenta i razvoj demokratskog socijalizma.[4]

Slučajno ili ne, brzo nakon tih promjena dolazi i do novih značajnih događaja na društveno-političkoj sceni Jugoslavije: 1968. godine događaju se studentski protesti, a 1971. tzv. hrvatsko proljeće. Iako su i jedan i drugi događaj represivno ugušeni, odnosno birokratski sankcionirani, oni najavljuju neke nove odnose i razvoj događaja. Godine 1971. događa se značajan (posebno za Bošnjake) popis stanovništva, a već 1974. godine na snazi je novi Ustav SFRJ koji jača autonomnost republika i pokrajina i koji će devedesetih godina prošlog stoljeća, prema većini analitičara, omogućiti pravno utemeljen zahtjev za samostalnošću republika i tako disoluciju SFRJ. U takvom političkom uređenju, u komunističkom, jednopartijskom, represivnom sistemu, u društvu opterećenom neriješenim nacionalnim pitanjima 1970. godine događa se pokretanje i izdavanje islamskih informativnih novina Preporod.

2. Islamske informativne novine Preporod – afirmacija bošnjačke kulture, posebnosti i samosvijesti (1970. – 1990.)

Pojava Islamskih informativnih novina Preporod kulturna[5] je činjenica po sebi. Ta činjenica naročito dolazi do izražaja u društveno – političkim prilikama i ambijentu kakvi su vladali u Jugoslaviji tih godina. Preporod je tada bio više od novine. On je predstavljao svojevrsnu nacionalnu tribinu. Samo pokretanje Preporoda rezultat je demokratizacije društva i nešto li-

1 Raspravu o nacionalnom identitetu (i identitetu uopće) otežavaju ozbiljne terminološke poteškoće. Stoga bi trebalo na početku razdvojiti bliske ali različite pojmove: pojam etnički, koji ide uz etničke zajednice i pojam nacionalni, koji stoji uz naciju i nacionalni identitet. Etničke grupe, pri tome, označavaju grupu ljudi koji dijele zajednički identitet na temelju posebnih vrijednosti, jezika, tradicije, kulture i povijesnog kontinuiteta u osjećanju pripadnosti. Entiteti/pojmovi nacije i nacionalnog identiteta nastaju i razvijaju se u vremenu modernog razvoja društva na svim poljima čovjekovog djelovanja. U tom razvoju izgradnja nacionalnog postaje jedan od temeljnih kolektivnih identificiranja/identiteta i prerasta u centralni mehanizam integracija u globalizirajućem svijetu. Prema: Vrcan Srđan, *Čitanje kulture*, Zarez, br. 50., str. 8.-9.

2 Filandra, Šaćir, *Bošnjačka politika u XX. Stoljeću, str. 15.-17*, Sejtarija, Sarajevo 1998. godine

3 Imamović, Mustafa, *Historija Bošnjaka*, BZK Preporod, Sarajevo 2006. godine

4 O tom periodu i događajima više u: Imamović Mustafa, nav. djelo. Može biti zanimljivo usporediti i sa autorima koji su na neposredan način bili uključeni i sudionici njvažnijih političkih procesa i odluka tog vremena (npr. Tripalo, Mika, Hrvtasko proljeće, II izdanje, Globus, zagreb 1989. godine)

5 Kultura u najširem, sociološkom smislu, predstavlja višeznačan pojam. Ta slojevitost znači i razlike i neslaganja u preciznom definiranju onoga što jeste kultura. Tako se u relevantnoj literaturi može naći preko stotinu definicija ovog pojma. Broj relevantnih definicija kulture ukazuje, dakle, na složenost pojma odnosno svih činilaca koji utiču na njegovo formiranje i razvoj. Prema: Vrcan, Srđan, Čitanje kulture, Zarez br. 50., str. 8. i 9.

beralnijih odnosa koji traju od kraja 60-ih godina. Međutim, Preporod nije samo posljedica izvanjskih prilika, on je i rezultat napora bošnjačke inteligencije tog vremena da na adekvatan i vjerodostojan način izbori mjesto i ravnopravnost svoga naroda u zajednici naroda i kultura u Jugoslaviji. Preporod je u to vrijeme mnogo više od glasila uleme i strogo vjerskog lista. On osvjetljava i predstavlja islam kao temelj bošnjačke kulture i posebnosti. Preporod poručuje da Bošnjaka nema izvan islama te svojim izlaženjem i tekstovima sudjeluje i znatnim dijelom formira novi val nacionalnog, kulturnog i vjerskog preporoda Bošnjaka.[6] Bošnjaci ga doživljavaju kao još jedan korak na putu uspravljanja i potpune ravnopravnosti sa narodima BiH i Jugoslavije.[7] U vremenu neposredno prije i nakon početka izlaženja Preporoda niz kulturnih postignuća najavljuju i pokreću taj novi kulturni val, kojem Preporod daje posebnu dimenziju i snagu.

Naime, 1968. godine pojavljuje se djelo Salima Ćerića pod nazivom *Muslimani srpskohrvatskog jezika*. Slijedeće 1969. godine knjiga Atifa Purivatre *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, a 1971. godine pojavljuje se *Behar – književnohistorijska monografija* autora Muhsina Rizvića. Iste godine izlazi i knjiga Muhameda Hadžijahića *Od tradicije do identiteta*. Već 1972. godine pojavljuje se i prvo izdanje *Biserja – pregleda muslimanske književnosti* Alije Isakovića. Dio je to naslova knjiga koje čine i iniciraju drugi bošnjački preporod.[8] Treba li naglašavati da su autori upravo navedenih djela u većoj ili manjoj mjeri doprinijeli pojavi Preporoda i svojim tekstovima, tih godina i kasnije, pomogli u profilaciji Preporoda i potvrdi njegove nacionalne dimenzije i značaja. Uostalom, Preporod u to vrijeme predstavlja jedino glasilo Bošnjaka takve vrste uopće u Jugoslaviji. On je sam glasnik i glasilo preporoda koji se začinje. Jedan od najzaslužnijih ljudi za pokretanje Preporoda i njegov prvi i dugogodišnji glavni urednik prepoznat je kao jedan od nosilaca drugog bošnjačkog preporoda koji, kako je već rečeno, tih godina počinje. Tako koncipiran, nošen mladim i ambicioznim ljudima, intelektualcima koji nemaju kopleks manje vrijednosti, brzo će po svojim počecima steći neprijatelje i, razumije se, preuzeti u potpunosti obavezu odbrane islama i Bošnjaka od zlonamjernih napada i krivog prikazivanja.[9] Prvi broj Preporoda izašao je u rujnu 1970. godine kao glasilo "staleške organizacije službenika islamske zajednice" odnosno Udruženja Ilmijje. Kao nosilac projekta i prvi glavni urednik lista, razumijevajući značaj događaja u kojem sudjeluje i snagu promjena koje dolaze, Husein Đozo u prvom uvodniku piše: "...Islamska zajednica u ovom trenutku prolazi kroz veoma važan i dosta složen period svog svestranog razvoja. Ona se nalazi pred čitavim nizom neobično značajnih historijskih procesa

> Treba istaći da je Preporod i u teškim uvjetima agresije na Bosnu i Hercegovinu i najvećim iskušenjima po biološki opstanak Bošnjaka nastavio sa izlaženjem i doprinio borbi za opstojnost BiH i Bošnjaka u njoj. Preporodovi urednici, ali i novinari i saradnici višestruko su zadužili Bošnjake i svakako zauzimaju značajno mjesto u njihovom pamćenju. Četiri decenije kontinuiranog prisustva među čitateljima, preko devet stotina brojeva, desetine hiljada stranica, naslova, tekstova i priloga predstavljaju, vjerovatno, nedostižan izazov za pisane medije u Bosni i Hercegovini.

(...) nije, isto tako, manje važan proces prerastanja iz malog u veliko M (...) kao proces izlaženja iz okvira uskog i zatvorenog vida vjerskog postojanja."[10]

lako nacionalno priznanje, koje će svoje ozbiljenje doživjeti na popisu stanovništva, u jeku čijih priprema se prvi brojevi Preporoda i javljaju, Đozo doživljava kao priliku i znatan korak naprijed, istovremeno ne propušta o toj prilici govoriti i iz drugog ugla. Štaviše, paralelno kao priliku, nove okolnosti razumijeva i kao odgovornost i novu ulogu Bošnjaka na ukupnoj društvenoj sceni:"Ponašanje i postavljanje Muslimana kao naroda uveliko se razlikuje od ponašanja i postavljanja kao Islamske zajednice. Za opstanak, bolju i sretniju budućnost Muslimana od osobite je važnosti kako se oni, kao narod, ponašaju, postavljaju i uključuju u bratsku socijalističku zajednicu jugoslavenskih naroda."[11] U tom kontekstu, Preporod od prvog broja naglašava važnost popisa stanovništva predviđenog za 1971. godinu i svojim tekstovima potvrđuje svijest o značaju promjena i potrebe prilagođavanja istim. O odgovornom pristupu takvom događaju svjedoči niz Preporodovih tekstova i priloga od početka izlaženja do samog popisa stanovništva: *Muslimani u popisu stanovništva*[12], *Za slobodno izražavanje svoje nacionalnosti*[13], *Muslimani su posebna nacija*[14], *Muslimani – ravnopravnost i afirmacija*[15], *Nacionalna afirmacija muslimana*.[16] Takvi tekstovi i stavovi Preporoda izazivaju i neke negativne kritike, odnosno, rezultiraju jednom od najtežih optužbi tog vremena – optužbom za nacionalizam[17]. Preporod je, jednostavno, takve optužbe nadživio i na najbolji način demantirao. Tokom prve dvije godine izlaženja Preporoda "prerastanje Bošnjaka iz malog u veliko M" svakako je najznačajniji proces, a sam popis stanovništva najznačajniji događaj koji se dogodio Bošnjacima i time našao značajno mjesto na Preporodovim stranicama.

Pored tih pitanja značajan prostor nalaze i druga pitanja i teme kulturnog predznaka od manjeg ili većeg značaja za Bošnjake u to vrijeme. Ti tekstovi doprinose kulturnom bogaćenju bošnjačkog naroda i time, nepovratno, izgradnji i jačanju svijesti o nacionalnoj pripadnosti i legitimnom određenju i pripadanju. Na tom putu borbe protiv kompleksa manje vrijednosti i za novu dimenziju vlastitog bića svakog Bošnjaka Preporod prepoznaje važnost svih sfera društvenog djelovanja od obrazovanja i nauke, odnosa vjere i društva, kulture i umjetnosti. Potvrđuje to najbolje niz naslova objavljenih tekstova: *Kič sa blagim ukusom humora*[18], *Kako zaustaviti najezdu šunda*[19], *Tendenciozno fiksiranje uzroka nepohađanja škola*.[20] Već 1972. godine, ponovno o šundu: *Protiv šund literature*[21] i *O šundu*.[22] Preporod u to vrijeme pokreće i niz redovnih rubrika: *Iz naše književne baštine*, *Preporodov pregled/knjige časopisi, prikazi, osvrti* u okviru kojeg je napravljen prikaz Sabranih djela Meše Selimovića i prenesen odlomak iz romana Legenda o Ali paši. U nastavcima su objavljivani i romani Grmuša i Ilhamijin put u smrt.

[6] Filandra, Šaćir, *nav. djelo*, str. 349.-350.
[7] Memija, Mufid, *List koji je u slozi sa čitaocima*, Ljiljan, broj 400., str. 56., 2000. godine
[8] Filandra, Šaćir, *nav. djelo*, str. 266.
[9] Isto, str. 350.-351.
[10] Đozo, Husein, *Uz prvi broj*, Preporod, god. I, broj 1., 1970. godine
[11] Isto
[12] Preporod, preneseno iz lista VUS, god. I, br. 4
[13] Isto, god. I, br. 5
[14] Isto, god. II, br. 12.
[15] Isto, god. II, br. 13.
[16] Isto, god. II, br. 14.
[17] Filandra, Šaćir, nav. djelo, str. 350.
[18] Preporod, god. I, br.2
[19] Isto, god. I, br. 2.
[20] Isto, god. I, br. 4.
[21] Isto, god. III, br. 47.
[22] Isto, god. III, br. 48.

Godine 1973., zakoračivši u četvrtu godinu svog izlaženja Preporod nastavlja sa promocijom vrijednosti i ljepota islama kroz niz tekstova koji tematiziraju pitanja značajna za muslimane i njihovo razumijevanje vlastitog bića. Iako ovo godište ne obiluje takvim tekstovima kao neka druga godišta valjalo bi izdvojiti slijedeće naslove: *Muslimanska nova godina*[23], *Sa Šebi aruske akademije u Sarajevu*[24], uvodnik posvećen Džemaludinu Afganiju, u povodu 76. godišnjice njegove smrti pod naslovom *Džemaludin Afgani – pionir islamskog buđenja*.[25] Iste godine Preporod donosi u tri nastavka i tekst Rože Garodija *Doprinos islamske civilizacije svjetskoj kulturi* uz popratni tekst Dr. Ahmeda Smajlovića.[26] Izdvajaju se u tom godištu i tekstovi čiji naslovi dovoljno govore o sadržaju i još jednom ukazuju na koncept i težnje Preporoda, odnosno, njegove redakcije i svih saradnika: *Više brige o ostacima prošlosti - neodgovoran odnos prema našim groblji-ma*[27] i *Potreba njegovanja kulture čistoće*.[28] Ulazeći u petu godinu svog izlaženja svojim osamdesetim brojem, 1. siječnja 1974. godine Preporod dočekuje ujedno i Kurban bajram. Naslov uvodnog teksta za taj broj glasi: *Kurban Bajram u znaku pobjeda i novih pregnuća*.[29] Dovoljno je iz spomenutog uvodnika navesti dva pasusa: "Nas će ovdje posebno interesirati uspjesi u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva i socijalnog staranja jer se tu najneposrednije i najsnažnije ispoljava ona visoka humanitarna misao brige o čovjeku."[30] Drugi pak pasus govori o borbi protiv nepismenosti: "U borbi protiv nepismenosti otklanjanje subjektivnih slabosti zauzima važno mjesto (...) moramo priznati da veći dio ovih subjektivnih slabosti, naročito u odnosu na školovanje žene, imaju svoje izvore u pogrešnim religioznim predstavama."[31] Ovaj uvodni tekst još je jedna potvrda i potpun primjer Preporodove stalne borbe tih godina za ispravljanje krivih slika o islamu i kontinuirani razvoj na svim poljima, naročito obrazovnom, naglašavajući uvijek potrebu aktivnog odnosa prema svijetu, životu i izazovima koje oni sobom nose. Iste godine (1974.) Preporod sadrži još dva zanimljiva teksta. Prvi je, ustvari, prikaz netom izašle *Klasične kulture islama* Nerkeza Smailagića, a drugi pod naslovom *Neimari izdavačke tradicije* predstvlja, opet, preuzeti tekst istog naslova iz lista Politika, autora Drage Marića, koji govori o književno – izdavačkoj tradiciji u Mostaru u 19. stoljeću.[32]

Uvodnik 87. broja posvećen je Islamskom fakultetu za čije su osnivanje pripreme bile u punom jeku. Njegovo osnivanje s pravom se ocjenjuje jednom od značajnijih ostvarenja Bošnjaka, naročito ljudi tog vremena. Znatan broj njih djelatno je doprinio pokretanju Preporoda na čijim su se stranicama, opet, mnogi od njih prvi put i predstavili najširoj muslimanskoj i uopće društvenoj javnosti Jugoslavije. Spomenuti tekst ističe: "Želja je da se Fakultet postavi na najzdravije osnove kako bi mogao odgovoriti na veoma složene dileme i potrebe savremenog vjerskog života (...) vrlo je važno, isto tako, pravilno shvatiti smisao zahtjeva novog vremena i zagovarača novog odnosa prema vjeri (...) novi Islamski fakultet će ubrzati i pravilno usmjeravati proces prilagođavanja. Pomoći će da se nađe najsretnije povezivanje starog sa novim, tradicije sa progresivnim i prošlosti sa sadašnjosti."[33] Značaj kulture u Preporodovoj koncepciji potvrđuje i tekst objavljen pod naslovom *To je bio pravi sabor kulture*[34] u povodu Bosanskohercegovačkog sabora kulture održanog 12. i 13. prosinca 1974. godine u Sarajevu. Isto broj donosi još jedan tekst Huseina Đoze potvrđujući već svojim naslovom, ponovno, osnovne težnje njegova autora i cijele tadašnje redakcije Preporoda. U tekstu naslovljenom pitanjem *Kako mijenjati staro i preživjelo* Đozo po ko zna koji put kaže: "Ovdje se radi o mijenjanju svijesti kod ljudi i izmjeni pogrešne predstave o islamu, koja se duboko ukorijenila u svijest Muslimana."[35] Uvodnik istog broja i istog autora posvećen je dijalogu.

Islamske novine *Preporod* nekad...
... i danas

Preporod je tih godina objavio i seriju Đozinih tekstova pod naslovom *Sjećanja* koji su, uglavnom, posvećeni značajnim ličnostima dalje i bliže povijesti Bošnjaka među kojima i veliki broj onih koje je Đozo lično poznavao. U broju 128. u svojim *Sjećanjima* Đozo oživljava lik i djelo Dr. Hamdije Karamehmedovića kojeg pored Dr. Safet – bega Bašagića smatra jednim od "najistaknutijih pobornika (...) za prosvjetno i kulturno uzdizanje Muslimana."[36] Broj 130. u *Sjećanjima* donosi kratke priče o dvojici Đozinih savremenika Dr. Asimu Musakadiću i prof. Husniji Njuhoviću. Dr. Musakadić zaslužan je "na polju podizanja zdravstvene kulture i širenja osobne higijene među pripadnicima islamske zajednice (...) ovdje bih posebno izdvojio njegovu brigu o uređenju naših grobalja (...) mora se sa žaljenjem konstatovati da je znatan dio vrijednih spomenika kulture nestao zbog neshvaćanja i nerazumnog odnosa nekih ljudi prema kulturnim vrijednostima uopće."[37] Preporod u svom 132. broju donosi razgovor sa prof. dr. Hamdijom Ćemerlićem, tadašnjim predsjednikom Vrhovnog islamskog sabora u SFRJ. Razgovor je naročito posvećen islamskim obrazovnim i kulturnim ustanovama, Gazi Husrev – begovoj medresi, Gazi Husrev – begovoj biblioteci (i tada se u razgovoru spominjala neadekvatnost prostora u kojima se Biblioteka nalazila! op.a.) i Islamskom teološkom fakultetu čiji je nastavni plan i program upravo bio u fazi utvrđivanja.[38] Broj 134. donosi prikaz knjige *Klasična kultura islama II* o čijem je prvom dijelu (*Klasična kultura islama I*) Preporod dvije godine ranije također objavio prigodni tekst. To je, kako se u spomenutom prikazu tvrdi, istinski događaj za naše kulturne prostore, a samim time i još jedan doprinos uspravljanju Bošnjaka što je uredništvo Preporoda prepoznavalo i čemu je svesrdno otvaralo svoje stranice iz broja u broj. Zanimljiv tekst donosi i 140. broj Preporoda. Iz časopisa Odjek u cjelosti je, naime, prenesen tekst Darka Tanaskovića, koji u jednom dijelu između ostalog kaže: "Svaka balkanska zemlja osećala je potrebu da odredi svoj stav prema islamskoj komponenti sopstvenog društvenog, naročito kulturnog nasleđa..."[39]

Na pragu nove kalendarske godine i osme godine izlaženja Preporod obilje-

[23] Isto, god. IV, br. 58.
[24] Isto, god. IV, str. 58.
[25] Isto, god. IV, br. 61.
[26] Isto, god. IV, br. 62. - 64.
[27] Isto, god. IV, br. 65.
[28] Isto, god. IV, br. 67.
[29] Isto, god. V, br. 80.
[30] Isto
[31] Isto
[32] Isto, god V, br. 84.
[33] Isto, god. V, br. 87.
[34] Isto, god. VI, br. 105.
[35] Isto, god. VI. br. 105.
[36] Isto, god. VII, br. 128.
[37] Isto, god. VII, br. 130.
[38] Isto, god. VII, br. 132.
[39] Isto, god. VII, br. 140.

Preporod nije samo posljedica izvanjskih prilika, on je i rezultat napora bošnjačke inteligencije tog vremena da na adekvatan i vjerodostojan način izbori mjesto i ravnopravnost svoga naroda u zajednici naroda i kultura u Jugoslaviji. Preporod je u to vrijeme mnogo više od glasila uleme i strogo vjerskog lista. On osvjetljava i predstavlja islam kao temelj bošnjačke kulture i posebnosti. Preporod poručuje da Bošnjaka nema izvan islama te svojim izlaženjem i tekstovima sudjeluje i znatnim dijelom formira novi val nacionalnog, kulturnog i vjerskog preporoda Bošnjaka

žava i prvi mali jubilej – izlazak 150. broja. Početkom 1977. godine izlazi dvobroj u kojem se, iz našeg ugla, posebno ističu dva teksta. Prvi je onaj Huseina Đoze pod naslovom *Znamo šta hoćemo* gdje se kaže: "Potpuno smo svjesni postojećih mogućnosti za svestran razvoj, nalaženje sebe, utvrđivanje svoga identiteta..."[69] ali i tekst naslova *Procesi koji nas pronose budućnosti* koji, pak, u jednom dijelu kaže: "Dakako, proces duha se ne može zaustaviti niti razbiti drekom i praznim vapajima za nekadašnjim vremenima (...) napor da se islam pronalazi u svijetu a realni svijet u njegovim principima, vrijednostima i vizijama osnaživan je i sukobima i novim situacijama koje su se nadavale tako da je sami taj odnos s vremenom zadobijao važenje nosećeg opredjeljenja i orijentacije u Islamskoj zajednici. Iz njega će i Preporod poniknuti ponajprije kao potreba ali i kao značajan izraz i potvda njegovih naraslosti."[70] Ostali brojevi tog godišta donose također niz značajnih i zanimljivih tekstova, raspoređenih u više rubrika, koji svjedoče opredjeljenje i napore redakcije Preporoda u afirmaciji i poboljšanju ukupne pozicije Bošnjaka tog vremena. Potvrđuje to niz naslova kao što su *Teme naše kulturne baštine*, *Islamska kultura*, *Nauka i religija*, *Sujevjerje suvremenosti*. Jednako je i sa skoro svim brojevima objavljenim tokom 1978. godine, odnosno, u devetoj godini Preporodova izlaženja.

Valjalo bi za ovu priliku istaći barem jedan naslov iz tog godišta. Zanimljivim se, u tom smislu, čini razgovor sa Nazik el Melaike, književnom kritičarkom i pjesnikinjom iz Iraka. Krajem kalendarske godine i devete godine izlaženja Preporod je izlaskom dvijestotog broja dočekao još jedan značajan jubilej. U tekstu povodom jubileja Husein Đozo piše: " Društveni život je u stalnom kretanju i neprekidnim promjenama, što iziskuje uvijek potrebu novog prilagođavanja i postavljanja. Očito, Preporod u tom prilagođavanju daje svoj doprinos."[71] Jedan od tekstova u tom broju (kojeg potpisuje sadašnji urednik Aziz Kadribegović) nosi naslov *Budućnost islamske kulture*. Isti broj sadrži i poseban tekst povodom otvaranja ženskog odjeljenja Gazi Husrev–begove medrese u Sarajevu. Niz tekstova posvećenih raznovrsnoj promociji tradicije i kulture Bošnjaka i njihovoj afirmaciji donosi i jedanaeseto godište Preporoda.[72] Tokom 1981. godine Preporod je objavio seriju tekstova pod naslovom *Islam u Kini*[73] koji je svakako doprinio afirmaciji islama uopće ali i njegove kulturne ili civilizacijske dimenzije, kako kod Bošnjaka samih tako i kod njihovih susjeda, odnosno, naroda s kojima dijele bosanskohercegovačko, odnosno, jugoslavensko podneblje. Iste godine objavljuje se i rubrika *Preporodova priča* koja svoj nastavak doživljava i slijedeće godine. Godina 1982., odnosno, trinaesto godište Preporoda sadrži u nekoliko brojeva i tekstove o Džemaludinu Afganiju[74] pored drugih zanimljivih naslova kao što je prikaz Zbornika radova Islamskog teološkog fakulteta[75], tekst Darka Tanaskovića *Musliman, a ne islamit*[76] ili tekst o održanom naučnom skupu o vakufu.[77]

Slijedeću, 1983. godinu Bošnjaci pamte i kao godinu u kojoj se dogodio tzv. Sarajevski proces u kojem se za verbalni delikt sudilo grupi Bošnjačkih intelektualaca od kojih je jedan dio suradnički bio angažiran i u Preporodu. Razumljivo, Preporod svojim tekstovima nije tretirao ovaj proces. Takav angažman kompromitirao bi i sam Preporod i, s jedne strane, iz ove perspektive se to skoro sa sigurnošću može tvrditi, onemogućio njegovo dalje izlaženje, a s druge strane, ne bio značajno ili ne bi uopće pomogao osumnjičenima i kasnije osuđenima. Ipak, i te godine nastavljeni su napori Preporoda na promociji univerzalnih vrijednosti islama i njegove kulturne dimenzije. Tekst *Bastion slobodarstva i čistote islama* u nekoliko nastavaka potpisuje dr. Ahmed Smajlović nakon posjete delegacije Islamske zajednice Univerzitetu Al Azhar, a u povodu hiljadugodišnjice njegova postojanja.[78] Posebno značajan kulturni uspjeh Preporod prati svojim tekstom *Bijeloj džamiji Aga Kanova nagrada.*[79] Isti broj donosi i teskt pod naslovom *Spasavanje Sinanove tekije u Sarajevu* u funkciji apela za očuvanje značajnog primjera kulturne baštine Bošnjaka.[80] U godinama koje slijede Preporod nastavlja sa svojim stalnim trudom na afirmaciji univerzalnih vrijednosti uvijek sa konstruktivnih pozicija i sa potpuno legitimnim stremljenjima. U tim nastojanjima Preporod dolazi i do kasnih osamdesetih i ranih devedesetih godina u kojima dostiže vrhunac svog profesionalnog rada.[81] Postoji uvjerenje da je u to vrijeme (1989. – 1991. godine) Preporod jedan od najboljih listova u zemlji[82]. Svojom nezavisnošću, aktualnošću, zrelošću, tadašnja redakcija Preporoda bila je, praktično, ispred svoga vremena, a stanje u kojem se nalazilo rukovodstvo Islamske zajednice u to vrijeme svjedoči i podatak o zabrani jednog broja i trenutna smjena redakcije.[83] Treba istaći da je Preporod i u teškim uvjetima agresije na Bosnu i Hercegovinu i najvećim iskušenjima po biološki opstanak Bošnjaka nastavio sa izlaženjem i doprinio borbi za opstojnost BiH i Bošnjaka u njoj. Preporodovi urednici,[84] ali i novinari i saradnici višestruko su zadužili Bošnjake i svakako zauzimaju značajno mjesto u njihovom pamćenju. Četiri decenije kontinuiranog prisustva među čitateljima, preko devet stotina brojeva, desetine hiljada stranica, naslova, tekstova i priloga predstavljaju, vjerovatno, nedostižan izazov za pisane medije u Bosni i Hercegovini. Ti visoko postavljeni standardi dokaz su kako se i u najtežim uvjetima i teškoćama može tragati za dosljednim pristupom i vizionarskim djelovanjem. No, bili dostižni ili ne, ti standardi i, naravno, ljudi koji su ih postigli, trebaju biti motiv za današnje naše djelovanje i postavljanje prema životnim tokovima. Uključivanje nasuprot promatranju, tolerancija naspram krutosti, stalno pregalaštvo u razumijevanju vremena, kritičko promišljanje umjesto pukog slijeđenja, samo su neki od tih djelatnih principa koje i danas nasušno trebamo na svim poljima djelovanja.

[69] Isto, god. VIII, br. 152.-153.
[70] Isto
[71] Isto, god. IX, br. 200
[72] Isto, god. XI, br. 202., 204., 205.
[73] Isto, god. XII, br. 255. – 261.
[74] Isto, god. XIII, br. 277.
[75] Isto, god. XIII, br. 286.
[76] Isto, god. XIII, br. 294.
[77] Isto, god. XIII, br. 295.
[78] Isto, god. XIV, br. 302.
[79] Isto, god. XIV, br. 316.
[80] Isto, god. XIV, br. 316.
[81] Memija Mufid, List koji je u slozi sa čitaocima, Ljiljan, br. 400., 2000. godine
[82] Isto
[83] Isto
[84] Husein Đozo, Husein Mujić, Jusuf Ramić, Hilmo Neimarlija, Ahmed Smajlović, Merzuk Vejzagić, Salih Smajlović, Rešid Bilalić, Orhan Bajraktarević, Ismet Kasumović i Aziz Kadribegović (sadašnji urednik)

Kulturni opstanak Života-a našeg doba

Novi broj časopisa "Život" / Ibrahim Kajan na čelu uredništva - Alijev odgovor Zapadu / Susret velikih pisaca u bogatom i historijskom časopisu Bosne i Hercegovine

Piše: **Edvin Ćudić**

Šezdeset i šest je godina postojanja Društva pisca Bosne i Hercegovine. Osnovano je na Osnivačkoj skupštini 8. septembra 1945. godine. Nakon teških početaka, Društvo se počelo razvijati u pravcu obogaćivanja BiH književne baštine. Njegovi članovi su bili mnogi književnici, od kojih je važno izdvojiti Mešu Selimovića, Izeta Sarajlića, Ivu Andrića, Ahmeta Hromadžića, Karima Prohića, Maka Dizdara, Vitomira Lukića, Midhata Begića, Hamzu Humu, Skendera Kulenovića, Isaka Samokovliju, Šukriju Pandžu, a od živućih: Abdulaha Sidrana, Hadžema Hajdarevića, Ivana Lovrenovića, Nuru Bazdulj Hubijar, Dževada Karahasana, Hazima Akmadžića, Daria Džamonju, Amira Brku itd... Društvo je uspjelo izgraditi slobodan, ničim imitiran prostor, gdje su pojedinačni stvaralački opusi donosili društvenu konotaciju, postizali ono značenje kojim je ukupna bosanskohercegovačka društvena sredina prezentirana u europskim literarnim i kulturnim vidicima. Tokom svog djelovanja, vodilo se unutrašnjim motivima, a sve ono što je stvaralo, objavljivano je u časopisima "Život" (od oktobra 1952. pa do danas), "Lica", "Slovo" (od 1994.), te je 1962. pokrenulo Međunarodnu književnu manifestaciju "Sarajevski dani poezije", a od 1999. godine Društvo je počelo i s dodjeljivanjem nagrade "Bosanski stećak".

NOVI BROJ ŽIVOTA

Još jednom je Časopis za književnost i kulturu "ŽIVOT" opravdao ulogu svoga postojanja, vješto birajući pisce i sugovornike. List, čija tradicija u Bosni i Hercegovini traje više od pola stoljeća, ne gubi svoju ljepotu usprkos financijskim problemima, ali i čestim razbojničkim pljačkama Doma pisaca, te je svojom multikulturalnošću, multietničnošću opasan svim onim čime se Bosna ponosila hiljadu godina. Posljednji broj "Života" izašao je uz pomoć Fondacije za izdavaštvo FBIH. Na njegovim stranicama ispisani su redovi o još nekim u nizu svjetskih pisaca poput palestinskog pisca Mahmouda Dervisha, američkog pisca Christophera Merilla, španskog Juana Goytisoloa, a sada i Pakistanca Tariqa Alija. U intervjuu, s kojim se otvara još jedan broj "Života", Tariq Ali je na najiskreniji način govorio o poimanju islama, svojim marxističkim idejama, svom kozmopolitskom odrastanju u Pakistanu, studiju u Velikoj Britaniji, ali i položaju muslimana i islama u svijetu. Istakao je "Da Europa prolazi kroz tešku fazu svoje historije... I ono što su govorili u Europi za Jevreje identično je onome što danas govore za muslimane...", te je na taj način dao odgovore na mnoga pitanja koja već deset godina prelamaju svijet, ali i naša područja: "Ne dozvoljavaju Turskoj da postane punopravna članica Europske unije,... vjerujte, veoma su nervozni kada je u pitanju Bosna i Hercegovina... Zato ne vjerujem da će Bosanci biti ohrabrivani da se priključe Europskoj Uniji". Uz to, pisac ističe i slijedeće: "Veliki broj ljudi ne poznaje opću historiju islama", te to smatra uzrokom pojave licemjerstva unutar islamskog svijeta: "Ako danas kažete da je homoseksualizam bio i još uvijek je uobičajena pojava u arapskom svijetu, svi se naljute, i reagiraju na način: "pa kako to možete reći, to je zabranjeno...". "I mnoge druge stvari su zabranjene, poput alkohola, ali zapitajmo se iskreno ko to ne pije u islamskom svijetu... Kritiziram licemjerje današnjeg islamskog svijeta, koji olahko zaboravlja svoju historiju", zaključuje Ali.

Pisci, čiji se radovi nalaze unutar časopisa, dolaze sa svih prostora naše planete i svjedoče o zločinu nad čovjekom, pa nas tako svaki stih nekako podsjeća na Bosnu i Hercegovinu. Iako, svatko od njih opisuje svoju emociju, koja možda i nije u direktnom dodiru sa zločinom, ali ocrtava društveno-emotivna događanja, a kod čitalaca pronalazi ono što utiče na njihovu psihu. Andre Schinkel je rijetki pisac u ovom broju "Života", koji direktno govori o Bosancima, i koji to opisuje prilikom svoje posjete Mostaru i okolini Tekije na Buni :

"Stojiš i čudiš se – i pitaš se
O gnjevu ovih ljubaznih naroda
Na ovom strmenitom tlu.
Voda blista, pastrmke ručaju: daleka
Tutnjava vodopada; i slutnja
Tvoje daljine sasvim daleka. Iza
Rašljika, uskoro, via Mostar, počinju
Carstva krša, njini kameni."

Peter Waugh iz Velike Britanije, čije pjesme uključuju različite forme umjetnosti (muzika, ples, teatar, scenska poezija), u pjesmi "Dva zla čine šest miliona", na iskreni način pokazuje emocije:

"Ljudi koji su ovdje živjeli
Došli su naoružani u noći
I šutnuli ih iz njihovih kreveta
Izbacili ih iz njihovih domova
Otjerali ih iz njihove prastare zemlje zauvijek
Da bi sami živjeli
Zauvijek sretno"

Još jednom je Časopis za književnost i kulturu "ŽIVOT" opravdao ulogu svoga postojanja, vješto birajući pisce i sugovornike. List, čija tradicija u Bosni i Hercegovini traje više od pola stoljeća, ne gubi svoju ljepotu usprkos financijskim problemima, ali i čestim razbojničkim pljačkama Doma pisaca, te je svojom multikulturalnošću, multietničnošću opasan svim onim čime se Bosna ponosila hiljadu godina.

Vjačeslav Kuprijanov iz Rusije u svojoj pjesmi "U jednom bivšem svijetu" pjeva:
" A prognanima
u daleka mjesta
neprijatelji zabranili
ostavljeni
na kruhu i vodi."

Međutim, azerbejdžanska spisateljica i pjesnikinja Chingiz Alioglu, koja je rođena 1944. god. u Fuzuliji, u svojoj pjesmi "Vječito jutro" iznjedruje zaokruženu tematsku cjelinu jednim stihom:
"To je zemlja na kojoj sam rođen.
I za nju bih umro."

Zanimljiv je i napis Amira Brke i njegov osvrt na poeziju. Svoje mišljenje, kojim se pisac previše ne ponosi, pokušava nam dočarati na osnovu vlastite egzistencijalnosti, osjećaja pripadnosti i osjećaja jedinstva s narodom, putem riječi. Zlatko Topčić, Amir Brka i Stjepan Zelenika svojim osjećajima vraćaju nas u mladost, pa i jugoslavenski način života, ali i dane provedene u dijaspori, protkane bojkotom tuđeg jezika i života na koji se pisac ne može naviknuti.
Eseje u ovom broju pišu Azra Verlašević, Mirsad Kunić i Adnadin Jašarević. Od nabrojanih, posebno treba izvojiti Mirsada Kunića. On svojim ozbiljnim razmatranjem eseja "Junaci krajiške epike u fokusu književne kritike", donosi cjelokupni istraživački rad koji tretira sve one koji su se bavili krajiškim junacima, a to su: Nikola Tordinac, Hatidža Krnjević, Mirsad Kunić, Đenana Buturović, Nasko Frndić.
Azra Begić se u ovom broju bavila likovnim portretom "Sjećanja na Marian Wenzel", o američkoj slikarki koja je živjela od 1932. do 2004.; ona je 1957. godine posjetila Bosnu, te se znanstveno zainteresirala za srednjovjekovne nadgrobne spomenike - stećke. Zanimljiva činjenica leži u tome što je Wenzel smatrala da u Bosni nisu postojali bogumili, nego da su naručioci stećaka bili pripadnici svih religija u Bosni I Hercegovini - i katoličke i pravoslavne i Crkve bosanske. Smatrala je da je bosanski stil (stećka) imao utjecaja i na tursku kulturu, i da su njegove motive Turci kopirali u svome slikarstvu i keramici. Ova, u BiH gotovo nepoznata umjetnica, za vrijeme rata u našoj domovini osnovala je BHHR (Bosnia-Herzegovina Heritage Rescue UK), koja je bila jedina nevladina organizacija čiji je cilj spašavanje BiH. kulturne baštine i informiranje svjetske javnosti o razmjerima njenog razaranja. U toku rata organizirala je konferencije, držala predavanja, sastavljala proglase, okupljala probosanske snage. Za Bosnu i Hercegovinu tražila je pomoć i podršku brojnih stručnih i humanitarnih organizacija i bogatih pojedinaca. U svakom smislu, Begić ju je predstavila u moći njena ugleda u bosanskohercegovačkoj javnosti.
Na kraju, imamo kritiku koja nas uvodi u velika razmatranja najvećih bosanskohercegovačkih pisaca, ali i njihovih kritičara. U ovom broju časopisa za književnost i kulturu pisali su: Jasmin Agić, Tariq Ali, Almir Alić, Chingiz Alioglu, Azra Begić, Sead Begović, Alija Behmen, Zeynel Beksac, Bojan Bogdanović, Zoran Bognar, Amir Brka, Colin Carberry, Vera Horvat, Risto Jačev, Adnadin Jašarević, Sait Kačapor, Alen Kalajdžija, Boris Kastel, Mirsad Kunić, Vjećeslav Kuprijanov, Mahammad Ali Migdady, Dragan Mučibabić, Gihan Omar, Eliezer Papo, Nikola Petković, Adnan Repeša, Andre Schinkel, Mile Stojić, Marjan Strojan, Fraser Sutherland, Ahmet Hamdi Tanpinar, Zlatko Topčić, Azra Verlašević, Stjepan Zelenika, Mehmet Yasin, Peter Waugh, Gao Xing.
Na čelu s novim glavnim i odgovornim urednikom Ibrahimom Kajanom. Časopis "Život" nas uči da uvijek budemo otvoreni za drugo i drugačije mišljenje, koristeći intelektualnu znatiželju i najviši mogući način humanističkoga angažmana prema umjetničkim dosezima u naše doba te predstavlja trnoviti put u borbi za jednakost i ravnopravnost unutar bosanskohercegovačke umjetničke i književne zaostavštine, koja na najbolji način afirmira, promovira i pokazuje svjetskoj sceni, da se bosanski pisci i u najtežim kriznim momentima društva, još uvijek osjećaju antifašistima. Uz časopis "Život", moglo bi se reći, odrastale su i formirale se brojne generacije književnika. On informira i o vlastitoj tradiciji, te suvremenim tokovima svjetske književnosti. Nije bio, niti će biti obojen političkim dimenzijama, a neće ni dozvoliti ulazak bilo kakvog šunda. Mijenjao se je i prolazio kroz različite koncepte, u vremenima kriza, što je donekle normalno u tako dugom i intenzivnom izlaženju.
Na najbolji, neki iskonski način, on je "Život" kulturnog opstanaka umjetnika Bosne i Hercegovine. Njegova dvogodišnja obustava rada je gubitak za BiH, ali i za europsku književnost. Međutim, dolaskom Ibrahima Kajana časopis je pokazao snagu i bogatstvo, jer u pravom smislu poštuje visoke umjetničke standarde te vješto mimoilazi pristrasnost i robovanju nekoj isključivoj ideji.

Strpljivo nizanje bisera u nisku

"Budi biser, biser budi!" (Antologija perzijskoga pjesništva od 10. stoljeća do naših dana), priredio i s perzijskog preveo Ebtehaj Navaey, V.B.Z., Zagreb, 2009., str. 287

Piše: **Sead Begović**

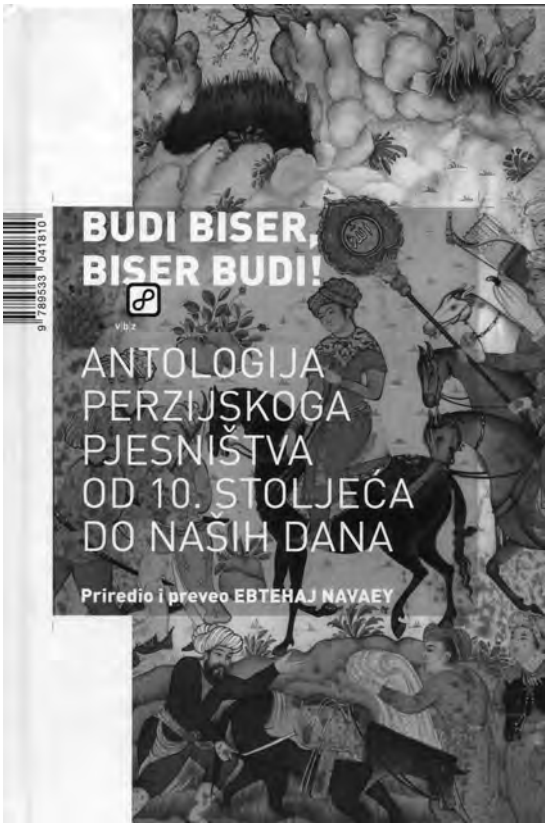

Zbog iranskog oštrog i odrješitog novovjekog političkog stava spram Zapada i svojih susjeda te velikog utjecaja *uleme* (vjerskog poglavarstva i velikodostojnika) i *hilafeta* (islamskog političkog poretka) u vlastitoj zemlji, posebice nakon Islamske revolucije godine 1979., mnogi neupućeni smatraju da to ima posljedične veze na pjesnički izričaj suvremenog pjesničkog izričaja u Iranu i recepcije perzijskog pjesništva u cijelosti, stoga smatraju da je nemoguće dati sažetu, višedimenzionalnu sliku perzijskog pjesničkog univerzuma te da je ona svodljiva samo na jednu razinu neminovnog svjetonazorskog redukcionizma Da to nije tako predočava nam višegodišnji radni napor rođenog Iranca i naturaliziranog Zagrepčanina Ebtehaja Navaeya (od 1987. živi u Zagrebu gdje je diplomirao stomatologiju i specijalizirao ortodonciju, predavao perzijski jezik te osnovao obitelj) koji je s izvornika preveo 76 ponajboljih perzijskih pjesnika sa 160 njihovih pjesama i sačinio autorsku Antologiju od 10. stoljeća do današnjih dana. U podnaslovu se inzistira na *perzijskom pjesništvu*, a ne iranskom, budući se za polazišnu odrednicu prije svega uzima jezični kriterij, kako ističe pogovarateljica u knjizi, dobra poznavateljica perzijskog jezika, iranske povijesti i kulture uopće – znanstvena novakinja s Filozofskog fakulteta u Zagrebu i turkologinja Azra Abadžić Navaey. Ona u svom instruktivnom tekstu ustvrđuje i to da su predstavljena ona imena koja nedvojbeno odražavaju ukus i vrijednosti samih Iranaca, a osobit pečat perzijskoj poeziji dalo je sufijsko (mistično) pjesništvo, stoga su i svi suvremeni pjesnici svoje prve poetske uzore imali u klasičnoj poeziji pisanoj u formi kao što je: gazel, mesnevija, kasida, oda, rubaija, prigodničarski panegirici i elegije. Po riječima urednika edicije, Ervina Jahića, ova je Antologija najraznorodniji i najobuhvatniji autorski izvid koji je dosad sačinjen na hrvatskom i srodnim mu jezicima.

Iz pogovora saznajemo da je razvoj klasičnog perzijskog pjesništva bio usko vezan za vladarske dvorove, koji su bili glavna stjecišta pjesničkih okupljanja i nadmetanja. Pjesništvo se smatralo zanatskim umijećem, odnosno, zahtjevnom vještinom nalik dragu-ljarevu strpljivom nizanju bisera u nisku. No, znatni su i europski utjecaji koji idu ruku pod ruku s otporima tradicionalista unutar preživjelih institucija. Književna kritika u Iranu, u naše doba i po svemu sudeći njen pogled na poeziju, mijenja se usporedo s novim recepcijskim stajalištima, a s time se mijenja i položaj pjesnika, njegovi poetikološki principi i tematsko motivska znatiželja. Neizostavna je i postmodernistička struja u suvremenom perzijskom pjesništvu (primjerice Hiva Masih, rođ. 1966., pravim imenom Mohamad Kasemzade), ali i utjecaj pjesnikinja liberalnih nazora kao što su Simin Behbahanii Žale Esfahani), no, ovom zgodom izdvajamo Foruk Farohzad (1935.-1967.) koja je za kratkog života (tragično poginula u 32. godini) nailazila na neprihvaćanje u naglašeno tradicionalnom društvu i koja je oprezno i aluzivno pokušavala dekonstruirati opreku muškarac / žena, što lijepo ilustrira njena pjesma "Ptica je bila samo ptica". Farohzad naprosto nije mogla biti zatočnica samo ženskog identiteta, a nije mogla otvoreno promicati žensko pismo i potkopavati seksističke pojmove patrijarhalnog društva, ali je mogla, s velikom građanskom i pjesničkom hrabrošću (usudila se) prezentirati svoje žensko iskustvo u smislu proširivanja ženskih kanona. Iako, uz nazočnost i suputništvo najznačajnije pjesnikinje 20. st. i klasične tradicije Parvin Etesami, smatra se da je prva vjesnica feminizma bila Karatulajn, pravim imenom Tahire Kazvini rođena 1817., i naravno, pogubljena 1852.

Modernistički glasnici su i Jadollah Rojai (rođ. 1932.) čija je lirika nadahnuta istodobno francuskim simbolizmom i perzijskim misticizmom, a posebice šarmiraju pjesnikinja Bahare Rezai (rođ. 1977.) i pjesnik Gurus Abdelmalekian (rođ. 1980.) svojom lirskom lapidarnošću u formi poetske dosjetke i zbiljske, nove stvarnosti. Nemali su utjecaji europskog modernizma (Nader Naderpur, rođ. 1929.) i polivalentnog umjetnika Sohraba Sepehria (1928. - 1980.) koji je već preveden na hrvatski, također od antologičara Navaeya, i koji je istodobno akceptirao iskustva indijske duhovnosti, vlastite tradicije i tradicije Dalekog istoka, a ponešto i od zapadnih pjesnič-

kih postignuća. Nailazimo i na društveno angažirane pjesnike, lijeve orijentacije, naravno sa samozatajnim političkim aktivizmom, kao što je Hušang Ebtehadž (rođ. 1928. i koji od 1987. živi i radi u Njemačkoj). Zatim, interesantne grafovokovizualne lirske strukture gradio je pjesnik, slikar i sveuč. prof. Esmail Šahrudi (1925.-1981.) koji je nastojao raskinuti s tradicionalnom i klasičnom poetikom kao što je to činio i začetnik takvih suvremenih strujanja, svestrani Ahmed Šamlu (1925.-2000.), prevoditelj, publicist, kritičar, pisac filmskih scenarija i priča za djecu itd.

Svakako treba istaknuti Alija Esfandiarija Nimu Jušidža (1896.-1960.) koji se smatra *ocem moderne* i od kojeg su mnogi modernisti i neomodernisti neskriveno učili – pozivajući se na njega. Budući je u Teheranu završio francusku katoličku školu – osjetan je utjecaj francuskih simbolista u njegovu djelu. On uvodi slobodni stih *novu* figurativnost i kolokvijalni govor. Još je jedan velikan vrijedan naše pažnje: Mohamad Taki Bahar (1884.-1951.), isprvice dvorski pjesnik, a kasnije povjesničar književnosti konzervativna ukusa, usuprot pojave avangardnih htijenja. Ova Antologija nam otkriva da je među pjesnicima bio najveći broj visokoobrazovanih (glazbenika, jezikoslovaca, slikara, filozofa, arhitekata, teologa, prevodioca, kaligrafa, službenih dvorskih pjesnika, povjesničara i učenjaka egzaktnih znanosti kao što je bio Ibn Sina -Avicena), a jedan od njih bio je i Fevzi Mostarac koji je živio u prvoj polovici 18. stoljeća i jedini je pjesnik porijeklom iz Bosne i Hercegovine i koji je spjevao mističko didaktičko djelo na perzijskom jeziku – "Bulbulistan". Napokon, s pripadnikom derviškog nakšibendijskog reda s početka 15. stoljeća, Abdurahmanom Džamijem (1414.-1492.), završava klasično razdoblje perzijske književnosti.

Navaey je ponudio selektivnu periodizaciju uglavnom temeljenu na dosadašnjim iskustvima književnih povjesničara. Njegova metoda u odabiru bila je: najprije odabrati najpopularnije, a zatim najplodnije pjesnike, ne zapostavivši pjesnikinje koje su do sada bile unekoliko zapostavljane. Uvršteni su i autori koji su rođeni izvan Irana i koji nisu iranskog porijekla. Nadalje, u Antologiju je uvršteno i ponešto prijevoda drugih prevoditelja: Bećira Džake (pisca "Historije perzijske književnosti – od nastanka do kraja 15. vijeka i autora "Naše narodne epike i Firdusijeve Šahname"), zatim Fehima Barjaktarevića, Saliha Trake, Džemala Ćehajića i Azre Abadžić Navaey. Naslov je antologija dobila, kako kaže njen priređivač, od *najvećeg od najvećih* – Rumija. Djelomičnu *kozmetiku* na hrvatski jezik odradili su A. Abadžić Navaey i E. Jahić. Dakle, pred nama je "najobuhvatniji pregled perzijskog pjesništva na južnoslavenskim jezicima dosad.

Šemsudin Muhamed Širazi je najviše hvaljen lirski pjesnik perzijske književnosti u svijetu. Rođen je dvadesetih godina 14. st. i poznat pod nadimkom Hafiz jer je znao Kur'an napamet i bio je prof. kur'anske povijesti. Dovoljno je reći da mu je nakon burna života podignut mauzolej – mjesto hodočašća. Njegovi se *gazeli* i u naše doba smatraju nenadmašnom ljubavnom lirikom između svih orijentalnih književnosti, a utjecao je i na mnoge klasike europske književnosti od kojih je jedan i Goethe. Znan kao *slavuj iz Širaza*, a i danas je najčitaniji perzijski pjesnik. Treba reći da Antologija vrvi pjesničkim velikanima značajnim za svjetsku književnu baštinu – od prvog velikog pjesnika Rudakija (rođ. 860. god.), pjesnika ljubavi, vina i životnih radosti, preko prve poznate pjesnikinje Rabie Kizdari do Firdusija (Abdul – Kasim Mansur bin Hasan Firdusi, rođ oko 940. god.) najvećeg epskog pjesnika, ne samo perzijske već i svjetske književnosti, kojeg su prozvali Homerom istoka. Najznačajnije mu je djelo *Šahnama* (Knjiga kraljeva). On je ujedno autor spjeva od 60 000 distiha koji su zapravo povijest Iranaca od mitoloških predaja, preko pojave prvih dinastija pa sve do arapskih osvajanja i propasti iranske nacionalne samostalnosti u 7. stoljeću.

Omar Hajam (rođ. u prvoj polovici 11. stoljeća), nadasve u svoje vrijeme poznat kao svestrani učenjak prirodnih znanosti, kao filozof i astronom, no, nakon prijevoda njegovih *rubaija* na engleski, postaje poznat širom svijeta. Koliko je god bio originalan u svojim katrenima s misaonom potkom, toliko je bio i kontraverzan – "često kao smetnja fanatičnoj vjerskoj eliti". Na ovom mjestu treba spomenuti prvog pjesnika koji je u svojim pjesmama izlagao osnove sufijskog učenja - bio je to Sanai (1048.-1131.). To je ujedno uvod u legendarnog sufijskog pjesnika punim imenom Dželaludin Muhamed Balhi, kasnije prozvan Mevlana Rumi (1207.-1273.). Uz duhovno prijateljstvo s lutajućim dervišem Šemsudinom Tabrizijem postaje i on derviš s brojnim pristašama, osnovavši pritom i derviški red *mevlevija* (vrteći derviši). "Divan Šemsa Tabrizija" ubraja se u najljepše primjerke duhovne lirike u svjetskoj književnosti, a krunsko Rumijevo djelo je "Mesnevija", narativna je poema od oko 26 000 distiha, pisana u obliku parabole, legendi, poučnih priča i alegorija o istinskoj spoznaji – o ljubavi.

Navaey je ponudio selektivnu periodizaciju uglavnom temeljenu na dosadašnjim iskustvima književnih povjesničara. Njegova metoda u odabiru bila je: najprije odabrati najpopularnije, a zatim najplodnije pjesnike, ne zapostavivši pjesnikinje koje su do sada bile unekoliko zapostavljane. Uvršteni su i autori koji su rođeni izvan Irana i koji nisu iranskog porijekla. Nadalje, u Antologiju je uvršteno i ponešto prijevoda drugih prevoditelja: Bećira Džake (pisca "Historije perzijske književnosti – od nastanka do kraja 15. vijeka i autora "Naše narodne epike i Firdusijeve Šahname"), zatim Fehima Barjaktarevića, Saliha Trake, Džemala Ćehajića i Azre Abadžić Navaey. Naslov je antologija dobila, kako kaže njen priređivač, od *najvećeg od najvećih* – Rumija. Djelomičnu *kozmetiku* na hrvatski jezik odradili su A. Abadžić Navaey i E. Jahić. Dakle, pred nama je "najobuhvatniji pregled perzijskog pjesništva na južnoslavenskim jezicima dosad. Čitalac će se osvjedočiti u harmoničnu lirsku magiju prevoditelja i sposobnost da oni izbjegnu "papagajsko" i monotono prevođenje i parafraziranje originala na perzijskom jeziku stih *po stih*. U svakom slučaju ostvarena je svojevrsna transkulturna komunikacija, a vjerujemo i u znalačku, senzibilnu, primjenu gramatičkih i ortografskih principa.

Potresna svjedočanstva s hladnog sjevera

Uzeir Bukvić, "Sijermina djeca - sjeverna pisma", Nacionalna univerzitetska biblioteka BiH, Sarajevo

Piše: **Ajka Tiro Srebreniković**

Na početku knjige *Sijermina djeca*, autor Uzeir Bukvić umjesto uvoda pojašnjava naslov, prisjećajući se legende iz ranog djetinjstva, rođene u mašti sandžačkog naroda čiji osnovni smisao o tragičnim ljudskim sudbinama postade aktualan na pragu 21. stoljeća. Sjećanje oživjelo na najsjevernijoj pruzi na svijetu Oslo - Narvik, u trenutku kad život čovjeka dovede u situaciju da više ne postoje nikakve želje, čak ni ona da se bilo gdje krene. Prošlost se reflektirala u Bukvićevoj izbjegličkoj sadašnjosti 1993., odsjaj joj se pretočio u legendu, u značenju traganja za praiskonom i potrebe čovjekove koji je stajao na postaji s tri torbe imetka za samopotvrđivanjem kako nije bez korijena. Njegov narod od pamtivjeka je posjedovao prvotne priče koje su stoljećima oblikovale pojedinačno i kolektivno pamćenje.

Davno ispričana bajkovita legenda o Sijerminoj djeci ponovno je oživjela u ratnom kaosu devedesetih godina, oživjela u Bukvićevoj svijesti, a osnovni smisao je u tome da onda, kao i sada govori o tragičnim ljudskim sudbinama. Legenda o Sijerminoj djeci usko je vezana za Bukvićevo djetinjstvo, a može se protumačiti na dvojakoj razini: razini faktografskog i razini književnog. Faktografska razina tumačenja proizilazi iz publicističkog načina predočavanja zbilje, ljudskih odlika i atmosfere, a književna iz autorove sklonosti da sliku o događajima, ljudima, njihovim osobinama uobliči na produhovljen način. Bukvić je u *Sijerminoj djeci* izvezao desetine životnih priča o stvarnim ljudima, događajima, reportažni prikazi napisani s manje ili više zanosa, onog nečeg skrivenog u čovjeku što ga tjera da ispod fakata, brojeva, lica i oblika zaviri malo dublje kroz različite oblike pripovijednih tehnika: opisa, lirskih pasaža, komentara, monologa i dijaloga te sklonosti ka uočavanju detalja, dijelovi koji suhoparnom novinskom izvješću omogućuju estetski doživljaj, približavajući ga književnom izrazu.

Dijelovi knjige koji nose tragove esejističkog promišljanja npr. oni koji su vezani za slikarsku tehniku, ne nude težinu nego lakoću promišljanja o datom problemu. Viđeno i doživljeno, tamo daleko na sjeveru, autora se duboko dojmilo te se sve pretočilo u riječ, ali ne onu koja je kivna, koja je teška, nego onu koja otkriva samu autorovu prirodu, blagu, s puno oprosta, u namjeri da u vlastitoj sudbini, u teškoj sudbini vlastitog naroda pronađe naznaku optimizma i životnosti. Nasmijati se i sebi i drugima, sebi iz očaja jer si svjestan da nisi nizašto kriv a protjeran si s vlastitog ognjišta, a drugima jer o tebi ne znaju ništa, njihovoj ograničenosti zbog tamnih fjordova u svijestima čiji avetinjski huk muklo odzvanja u sivilu dugih i bespotrebnih promišljanja. Autora tamni fjordovi baš puno i ne pogađaju, oni su njihov problem pa neka, kad imaju priliku, uče od južnjaka kako se može beskrajno uživati u ljepoti nebeskog prostranstva i njegovoj plaveti. Blagi humor u Bukvićevoj knjizi je rugalica ljudskoj gluposti i životnoj surovosti. To predstavlja problem s dodirnutošću, ne samo što reportažna priča izaziva u nama, već prvenstveno s onim što u nama izaziva priču, a u Bukviću su *hude sudbe* njegovih dobrodušnih sunarodnjaka izazvale buru emocija, tuđi životi koji su iz tame morali izaći na vidjelo, a da ne bi tako tko zna kamo bi otišlo jedno od Sijermine djece.

Bukvić je u *Sijerminoj djeci* izvezao desetine životnih priča o stvarnim ljudima, događajima, reportažni prikazi napisani s manje ili više zanosa, onog nečeg skrivenog u čovjeku što ga tjera da ispod fakata, brojeva, lica i oblika zaviri malo dublje kroz različite oblike pripovijednih tehnika: opisa, lirskih pasaža, komentara, monologa i dijaloga te sklonosti ka uočavanju detalja, dijelovi koji suhoparnom novinskom izvješću omogućuju estetski doživljaj, približavajući ga književnom izrazu.

Pričati i opstati, pričati i u tom trenutku postojati motiv koji se iz *1001 noći* pretočio u skandinavsku tmušu, darivati i onome što je ružno dašak duhovnosti i ljepote predstavlja borbu sa životnim usudom i sa samim sobom, u nadi da se ne zaboravi; plemenita namjera da se opusti čitatelje skidanjem magle i mraka s lica. *Sijermina djeca* postadoše spomen na tragične događaje i izbjeglištvo. Čini se da je autor knjigu diskretno namijenio onima koji su rođeni izvan pradjedovskih ognjišta i koji će s vremenom samo zamuckivati maternji jezik, s nadom da ih sredina u kojoj jesu ne asimilira. Bukvić bez obzira o kome piše, bez obzira gdje se nalazio, govori autentičnim glasom vremena, glasom Bosne i njenog naroda - Sijermine djece. U knjizi do izražaja dolazi osobita ljepota jezika koji plijeni igrom oprečnosti, s jedne strane u pitanju je njegova iscrpnost, a s druge ležerna duhovitost.

Za ovu Bukvićevu knjigu može se reći da predstavlja multimedijalni oblik koji iz novinskog i književnog medija može lahko prijeći u radijski ili TV zapis, koketirajući, prije svega, s dokumentarnim filmom. Ono što *Sijerminu djecu* udaljava od novinske reportaže je to da autor koristi i beletristički stil, uobličavajući priču u pripovijedački oblik, imajući u vidu stvarne događaje i stvarne likove. Stvarne osobe nose vlastite priče, a autorova pozicija je u tome da ih vjerodostojno zabilježi, sa što manje komentara i sudova. Bukvić je razotkrio bjelinu listova na kojima njegovi sunarodnjaci nižu životne sudbine, što na jedan način predstavlja oblik rasterećenja, a vrhunac priča ujedno predstavlja i najbolji kraj.

Autor nenametljivo govori i o etičkim, moralnim, socijalnim itd. problemima te zapisa riječi Avde Rizvanbegovića, Mostarca, intelektualca, koji se držao one stare narodne izreke: "Kloni se fukare". Autor pojašnjava da fukara ne znači siromašnog čovjeka u materijalnom smislu, nego moralnog i duhovnog bijednika. Avdo Rizvanbegović nije mogao podnijeti neizbježna poniženja, s kojima su se susretali naši ljudi po svijetu te se rahat vrati u svoj Mostar. Jedno od poniženja u Norveškoj je doživio i sam autor kad su ga tamošnje mjerodavne vlasti, zadužene za prihvat izbjeglica, učile kako se pali i gasi televizor. Gle, apsurda! Bukviću je televizija bila ljubav i životno opredjeljenja. Do dolaska u Norvešku bio je dvadestak godina TV novinar i na sveučilištu izučavao tajne novinarsta i TV produkcije. Bukvić ih ne osuđuje, samo se ironično nasmije ljudskoj gluposti i neznanju. To je njihov problem, a ne njegov.

ALKEMIJA: vještina, znanost ili sveta umjetnost (1)

Alkemija je sveta vještina, sveta umjetnost, sveta disciplina, te je stoga jednostavno ili makar precizno, definiranje alkemije, kao i svake druge autentične, svete discipline izuzetno teško, ako ne i nemoguće. Svaki pokušaj u tom smjeru neminovno sadrži mnogo pojmova tipa *pretpostavka*, *mogućnost*, *vjerovatnoća*... Svaka spoljašnja, izvanjska manifestacija, osobito u domenu autentičnih, tradicionalnih znanosti, te stoga i umjetnosti i zanatstva, krije izvjesnu nutarnju, neuporedivo značajniju, duhovnu vještinu, koja napose ishodi iz autentičnog otkrovenja, to jest Objave. No, alkemija je, općenito, spoj mnogih, naizgled, nespojivih oblasti u rasponu od drevnog puta duhovnog pročišćenja i preobražaja, te izvjesno posredno sredstvo proširenja svijesti i razvijanja sposobnosti uvida i intuicije; u isto vrijeme ona je misticizam i gotovo potpuna misterija, inicijacijski sistem vječnih, snoviđenjskih, ezoteričkih simbola koji imaju *moć* mijenjanja svijesti i povezivanja čovjeka sa Božanskim...

Definiranje i kontekstualizacija: kineska, helenistička, indijska, arapska

Piše: **Edin Urjan Kukavica**

Puteva do Allaha ima koliko ima i ljudskih duša!

hadis

Od *Stoljeća prosvjetljenja* naovamo - uključujući i naša vremena - uobičajilo se alkemiju smatrati primitivnim prethodnikom moderne kemije. Posljedično, znanstvenici koji su se bavili literaturom iz ove oblasti nisu imali razloga u njoj vidjeti bilo šta drugo osim najranijih faza kasnijih kemijskih otkrića. Ovakav jednostrani način posmatranja, u najmanjem, zaslužan je za uzrokovanje nesraza između korpusa tradicionalnog zanatskog iskustva - u pripremi metala, boja i stakla - i očevidno iracionalnih procedura koje igraju središnju, temeljnu ulogu u alkemiji napose. Kako je taj korpus zanatskog iskustva, znano je, daleko od zanemarljivog, alkemičarska tvrdoglava privrženost kemijski besmislenim formulama njihovog magisteriuma čini se još osobitijom i začudnijom. Ljudi olahko zaključuju da je neutoljiva glad za pravljenjem zlata izazvala istrajno vjerovanje u gomilu fantastičnih recepata, koji, viđeni na ispravan način, nisu bili ništa drugo do popularna i sujevjerna aplikacija drevne prirodne filozofije; biće da su alkemičari nastojali, dijelom fizičkim procedurama, a dijelom magičnim činima, neposredno dosegnuti aristotelijansku *materiu prima* - zemlju svih stvari.

Izgleda da se nikada nikome nije učinilo makar nevjerovatnim da se ta i takva navodna vještina, uprkos svim svojim ludorijama i obmanama, stoljećima uspješno inkorporirala u najrazličitije kulture Istoka i Zapada. Naprotiv, ljudi su bili naklonjeniji zauzeti stav da je do prije stoljeća i nešto više, cijelo čovječanstvo sanjalo glupav san, iz kojega se probudilo tek u naše vrijeme, kao da su čovjekove duhovne i intelektualne sposobnosti - njegova moć razlikovanja stvarnog od nestvarnog - bile predmetom neke biološke evolucije.

Ovakvom viđenju alkemije suprostavljaju se izvjesna načela jedinstva sadržana i u samoj alkemiji: opisi Velikog Djela iz mnogih kultura i mnogih stoljeća pokazuju, prihvaćenim mnoštvom simbola, određene nepromjenjive te-

meljne pojavne manifestacije koje se ne daju objasniti empirijski. Suštinski, indijska alkemija je istovjetna sa zapadnom, a kineska, iako smještena u potpuno drukčijem duhovnom ozračju i okruženju, može osvijetliti obje prethodno spomenute. Ako je alkemija bila samo varka i privid, njen način izražavanja izdavao bi se neraspravljivošću i glupošću u svakoj prilici; ali u stvari, može se uočiti da ona posjeduje sve znake izvorne tradicije, reći ćemo, organsku i dosljednu - iako ne neophodno sistematičnu - doktrinu, i očevidan i jasan korpus pravila, koje su uspostavili i istrajno razlagali njeni praktikanti i vještaci. Stoga, alkemija nije hibrid niti nasumičan proizvod ljudske historije, nego, naprotiv, predstavlja duboku mogućnost duha i duše.

To je također stav samozvane *duboke* psihologije koja tvrdi da je, u alkemijskom simbolizmu, pronašla potvrdu vlastite teze *kolektivne nesvijesti*. Prema ovom mišljenju, alkemičar, u svome sanjalačkom i snolikom traganju, izvodi na svjetlost dana izvjesnu sadržinu svoje vlastite duše, prethodno i njemu nepoznatu, i tako, bez svjesne namjere, prouzrokuje određeno pomirenje između njegove površne, egoistične, svakodnevne svijesti i neformirane - ali u potrazi za formom - moći *kolektivne nesvijesti*. Ovo pomirenje trebalo bi izgraditi iskustvo unutarnje ispunjenosti, koje posljedično zauzima mjesto navodnog alkemičarskog magisteriuma. Ovaj stav, kao i prethodni, zasnovan je na pretpostavci da je prvobitna alkemičareva namjera bila da načini zlato. Smatralo se da je on uhvaćen u zamku u formi ludila ili samoobmane, te zbog toga misli i djeluje kao da je u snu. Ovo objašnjenje posjeduje izvjesnu vjerodostojnost, budući da je na jedan način u bliskom dodiru sa istinom - da bi je potom smjesta napustilo! Istina je da je duhovna stvarnost, kojoj je rad alkemičara neka vrsta inicijacije, nešto čega je početnik više ili manje svjestan. To je nešto skriveno duboko u duši. Ipak, tajna dubina ne smije se pomješati sa kaosom takozvane *kolektivne nesvijesti* - što se tiče ovog unekoliko elastičnog koncepta ima neko precizno značenje. Alkemičarevo *vrelo mladosti* ni na koji način ne izvire iz maglovitog psihičkog supstrata; ono istječe iz samoga izvora Duha. Ono je skriveno od alkemičara na samom početku njegovog rada, ne zbog toga što je ispod, nego upravo stoga što je iznad razine njegovog svjesnog mentalnog procesa.

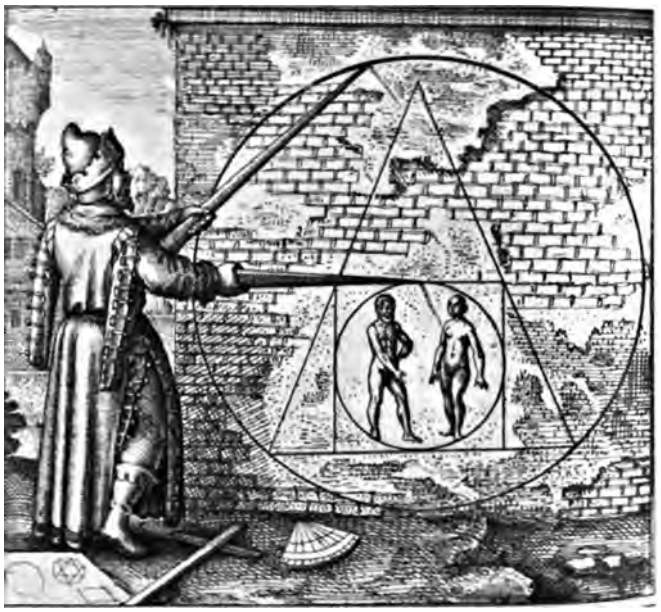

Hipoteza psihologa isparava onoga trena kada se shvati da alkemičari nikada nisu bili uhvaćeni u bilo kakvu zamku ostvarenja sna pravljenja zlata, te da oni za svojim ciljem nisu tragali poput mjesečara, ili pasivnom projekcijom nesvjesnog sadržaja svojih duša! Naprotiv, oni su slijedili promišljen metod, koji je, metalurškim izrazom - vještina pretvaranja prostog metala u srebro ili zlato - po općem priznanju, doveo u zabludu i obmanuo mnoge neinicirane istraživače, iako je napose logičan, štaviše, istinski dubok.

Definiranje alkemije

Činjenica je da su mnogi - ako ne svi - alkemičari, gajili osobito interesiranje za izvjesne preobrazbe tvari, te je gotovo sigurno da je većina samoukih alkemičara, pod izuzetnim utjecajem motiva koje nameće materijalni svijet, Veliko Djelo prihvatila samo i isključivo kao koncepciju preobražaja prostih metala poput olova i bakra u srebro i zlato, te odatle i najznakovitije poimanje alkemije kao sredstva ovosvjetskog bogaćenja. Ali, činjenice govore da postoje i drugi, daleko značajniji tokovi alkemičarske misli koji su bitno drukčije naravi. Pretpostaviti je da je jedan od razloga zbog kojih je alkemija na Zapadu shvaćena i prihvaćena ponajprije kao sredstvo produženja života, mogu biti i rukopisi drevnih egipatskih liječnika i prema kojima je ova vještina predstavlja kao rana forma kemije i metalurgije, sa prvim recepturama balzama, boja, mirisnih i kozmetičkih smješa, te sredstava za balzamiranje tijela, ali i lijekova za razne bolesti, odakle, moguće, i uvjerenje da alkemija krije tajnu trajne, ako ne vječne, mladosti. Odatle, nadalje, potječe i uvjerenje da je alkemija temeljna znanost za dalje izučavanje prirode, što dijelom potvrđuju i rani alkemičari koji u svojim rukopisima neprestano govore o *iskustvu* i *posmatranju* kao *ključevima prirode*, te, s druge strane, o svojoj nepobitnoj uvjerenosti o univerzalnom jedinstvu makrokosmosa i mikrokosmosa - vezi koja je u potpunosti vezana za astrologiju. Alkemijski autori kasnog 16. i ranog 17. stoljeća samu medicinu definiraju kao "traganje za tajnama prirode", što je cilj koji je moguće ispuniti oslanjanjem na *matematička i nadnaravna osjetila*.

Uvezivanjem spomenutih pojmova u smislenu cjelinu, jasno je da alkemija uveliko izlazi iz okvira jednostavne *prethodnice kemije*, odnosno, da je u alkemiji sve manje

onoga što se smatra naukom u modernim poimanjima tog pojma, a sve više *misticizma* gotovo u potpunosti stranog post-*newtonianskom* svijetu. Arapsko poimanje alkemije, umnogome je doprinijelo ovakvom razmišljanju, *znanošću brojeva* koju su kao svoj doprinos unijeli arapskih alkemičari primjenjenom na odnose količina i duljinu trajanja procesa, te samim pojmom *al-kimiya*; osobito tokom Srednjeg vijeka i doba renesanse, odnosno, prilivom knjiga zaplijenjenih križarskim pohodima po Bliskom Istoku, alkemija stječe izvjesnu dodatnu popularnost, te se njene manifestacije bilježe širom Zapadnog svijeta. U to vrijeme ona počinje funkcionirati kao znanost koja insistira na dvije razine, ovosvjetovnoj i duhovnoj, to jest, naporedo sa pokušajima pronalaska fizičkog procesa kojim bi se prosti metali preobrazili u srebro i zlato, primjetna su i nastojanja alkemičara u domenu *samopročišćenja* eliminiranjem *osnovne* tvari ego-svijesti i postizanja *zlata prosvjetljenja*. U tom smislu, alkemičari su bili uvjereni da će njihovo traganje za istinom o prirodi - općoj i vlastitoj - rezultirati većim znanjem o Stvoritelju. Do doba renesanse većina alkemičara usvojila je obostruki metod, vjerujući da *bez duhovnog pročišćenja nije moguć nikakav uspjeh u oblasti preobražaja metala*. Oslonjeni mahom na vlastitu viziju, inspiraciju i unekoliko na tumačenje drevnih spisa, u cilju usavršavanja svoje vještine, a štiteći nalaze od neupućenih koji bi ih, vjerovali su, mogli zloupotrijebiti, svoje su spoznaje radije bilježili misterioznim simbolima i alegorijskim tekstom, nego što su ih prenosili i predavali na javnu upotrebu. To je uzrokovalo povezivanje alkemije sa cijelim dijapazonom čak i međusobno različitih tradicionalnih zanata i znanosti, od puke metalurgije, preko medicine i znanosti o prirodi, do astrologije. Postoje izvjesni dokazi da je alkemija, svojim univerzalitetom, povezivala sve te oblasti, te da se u određenom vremenu smatrala temeljnim aspektom filozofske misli, ali isto tako, ne na svim mjestima, ili makar ne u isto vrijeme, a niti je na svim prostorima alkemija, makar praktično, ako ne definicijski, podrazumjevala isto djelo.

Alkemija, kao forma spekulativne misli (za koju se, među ostalim, pretpostavljalo da za cilj ima preobražaj prostih metala - poput olova i bakra - u srebro i zlato), razvoj u drugom smjeru duguje iščitavanju tekstova arapskog porijekla o koncepima poimanja svijeta koji korespondiraju astrologiji, odnosno pokušaju povezivanja čovjeka i kosmosa i eksploataciji te veze u korist potonjeg, a koji očevidno korijene imaju u starijim tradicijama. Astrologija, koja se bavi čovjekovim odnosom i vezom sa nebeskim tijelima, i alkemija koja se poima znanošću ovozemaljske prirode, povezive su na način shvatanja i prihvatanja utjecaja nebeskih tijela na ovozemaljska događanja, ali i pomirenjem da procesi na nebesima i zemlji, kojima čovjek svjedoči čak i svojim postojanjem, manifestiraju Volju Svemogućeg Stvoritelja; drugim riječima, ukoliko se pravilno shvate i ispravno protumače, mogu, na određeni način, pomoći pronalasku *ključa* početka stvaranja, što je opet, u neposrednoj vezi sa famoznom *materiom prima*.

Površno gledano, kemijski dio alkemije, bar temeljem rukopisa, čini se beznadno kompliciranim slijedom uzastopnog i naizmjeničnog zagrijavanja i hlađenja raznovrsnih mješavina nejasno ili nedovoljno izričito određenih materijala, iako se izvjesna jednostavnost, ipak, može nazrijeti ispod vela namjerne kompleksnosti. Metali zlato, srebro, bakar, olovo, željezo i kalaj bili su poznati i prije pojave alkemije. Pojavom *tečnog metala*, žive, o kojemu postoje pouzdana svjedočanstva iz 300. p.n.e., nastala je prava mala revolucija u alkemiji. Sumpor, *kamen koji gori*, nije ništa manje značajan, i također ništa manje poznat, dijelom kao samorodan, a dijelom kao proizvod metalurških procesa. Sjedinjavanje, odnosno miješanje metala bili su od davnina poznati metalurški procesi; isto tako dodaci, poput vitriola (bakarnih ili željeznih sulfata), stipsi i klorida sodijuma i amonijuma, kao i arsenikove mješavine za bojenje metala, te mnogi drugi materijali koje je usvojila alkemija nisu bili ništa manje poznati.

Preobražaj je ključna riječ alkemije, a u isto vrijeme i u nekoliko drugih tradicionalnih znanosti, te se stoga, može interpretirati na nekoliko različitih načina. Može se odnositi na promjene koje su čisto kemijske prirode, na fiziološke promjene, poput izbavljenja od bolesti i dosezanje zdravlja, zatim na manje vjerovatne preobražaje iz starosti u mladost, te konačno iz ovozemaljske ka nadnaravnoj egzistenciji. Alkemijske promjene uvijek su bile usmjerene ka pozitivnom polu promjene odnosno preobražaja, koje čini se, nikada nisu podrazumjevale bilo koju vrstu trajne degradacije, nego samo privremenu - kao dio ili fazu u procesu; alkemija je za cilj uvijek imala velika ljudska dobra, materijalno blagostanje, dugovječnost i konačno, besmrtnost, iako daleko od toga da je alkemija

bila jedina znanost koja imala ovakve ciljeve. Isti diskurs prema ljudskom življenju prije nje zauzela je vjera, potom medicina, te sve vrste umjetnosti. Iako se pretpostavlja se da su prvi alkemičari bili zanatlije metalurzi koji su bili prvi praktikanti vještine preobražaja metala jednih u druge, iako ne i u zlato, ali njihove teorije čine se kao da imaju manje veze sa znanošću, nego sa autentičnim vjerskim sistemom, jer su rudari i metalurzi, poput zemljoradnika, nastojali ubrzati normalno zrijenje plodova zemlje, uz magijsko/mističko/vjersku vezu sa prirodom. U primitivnim društvima metalurg, tačnije kovač, najčešće se bio pripadnik okultne vjerske skupine.

Prvi izleti u prirodnu filozofiju, počeci nečega što bi se moglo navati znanstvenim pristupom, također su prethodili samoj alkemiji. Sistemi pet, gotovo identičnih osnovnih, temeljnih elemenata već postavljeni u Kini, Indiji i Grčkoj, u skladu sa kojima prirodu čine suprostavljene, gotovo neprijateljske sile - toplo i hladno, pozitivno i negativno, muško i žensko načelo; to jest, izvjestan vid primitivne verzije koncepcije energije. Temeljem istog astrološkog naslijeđa, filozofi-alkemičari-zanatlije pronašli su korespondenciju između elemenata, planeta i metala. Tako, do pojave alkemije kemijsko-metalurška znanost- zanat, kao i teorije filozofa prirode već su bile dovoljno kompliciranе.

S gore navedenim u vezi, problemi čak i oko datiranja al-

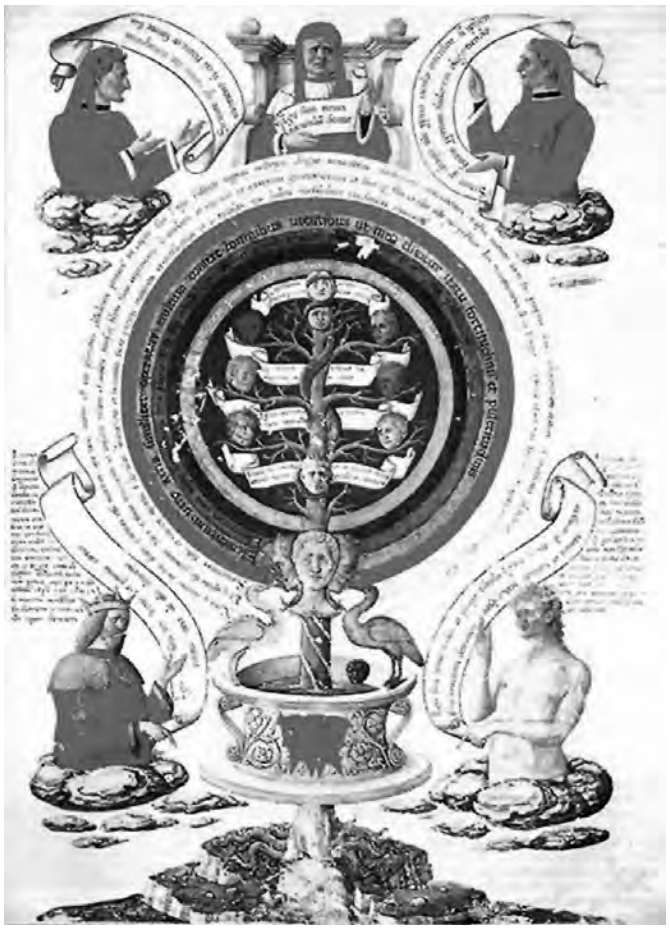

kemičarskih tekstova, rezultirali su gotovo pipanjem u mraku i u domenu određivanja porijekla alkemije. Najstariji spisi koji se bave metalurškom vještinom i zanatom, kombiniraju mogućnost promjene osobine i pojavnosti metala sa vitalističkim viđenjem prirode - odnosno, da metali žive i rastu u zemlji kao što fetus raste u majčinoj utrobi. Stoga je, prema alkemičarskoj zamisli, bilo neophodno realizirati i koliko je moguće ubrzati takav proces i u laboratoriji, u cilju, ne samo preobražaja metala iz jednog u drugi, nego i svođenje tog preobražaja na prihvatljivu vremensku jedinicu. Stoga, postoji opće suglasje da u vezi sa porijeklom alkemije nije dovoljno proučiti samo rane koncepte poimanja i tumačenja prirode, nego je potrebno istražiti i oblast drevnih praktičnih zanata.

Pokušaj historijsko-predmetno-filozofske kontekstualizacije

Historija ove drevne discipline umnogome je povezana sa njenom filozofijom; ona je tajnovita, dijelom zbog svoje prirode, dakle potrebom koja će uzrokovati i drugi dio, odnosno namjeru. Zbog potrebe, jer se bavila dijelom nevidljivoga svijeta koji je neopaziv čulima te ga, stoga, nije moguće riječima dočarati na razumu prihvatljiv i logičan način. Namjerno, jer bi znanje, za koje su alkemičari vjerovali da posjeduju, neupućeni i zlonamjerni mogli iskoristiti da unište svijet. No, pored toga, zapadna alkemija načelno nudi dva moguća smjera razmišljanja, preobražaj prostih metala u zlato, što se može smatrati konačnim ciljem u procesu oplemenjivanja i usavršavanja metala, i vjersko-mističku koncepciju regeneracije i podmlađivanja duše, odnosno praktičnu kemijsku vještinu preobražaja metala i mističko intuitivnu vještinu preobražaja ljudske duše. U najmanjem, ova dva smjera razmišljanja izrodila su, respektivno, dvije dominirajuće škole misli. Prva, materijalistička, koja je alkemiju smatrala (pred)kemijskom znanošću čiji su procesi vremenom postali sinonimima, odnosno alegorijskim terminima religijskog iskustva, i druga, mistička, koja je alkemiju smatrala duhovnim procesom u isto vrijeme zakrivanim i razotkrivanim upravom tim (pred)kemičarskim jezikom. Jedino djelo na Zapadnim jezicima, koje je pokušalo pomiriti dva naizgled sukobljena i suprotna stava, je *A. E. Waite: The Secret Tradition of Alchemy*. Međutim, ovo djelo nije, ne samo konačno, nego ni referentno, jer je, u najmanjem (p)ostavilo veliki broj pitanja o pravoj i istinskoj, ne samo prirodi ili predmetu, nego i samoj suštini alkemije, na koja ne nudi nikakve odgovore.

Alkemija nema općenito utvrđena načela koja bez iznimke prihvataju svi alkemičari. H. Leistester kaže: *...alkemijska literatura grčkih i egipatskih izvora ne nudi nikakvu teorijsku potku ... recepturei su u potpunosti praktične prirode*. (Leicester, H., *The Historical Background of*

Chemistry). O metodima ranih alkemičara on tvrdi da su, *namjerno kaotični*, što neposredno potvrđuju i sami autori alkemičarskih rukopisa, tvrdeći da su na svaki način, namjenski, nastojali zakriti znanje od sviju koji nisu inicirani u tajnu, kako bi spriječili nezvane da razumiju i zloupotrijebe ovu Veliku Vještinu. Doslovno slijeđenje receptura koje se, uzgred, navode u velikom broju rukopisa, po pravilu završava neuspjehom i dodatnom frustracijom. U stvari, većina alkemičara nikada nije razumjela, ili riječima samih alkemičara, unijeti se u tekst. Unošenje u (kon)tekst moguće je samo uz pomoć, praktičnu i duhovnu, starijeg i iskusnijeg alkemičara. Dakle, ne smije se zaboraviti da je *u karijeri svakog alkemičara koji je ustvrdio da je načinio Kamen, postojala faza koja se može nazvati inicijacijom u tajnu alkemije*, (Paringon, J.R., *History of Alchemy and Early Chemistry*). Odnosno, da je u određenoj fazi svoga rada mladi alkemičar dolazio do starijeg kolege, koji bi ga procjenjivao, prihvatao ili odbacivao, poredeći ga sa veličinom i značajem znanja i tajne Djela.

Alkemičarska djela savremenom čitatelju izgledaju kao zbirke mračnih kazivanja, zagonetnih alegorija i naizgled besmislenih poetskih iskaza, koje je suštinski nemoguće razumjeti na intelektualnoj razini. Kineski alkemičar Tisan T'uing Ch'i kaže: *Jedan, znaj, bijelo se mora uhvatiti za crno. Jer tek tad će poteći božanska svjetlost. Bijelo je suština zlata, a crno osnova vode. Jedan je jedan, bojem. U početku je Yin-Yang crn, sa žutim mladicama. Gospodar pet metala i riječnih bojnih kola sjevera. Stoga, olovo je crno izvana, ali ime zlatne cvjetove u u svojim njedrima*. (Partington, J.R., *Ancient Chinese Treatise on Alchemy*). Ova vrsta deskriptivne proze prilično je uobičajen način pisanja alkemičarskih djela, što potvrđuje drugi izvor, sa drugog kraja svijeta, u kojemu Grk Morienas piše: *Stari, nisu nazivali stvari koje se tiču ove znanosti njihovim pravim imenima, nego su, kao što nam je poznato, okolišili, kako bi zbunili budale*. (Stavenhagen, L., *A Testament of Alchemy*).

Alkemičara napose, bilo je mnogo vrsta, kao i boja duge koje se sve međusobno razlikuju po značaju i simbolizmu; na jednom kraju spektra su varalice i šarlatani, koji su navodno poznavanje *Božanske Vještine/Umjetnosti* koristili kao sredstvo ostvarenja ovozemaljskih interesa, bogaćenja i slave; na drugom kraju istog spektra stajali su istinski posvećenici prave, mističke alkemije, a između te dvije krajnosti mnogo različitih ljudi čije namjere su u nekim slučajevima bile poštene, ali znanje oskudno i nedovoljno za razumjevanje prave, istinske prirode alkemije. Sa gotovo istim problemom se suočava i savremeni čovjek u pokušaju da razumije alkemičara o čemu John Hopkins kaže: *...sve naše teškoće u pokušaju razumjevanja alkemičara ishode iz naše sklonosti da ih poimamo našim racionalnim, znanstveničkim umovima, a njihova filozofija ne samo da nije znanstvena, nego je transcendentalni idealizam*. (Hopkins, A.J., *Alchemy, Child of Greek Philosophy*).

Dakle, kako pojmiti nešto što u različitih kulturama i vremenima ima drukčije tkanje, ali sličnu ili gotovo istu tradicionalnu potku, kako otključati tekstove koji govore o drevnoj potrazi za vječnim, za koje je većina odavno izgubila ključeve, kako shvatiti nešto *o čemu se ne uči u školi ... što je potpuna i visoko razvijena disciplina ... ekvivalent velikih duhovnih disciplina o kojima se govori samo legendama*. (De Rola, S.K., *Alchemy. The Secret Art*).

Od 4. stoljeća p.n.e. do 6. stoljeća n.e. - kineska alkemija

Kina definitivno nije zemlja porijekla alkemije, ali se - prema sačuvanim pokazateljima - čini da su kineski izvori i dokazi nešto stariji nego u drugim dijelovima svijeta. Kineska alkemija bila je povezana sa djelatnošću koja je starija i od metalurgije, naime medicinom. Vjerovanje u fizičku besmrtnost u ovom dijelu svijeta čini se seže u 8. stoljeće, a vjerovanje u mogućnost dosezanja tog ideala korištenjem medicinskih pripravaka u 4. stoljeće p.n.e., dok We Po Panic (u. 121. n.e.), koji slovi za oca kineske alkemije, piše raspravu pod nazivom *Ts'an T'ung Ch'i*

(Partington, J.R., *Ancient Chinese Treatise on Alchemy*) o *piluli besmrtnosti*, magičnom lijeku, *eliksiru života*, *pitkom zlatu* (koje bi bilo rastvor tog nehrđajućeg metala), o kojemu se prvi put počinje govoriti u 1. stoljeću p.n.e. - mnogo stoljeća prije prvog spomena sličnog napitka na Zapadu. Iako najvjerovatnije nekineskog porijekla i sa očevidnim nekineskim utjecajima (osobito indijskim), nastanak alkemije u Kini izgleda kao autentično domaće djelo, koje se pojavilo u vrijeme političkih nereda, (između 5. i 3. stoljeća p.n.e.), u bliskoj vezi sa *taoizmom* - vjerskim sistemom, mističkom religijom koju je u 6. stoljeću p.n.e. utemeljio mudrac Lao Tzu i njenim svetim spisom *Tao Te Ching*. Taoisti koji su, u poređenju sa preovlađujućim konfučijanizmom, bili samo grupa autsajdera - uz mističku doktrinu kakva je alkemija ubrzo nakon pojave *nakalemljeni* su na taoistički kanon. Najstarija poznata kineska rasprava o alkemiji, *Chou-i ts'an t'ung ch'i* (Komentar Činga), je apokrifna interpretacija *Tao Te Chinga*, drevni klasik kojeg su konfučijanci duboko poštovali, koji povezuje alkemiju sa mističkom matematikom 64 heksagrama (oblik od šest linija koji se koristio za proricanje). Njihova neposredna veza je slaba, ali u njemu se po prvi put spominju materijali i kemijski procesi i procedure. Prvi poznat kineski alkemičar je Ko Hung (283.- 343. n.e.), čija knjiga *Pao-p'u-tzu* (što je u stvari pseudonim samog Ko Hunga) ima dva poglavlja nejasnih recepata za spravljanje eliksira, uglavnom temeljem žive ili arseničkih spojeva. Najpoznatija knjiga iz ovog domena je *Tan chin yao ch'eh* (Velike tajne alkemije), čije autorstvo se pripisuje *Sun Ssu-miaou* (581.- poslije 673. n.e.). Radi se o praktičnoj raspravi o spravljanju eliksira za postizanje besmrtnosti, uz dodatak od nekoliko vrlo osobitih lijekova te proizvodnju dragog kamenja. O kineskoj alkemiji možda ponajbolje govori zbirka tekstova poznata pod nazivom *Y'n chi ch'i ch'ien* (Sedam ploča u mračnoj torbi), koje je datirano u 1023. godinu n.e., iako se radi, da ponovimo, o zbirci ili izboru iz starijih izvora.

Iako je izvjesna sličnost između materijala koje su alkemičari u Kini, Indiji i na Zapadu koristili više nego očevidna, kineska alkemija razlikuje se od Zapadne po svome cilju. Dok je na Zapadu alkemičar čini se, više zainteresiranim za pronalazak ili otkrivanje procedure proizvodnje zlata i eliksira besmrtnosti, nijedan od tih ciljeva ne čini se da je posebno zanimao kinesku alkemiju. Prilično konzistentna, uz veoma male kontroverze koje su se odnosile gotovo isključivo na precizan sastav, te u mnogo većoj mjeri na naziv eliksira (kojih je nabrojano preko 1,000), kineska alkemija se gotovo u potpunosti razlikuje od Zapadne gdje su sukobi nastajali na gotovo svakoj razini. Na primjer, dok su se Zapadni alkemičari sporili u vezi sa prirodom sastava, biljni ili kemijski (to jest, mineralni), u Kini su minerali uvijek bili prihvaćeni kao punopravan sastojak gotovo svih lijekova; U Europi su postojale dvije struje među alkemičarima: oni koji su favorizirali proizvodnju zlata s jedne, i oni koji su medicinu (odnosno otkriće lijeka protiv starenja i smrti) vidjeli kao primarni cilj. Kinezi su uvijek bili naklonjeni potonjem cilju. Kineska alkemija je uvijek slijedila vlastiti put. Na Zapadu se, istina, ponajviše zbog brojnih vjerskih obećanja besmrtnosti u jednoj ili drugoj dimenziji, od alkemije nikada nije očekivalo pronalazak čudesnog lijeka. Nedostatak takve vrste obećanja u kineskim religijskim sistemima, ostavljao je otvoren put alkemiji. Ozbiljno oslanjanje na medicinske eliksire, koji su u različitim omjerima bili i otrovni, upućivalo je alkemičare na neprestano nastojanje umanjenja djelovanja otrovnih supstancija, variranjem sastojaka ili kemijskim manipulacijama, međutim, stoji činjenica da je nekolicina kineskih careva umrla trovanjem *eliksirom*. Kako alkemija nije ponudila nijedan od dva tražena lijeka, te brojnim smrtima, ali i nakon što su Kinezi prihvatili Budizam, koji je nudio mnogo bezopasniji način za postizanje besmrtnosti, alkemija u Kini lagahno tone u zaborav, dok su europski *proizvođači zlata* preživjeli dugo nakon što je alkemija u Kini u potpunosti nestala.

Helenistička alkemija

Veliki broj tekstova potvrđuju postojanje proto-alkemičarske literature i na drevnom Bliskom Istoku. Zapisi sa dvije glinene ploče koje potječu iz babilonijanskog perioda, iz 13. stoljeća p.n.e., a koji su, prema svemu sudeći prijepisi još starijih, moguće, iako ne neophodno, samog izvornika, opisuju *proizvodnju srebra* iz mješavine bakar-bronza. Ovi zapisi zanimljivi su po dva osnova: prvi, jer sadrže svojevrstan recept te opis rituala i procesa, a drugi jer insistiraju na tajnosti, što su teme sa kojima će se kasnija alkemija ponajčešće susretati i o oko kojih će se voditi najžešće i najbrojnije rasprave. Zapadnu alkemiju je moguće povezati sa samim počecima helenističkog perioda (oko 300. p.n.e. - 300. n.e.), iako se kao najraniji autentični alkemičar pojavljuje Zosimos iz Panopolisa (Egipat), koji je živio potkraj tog perioda. On je jedan od 40 autora koji se pojavljuju u pregledu alkemičarskih djela načinjenom u Bizantinumu (Constantinopolis) u 7. ili 8. stoljeću n.e., po rukopisima iz Venecije i Pariza. Synesius, posljednji spomenuti autor, živio je u Bizantinumu u 4. stoljeću n.e., dok je kao najraniji imenovan Democritus, identificiran kao Bolos iz Mendesa, helenizirani Egipćanin koji je živio u oblasti delte Nila, oko 200. p.n.e. Njemu se pripisuje djelo *Physica et mystica*, neka vrsta zbirke receptura boja i načina bojenja, ali načelno za proizvodnju zlata i srebra. Recepture su ispisane nejasnim jezikom, sa maglovitim uputama na grčke teorije elemenata i astrološke teorije, pri čemu se većina završava riječima: *Jedna priroda uživa u drugoj prirodi; jedna priroda nadvladava drugu prirodu; jedna priroda vlada drugom prirodom*, koje učenjaci povezuju sa Magima, zoroastrijanskim svećenicima, stoičkim panteizmom, ili sa grčkim filozofom iz 4. stoljeća p.n.e., Aristotelom.

Za razumjevanje Aristotelove filozofije *suštinskog jedinstva tvari* i njene težnje ka savršenstvu, neophodno je ponajprije odbaciti sve moderne, osnovne, temeljne koncepcije poput atoma, kemijskih elemenata i čistih supstancija. Rani alkemičari preuzeli su Aristotelove teorije o tvari i promjeni, Tvari i Formi, i inkorporirali ih u vlastitu znanost. Sumpor i željezo, na primjer, koji su, prema modernoj nauci, različite vrste tvari, ali za Aristotela i alkemičare oni su ista tvar određena drukčijom formom. Ista teorija na primjeru Apolonove bronzane statue, *bronza je Tvar a Apolon Forma, ali u samoj bronzi, zemlja i voda su Tvar, a uzrok osobina bronze je Forma*. Još jedna bitna značajka Aristotelovog i alkemičarskog poimanja tvari je da to nije nešto što je moguće vidjeti ili osjetiti bilo kojim čulom.

Svijet, na primjer, materijalni svijet, sastoji se od pet osnovnih elemenata, zemlje, zraka, vatre, vode i *etera*. Potonji element je *materia prima*, stvar ogromnog potencijaliteta i malog kvantiteta, element od kojega su načinjene sve stvari u ovome svijetu, svojevrstan ključ *filozofskog kamena* (*Lapis Philosophorum*), kojim je moguć *preobražaj mnogo veće količine prostog metala u srebro i zlato, i koji ima neuporedivu moć izlječenja ljudskog tijela, odnosno i konačno, usavršavanja svih stvari do krajnjih mogućnosti njihove vrste*.

Godine 1828. u Tebi (Egipat) nabavljena je zbirka papirusnih rukopisa ispisanih grčkim jezikom koja je podijeljena između biblioteka u Leydenu (Holandija) i Stockholmu (Švedska), (*Leidensko- stockholmski* papirus) a gotovo pola stoljeća kasnije među njima će biti otkrivena rasprava vrlo slična spomenutoj *Physica et mystica* Bolosa Democritosa iz Mendesa. Ona se razlikovala samo po naknadnim stilskim uljepšanjima i potvrdom da proizvodi nekih, od oko 300 receptura, nude načine oponašanja izgleda ili karakteristika plemenitih metala, naime zlata i srebra, odnosno da se radi o pozlati i posrebrivanju što ukazuje da su se kasniji alkemičari u mnogome okoristili tradicijom zanatske obrade metala. Međutim, mistički, ili makar nejasni dijelovi njegovoga djela postali su predmetom istraživanja helenističkih alkemičara kasne antike, koji će Democritosa proglasiti mudracem velikog znanja i autoriteta, a njegovo djelo skrivenom vezom između metalurgije kao zanata i aleksandrijske alkemije kao autentične vještine. Očevidno je, zaključuju učenjaci, da se radi o logičkom i praktičnom nastavku djela *Physica et mystica*, koje je nastalo rukama nekog ko je recepture prethodnog, izvornog djela probao ostvariti u praksi. Činjenica je, pak, da je arheologija otkrila metalne objekte koji su bili obojeni zlatom ili srebrom, što je izazvalo nemalu nervozu, ali ipak ponajviše direktora velikih svjetskih muzeja koji su vjerovali da su njihove kolekcije vrijednije, materijalno, nego što one i zaista jesu.

Godine 292. rimski imperator Diocletian, rukovođen isključivo političkim raz-

lozima (mogućnošću proizvodnje zlata, jačanja Egipta i slabljenja Rima), zapovjedit će progon svih praktikanata Velikog Djela iz Egipta, te spaljivanje svih njihovih spisa. Nakon ovog ukaza historija alkemije je unekoliko upitna i svedena na pretpostavke. Nakon izgona iz Aleksandrije, pretpostavlja se, mnogi alkemičari su se preselili na Srednji Istok, priklanjajući se intelektualnim središtima Perzije, Sirije i Bizantinuma. Najstariji prijepis stare doktrine je rukopis Sv. Marka iz Venecije, koji potječe iz 10. ili 11. stoljeća n.e., i koji je sačuvan u Parizu, te tako bio dostupan prijevodu i komentaru Narcellin Berthelot (*Lea Origines N L Alchimie*, 1885.). Prema Berthelotovoj, glavni alkemičarski autori ranih grčkih rukopisa bili su Democritus u 1., Synesius u 2., Zosimos u 3. i Olympiedorus i Stephanus 5. i 7. stoljeću, respektivno.

Najraniji pravi alkemičarski tekstovi na grčkom jeziku, koji potječu sa kraja 3. stoljeća n.e., u neposrednoj su vezi sa ranijim praktikantskom tradicijom kao i sa aktualnom filozofskom i religijskom misli. Iako je Democritus jedan od najhvaljenijih i najčešće spominjanih i komentiranih autora u Venecijansko-pariškim rukopisu, samo Zosimos pokazuje šta je alkemija postala poslije Bolosa iz Mendesa i koji svojim djelom povezuje ove alkemičarske tekstove sa djelom Bolosa Democritosa. Njegova teorija je, u usporedbi sa ostalim, vrlo rječita i slikovito obrađena, od rasprave o "miješanju voda, kretanja, rasta, utjelovljenja i rastjelovljenja, izvlačenju duhova iz tijela i vezivanju duhova za tijela". Prosti metali se u njegovom uputstvu oplemenjuju *ubijanjem* i *uskrsavanjem*, a njegova tehnika je puna *destiliranja* i *sublimiranja* i djeluje kao da je opsjednut duhovima. Sa procesnog, odnosno proceduralnog aspekta, potonji rad ukazuje da je destilacijsko- sublimacijski proces - koji će se, uzgred, kao primarni zadržati do *renesansnog* doba - već bio osnovna karakteristika alkemijskih receptura. U ovim *aleksandrijanskim* tekstovima, objedinjuje se teorija i praksa i otvoreno govori o preobražaju, konceptu koji polučuje raznolik uspjeh kojega opisuje promjenom boje kao pokazatelja napretka, od crne do bijele, te od žute ka ljubičastoj, čije se faze povezuju sa etapama promjene od kaotične i nedefinirane *materie prima* do metaličkog savršenstva, kada se ljubičasta boja mijenja u crvenu. Za ova postignuća Zosimos priznanje odaje izvjesnoj Mariji - često je naziva samo Jevrejka - čiji tekstovi predstavljaju vjerovatno jedini živi opis izgleda laboratorijske opreme i sadržaju same laboratorije aleksandrijskih alkemičara, te Agathodaimonu, što je vjerovatno pseudonim. Iako se ne spominje u Venecijansko-pariškim rukopisima, osim u Zosimosovim uputama, 1953. pojavila se rasprava koja se pripisuje Agathodaimonu. Osim zanimanja za *boje*, Zosimos također pokazuje i da se alkemijska teorija počela zanimati za ideju da postoji supstancija koja je u stanju željeni preobražaj izazvati trenutno, magično ili, rječnikom modernih kemičara, katalitički. On ju je zvao *tinktura* i spominje ih najmanje nekoliko. Ponekad o njoj govori kao o *prahu* (*xenon*), što će u prijevodu sa arapskog (*al-iksir*) na latinski postati poznato kao *eliksir*, i konačno kao *filozofski kamen*, *kamen koji nije kamen*, kako su alkemičari običavali govoriti. Ova doktrina preobražujućeg agensa nije u potpunosti spekulativne prirode nego je u mnogim slučajevima potkrijepljena praktičnim dokazima. Sastav eliksira je prilično jasan, ali metod ujedinjavanja njegovih sastavnih dijelova ili njegova upotreba pri proizvodnji zlata, baš i nije: *Precizne upute za spravljanje mnogih supstancija koje vode konačnoj sintezi eliksira, ponekad nedovoljno dosljedne i razumljive u suštinskim pojmovima, miješane uz ekstravagantne tvrdnje o obimnim kemičarskim iskustvima, pobuđuju interesiranje jednostavnijim dijelovima ali i zbunjuju odnosno obeshrabruju nemogućnošću uspjeha.* (Read, J., *Prelude to Chemistry*). U svakom slučaju postoje upute da se o istom pojmu govori i kao o lijeku koji liječi *proste* ili *bolesne* metale, opet samo na korak do lijeka za ljudske bolesti. Nakon što je cilj alkemije postao ljudski spas, materijalni sastav eliksira postao je manje značajan nego invokacija koja je pratila njegovu proizvodnju. Rana literatura, prema Holmyardu, ne sadrži nikakve povezujuće teorije. Ono što nudi su *najbizarnije gnostičke teorije pomiješane sa kemijskim činjenicama, estatičkim vizijama, opisima aparature, i uputama čitatelju da tajnu mora sakriti od prostih ljudi.* (Holmyard, E.J. *Makers of Chemistry*).

Rane usporedbe čovjeka i prirode, u predsokratovskim djelima i Platonovom *Timaeusu*, potakle su i zanimanje za odnos i vezu mikrokosmosa i makrokosmosa, te sistem posredničkih bića i *pneume*, koji su zagovarali Stoici, neoplatonisti i drugi u cilju povezivanja dva svijeta, izrodit će doktrinu koja će imati ogroman utjecaj na alkemičarsku misao 17. stoljeća. Jednak značaj na razvoj ove misli ima

i duga prethistorija razmišljanja o Stvaranju, što je filozofe sa zanimanjem za Stvaranje i Prirodu neumitno vodilo postavljanju pitanja porijekla elemenata i mogućnosti *materie prima*, a što su u stvari dvije osnovne premise na kojima će kasniji alkemičari uspostavljati svoje, vlastite koncepte. Aristotel najprije ukratko izlaže mišljenja svojih prethodnika, a potom ih u *Metafizici* nedvojbeno pobija i odbacuje, što unekoliko pokazuje na značaj koji i on pridaje ovoj temi. Aristotel prihvata četiri *empedokleanska* elementa (zemlja, zrak, voda i vatra), sa njihovim pripadajućim osobinama i osobenostima, vjerujući da su oni oni uzajamno preobrazivi. Nastanak elemenata znakovit je dio i Platonovog *Timaeusa*, koji temi pristupa sa matematskog aspekta, a za alkemičare kasne antike pod značajnim utjecajem neo-platonizma, gnostike i kršćanstva, navodi pripisani Hermesu Trismegistosu, bili su podjednako značajni. Tokom 16. i 17. stoljeća alkemičarski autori još uvijek su se oslanjali na *elemente*, pri odbrani ili napadu na bilo koji drugi sistem.

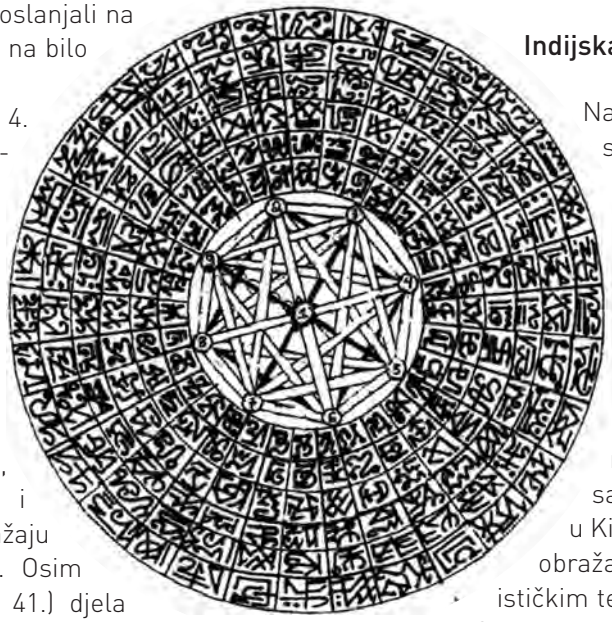

Iako su ova djela iz 3. odnosno 4. stoljeća uglavnom zbirke praktičnih receptura kako sastojaka tako i procesa, iz kojih je moguće izdvojiti neke segmente čisto znanstvenih informacija, u njima je ipak primjetna religijska aura to jest komponenta koja će obilježiti alkemičarsko djelo do danas - tajnost i misticizam, odnosno, alegorični snoviđenjski iskazi i nejasna uloga *duhova* u preobražaju tvari, zatim *smrt* i *uskrsnuće*. Osim toga, Stephanosova (oko 610.- 41.) djela puna su molitvi i zazivanja, tako da je lahko steći dojam da su ovi alkemičari imali malo veze sa laboratorijom. Zanimljivo je da je upravo djelo ovog autora imalo veliku upotrebu i utjecaj na kasnije alkemičare, kao uzor i predmet komentara. Međutim, aleksandrijska alkemija nije dugo bila jedina tradicija na koju su se oslanjali alkemičari, jer su uskoro svi temeljni, referentni tekstovi dešifrirani i inicirali nastanak novih. Premda Plinije (Pliny) i Dioscorides govore o mineralnim supstancijama koje bi mogle imati terapeutsku upotrebu i vjerovatno korist, helenistički alkemičarski tekstovi ne ukazuju ni na kakvo zanimanje alkemičara za farmakologiju odnosno farmakološku kemiju, za razliku od razvoja alkemije u Kini i Indiji, na koju je očevidno utjecalo jako kinesko vjerovanje - i ne samo kinesko - u fizičku besmrtnost, u neposrednoj i bliskoj vezi sa *taoističkom* misli. Sudeći po materijalnim dokazima koncept dugovječnosti odnosno besmrtnosti dugo je ostao osnovnim ciljem kemijske proizvodnje lijekova i eliksira, što neposredno potvrđuje i djelo *Nei P'ien*, autora Ko Hunga (oko 320. n.e.), koje će postati standardni kineski tekst iz ove oblasti. U ovome djelu, istina, postoje i određeni dijelovi koji govore o preobražaju metala i *eliksiru života*, ali je njihova upotreba usmjerena isključivo ka otkrivanju sredstva za postizanje dugog života i besmrtnosti. Kineska alkemija, koja se po spominjanju analogije makrokosmos-mikrokosmos, kao i naporedom razvoju ezoteričkoh i egzoteričkog pristupa problemu, može porediti sa aleksandrijskom alkemijom, iako su kineski alkemičari tragali za *pitkim* a aleksandrijska za čvrstim zlatom, obje tradicije pokazuju i znakovito zanimanje za unutarnjim usavršavanjem duše.

Grčka alkemija teorijski i praktično objedinjava kinesku i indijsku, s tom razlikom da se kao cilj pojavljuje proizvodnja zlata, što ukazuje na njenu suštinsku razliku od svojih prethodnica.

Indijska alkemija

Najstariji indijski (hinduistički) sveti spis, Vede, koji alkemiju smješta unatrag i nekih 5000 godina p.n.e., sadrži iste alkemičarske naznake koje se mogu pronaći i u kineskim izvorima, odnosno maglovite upute na vezu između zlata i dugog života. Živa, čija je uloga u alkemiji nezamjenjiva, a koju prvi put spominje u 4. ili 3. stoljeću p.n.e. Arthasastra, u isto vrijeme spominje se i u Kini i na Zapadu, dokazi o ideji preobražaja prostih metala u zlato u budističkim tekstovima pojavljuju se u periodu od 2. do 5. stoljeća n.e., gotovo naporedo sa prvim takvim idejama na Zapadu. Kako je Aleksandar Veliki Indiju osvojio 325. p.n.e., postoji mogućnost da je upravo u tom periodu došlo do razmjene ideja, u jednom ili drugom smjeru.

Također je moguće da je alkemija lijekova, pa i protiv smrti, u Indiju došla iz Kine ili obratno; u svakom slučaju, proizvodnja zlata bila je sekundarnog, a liječenje primarnog značaja, u objema kulturama. Kao i u Kini i na Zapadu, alkemija u Indiji povezivana je sa vjerskim misticizmom, ali mnogo kasnije - ne prije pojave Tantrizma (ezoteričnog, okultnog, meditativno-religijskog sistema), oko 1100-1300. n.e. Tek Tantrizmu se duguju pisana djela čisto alkemičarske prirode, poput *Rasarnava* (Rasprave o metalskim pripravcima) iz 12. stoljeća.

Iz najranijih indijskih rasprava o prirodnoj filozofiji, koji potječu iz 5-3. stoljeća p.n.e., očevidno je da su sve teorije prirode bile utemeljene na koncepciji materijalnih ele-

menata (vatra, vjetar, voda, zemlja, i eter), vitalizmu (oživljenim atomima) i dualizmu ljubav-mržnja, odnosno akcija i reakcija. Alkemičari su bojili metale, povremeno čak dobijali i zlato, ali su tome pridavali malo pažnje. Njihovih šest metala (zlato, srebro, kalaj, željezo, olovo i bakar), svaki napose sa vlastitom daljom podjelom (pet vrsta zlata...), *ubijani* su (to jest, korodirani), a ne *uskrsavani*, kako je to bio običaj na Zapadu, u cilju pronalaska lijekova, odakle potječe i *tajna živinog znanja* kao dio tantričkih običaja, iako je živa imala manji značaj nego u Kini.
U Indiji *Atharva Veda* pisana sanskritom, (oko 8. stoljeća p.n.e.) govori o upotrebi zlata u cilju produženja života, i to nipošto nije jedini tekst koji govori o toj temi, dok budistički tekstovi od 2. do 5. stoljeća n.e., raspravljaju o preobražaju prostih metala u zlato, uz pomoć sokova biljnog i mineralnog porijekla. Jedan *tantrički - hatha yoga* tekst pokazuje isti trend koji je očevidan u kineskim i grčkim izvorima, osim što se u ovom slučaju koristi leksika koja ukazuje na izvjesno *podvrgavanje smrti, te naknadnom uskrsnuću*, što se kod metala očituje *savršenstvom zlata*, a kod ljudi, sličnim razdvajanjem duha od proste i grube tvari, postiže se *potpunost ličnosti* i *beskonačno produžava mladost*.

Od 7. do 11. stoljeća n.e. - arapska alkemija

Arapska alkemija nije ništa manje tajanstvena od grčke, makar po pitanju svoga porijekla, iako postoje naznake da je ono čak potpuno različito. Od 640. godine, otkada se bilježi znakovit razvoj znanosti u učenja u izuzetno bogatom islamskom svijetu, za raziku od neuporedivo siromašnije Europe. U to vrijeme, vjerovatno najpoznatiji prevodilac ogromnog korpusa knjiga Hunejn ibn Ishak (p. 876.), prenosi grčke rukopise o medicini i znanosti iz Sirije, Egipta i Male Azije, u Bagdad.
Sličnosti između kineske i indijske alkemije ukazivale su na moguće zajedničko počelo ili makar na uzajamni prijenos koncepata, na što je ukazivalo i nekoliko savremenih otkrića. Ishodište islamske alkemije bilo je unekoliko lakše otkriti. Predaja, naime legenda tvrdi da je Halid ibn Jezid (p. 704.) bio prvi muslimanski alkemičar, čiji je učitelj bio izvjesni Morienos, učenik čuvenog Stephanosa iz Aleksandrije. Iako je malo vjerovatnoće da je ova priča istinita, jak grčki utjecaj na islamsku alkemiju ukazuje u najmanjem na korištenje izvjesnih (ili svih) aleksandrijskih izvora i pozivanja na grčke filozofske koncepte. Muslimanski prevodioci nisu se zadržali samo na prijevodima klasičnih djela istaknutih ličnosti grčke filozofije i uopće civilizacije poput Aristotela, Galena i Ptolemeja, nego su uključivali i spominjane Zosimosa, Bolosa Democritosa i Stephanosa.
Poštovanje koje su grčki alkemičari gajili prema djelu *Physica et mystica* Arapi su posvetili *Smaragdnoj ploči* Hermesa Trismegistosa, čuvenog helenističkog autora brojnih alkemijskih, okultnih i teoloških djela. Sam početak Ploče, *Ono što je ponad poput onoga što ispod je, a ono što je dolje poput onoga što gore je*... je kratko, teorijsko, astrološko i mistično. Hermes Trostrukoveliki (*Trismegistos*), grčka je verzija egipatskog božanstva Thotha i pretpostavljeni utemeljitelj astrološke filozofije koja se prvi put pojavljuje 150. p.n.e. *Smaragdna ploča*, međutim, samo je dio većeg djela naslovljenog *Knjiga Tajne Stvaranja*, koja postoji u latinskim i arapskim rukopisima, koju je islamski alkemičar ar-Razi napisao za vrijeme vladavine abasidskog halife al-Ma'muna (813.-833.), iako se pripisuje ranijem autoru, iz 1. stoljeća n.e., paganskom mistiku Apolloniusu iz Tyane. On, lično, spominje se u nekim biografskim djelima u kojima nema ni riječi o alkemiji, ali ni *Smaragdna ploča* niti ostatak *Knjige Tajne Stvaranja* ni jednom rječju ne spominju ovu vještinu. S druge strane, njihove teorije o prirodi nose neizbrisiv alkemičarski pečat, te je činjenica da se u ovom slučaju radi o knjizi koja za arapske alkemičare ima neprocjenjiv značaj.
Neki učenjaci skloni su porijeklo arapske alkemije vezati za zapadno-azijske škole, a porijeklo grčke alkemije izvlačiti iz egipatskih škola. Koliko je do sada poznato, arapska alkemija vezana je za sirijski grad Harran, koji je izgleda bio riznica i vrelo alkemičarske vještine, te nije isključeno da destilacijska ideologija kao i njen najpoznatiji predstavnici Marija i Agathodaimon, u stvari potječu iz Harrana, iz kojega su migrirali u Aleksandriju i tu inkorporirani u Zosimosovu alkemiju. Arapski alkemičari čini se da su bili čak i više zainteresirani za proizvodnju zlata nego njihove grčke kolege. Vjerovatno najveći arapski alkemičar bio je spomenuti ar-Razi (oko 850.-923.), ljekar, Perzijanac, koji je živio u Bagdadu; najčuveniji je svakako bio Ebu Musa Džabir ibn Hajjan, kojemu se sada pripisuje autorstvo zbirke *Ilegalnih spisa* nastalih u Bagdadu, nakon teološkog protivljenja napretku znanosti. Postoje brojne i bezmalo fantastične priče o ovom geniju islamske znanosti i kulture, čiji se utjecaj u islamskoj civilizaciji na različite oblasti javnog i znanstvenog

života može porediti sa utjecajem koje je Aristotelovo djelo imalo na kasnu europsku misao. Njegova djela su obimna, brojna, te prema Richardu Russellu (1678.), njegov stil je stil pravog umjetnika, jer u njegovome pisanju *nema tautologija, nema okolišanja ili isprazne priče; naprotiv, on poput dobrog učitelja, podučava i ne zbunjuje svoga učenika*.

Još jedna velika ličnost, čije je djelo imalo neuporediv utjecaj na proučavanje alkemije u Perziji, je Ebu Bala Muhamned b. Zekerija ar-Razi (latinizirano Rhazes, 860.-925.), realista i praktičar, rođen u zlatnom dobu arapske znanosti, u Bagdadu je završio medicinske znanosti u dobi dok je još bio tinejdžer. Obim i brojnost njegovih djela može se porediti sa utjecajem koji su ona imala na islamsko mišljenje u ovoj oblasti. Ar-Razijevo djelo sukladno je prirodi svoga autora. On govori o dimenzijama laboratorijske opreme, detaljno opisuje proceduru i proces koji se odvija u laboratoriju, potom opisuje veliki broj potrebni agenasa i reagenasa i konačno - klasificira na *animalne*, *mineralne*, *biljne* i *derivativne*, te dodatno na *tijela* (metale), kamenje, vitriole, borakse, soli i *duhove*, u posljednju kategoriju svrstavajući vitalne (i sublimirajuće) materijale, poput žive i sumpora. Ar-Razi i džabirijanski autori i praktikanti, sudeći na osnovu njihovih djela, uistinu su pokušavali načiniti zlato katalitičkim djelovanjem eliksira, jer ar-Razijevo pisanje predstavlja apogej arapske alkemije, u tolikoj mjeri da istražitelji alkemije nemaju gotovo nikakvih dokaza o kasnijoj reorijentaciji alkemije ka mističkim ili kvazi-religijskim ciljevima, niti o bilo kakvom okretanju medicini, koja se razvijala zasebnim, odvojenim tokom. Međutim, u arapskoj medicini postoji tendencija koja stavlja veći naglasak na mineralne lijekove, nauštrb biljnih, koji su predstavljali osnovu medicine grčkih i arapskih prethodnika, što je rezultiralo farmakologijom, ne eliksira, nego osobitih ljekovitih supstancija neorganskog porijekla i veoma sličnih ar-Razijevim eliksirima. Ovu farmakologiju je u Europu donio Konstantin (Constantine) Afrikanac, (musliman obrazovan u Bagdadu, koji je umro 1087. kao kršćanski isposnik u Monte Cassinu, Italija), te gotovo u isto vrijeme u Španiji odakle je proslijeđena u latinsku Europu zajedno sa velikim korpusom alkemičarskih spisa, koji su tokom 12. stoljeća prevedeni na latinski jezik.

Za Ebu'l-Kasima al-Irakija, (p. 1200.), bi se moglo reći da je jedan od utjecajnijih muslimanskih alkemičarskih autora. Njegov utjecaj, istina, nije tako velik kao kod prva dva spomenuta autoriteta, međutim, njegova djela, ako se može reći, upotpunjavaju ili u velikoj mjeri doprinose djelu ar-Razija i Ibn Hajjana, kako u domenu teorije tako i u domenu praktičnih receptura.

Islamska alkemija osobita je kako po svome teoretskom tako i praktičnom doprinosu historiji alkemije, ali i mističkim elementima i sve češćim natuknicama o potrebi

čuvanja tajnosti kako djela tako i rezultata. Vjerovatno odatle izuzetno razvijen sistem zakrivanja podataka i informacija, seksološkim interpretacijama osnovnih faza Velikog Djela, alegorijskim kazivanjima, pojašnjenjima koja dodatno kompliciraju očevidno jednostavnih stvari, te svjesnom potpunom oslanjanju i ukazivanju na potpuno religijsku prirodu Vještine, ali zadržavanju obilježavanja postignuća različitim bojama. Koncept *filozofskog kamena*, supstancije koja ubrzava preobražaj prostih metala u zlato što korespondira čudotvornom eliksiru koji istovremeno liječi ljude od ozbiljnih oboljenja (prirodnih poremećaja) a metale od njihovih *bolesti,* odnosno *prirodne nesavršenosti*, prvi put se pojavljuje u muslimanskoj alkemičarskoj literaturi. Džabir je bio prvi koji je osobitu pažnju posvetio sumporno-živinoj teoriji metala, kojom se sugerira da su svi metali sadrže različit omjer *sumpora* i *žive*, koji unekoliko korespondiraju istoimenim metalima. Kvantitativni odnos izražen matematičkom terminologijom ukazuje na još jedan od doprinosa, pa čak i novinu koju su muslimanski autori, ako ne uveli, a ono razvili do neslućenih razmjera, mistiku brojeva, dok Ibn Sina (latinizirano Avicenna, 980.-1037.) i Ebu Mensur Muveffak (druga polovina 10. stoljeća) daju svoj doprinos ukupnom razvoju Vještine na sebi svojstven način.

Nastavak u sljedećem broju

Sead Begović (Zagreb, 1954.)

Prazni kovčeg tijela

Otvorim oči! O Allahu dragi
Napredujem u mraku
Ulazim li to u vječnost?
Ili padam udaren maljem
u grješnu tamu tuđe utrobe
začet od turobnog glasa
nepoznata čovjeka, a
stranci su besmrtni, uvijek ih ima
čekamo ih kao vjerovnike
i pobijemo, jer su posve drukčiji
a naša bolna leđa ne podnose
taktove sagibanja pred neznancima
kojima svakako treba potpaliti mozak
a zatim im prodati dušu
pa se klanjati praznom kovčegu tijela
a gdje drugdje nego u Hrvatskoj
gdje sam ja manjina
a Allah nije

Estagfirullah

Gledajući kako babo
uzima abdest
svojski i predano
da udovolji Allahu
jer ga je iznevjerio
toliko puta
iznevjerivši sebe
a Boga mi i mene
Estagfirullah
(Oprosti mi Bože)
što me ovakav babo
ovakvoga napravi

ISSN 1330-5182
9 771330 518008